

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО



THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА УКРАИНЫ
ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО

**INFORMATION FACTORS OF SYSTEM OF DONBAS
AND CRIMEA INTEGRATORS
IN ALL-UKRAINIAN UNITY**

**ИНФОРМАЦИОННЫЕ ФАКТОРЫ СИСТЕМЫ
ИНТЕГРАТОРОВ ДОНБАССА И КРЫМА
В ОБЩЕУКРАИНСКОМ ЕДИНСТВЕ**

Київ 2016

Київ 2016

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ СИСТЕМИ
ІНТЕГРАТОРІВ ДОНБАСУ І КРИМУ
В ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКІЙ ЄДНОСТІ**

Київ 2016

УДК 316.3(4УКР):323.174:004.713
ББК Ч620.4(4УКР-4А/Я)+ФЗ(4УКР)124.1
I-742

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 30.11.2016)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в:

В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко (вступ, розд. 2, висновки);
М. Закіров (розд. 1: 1.1); А. Матвійчук (розд. 1: 1.2); Ю. Половинчак (розд. 3: 3.1);
С. Полтавець (розд. 3: 3.2); С. Горова (розд. 4); В. Попик (розд. 5)

Р е ц е н з е н т и:

В. Омельчук, д-р іст. наук, проф.;
Л. Компанцева, д-р філол. наук, проф.

I-742 **Інформаційні** чинники системи інтеграторів Донбасу і Криму в загальноукраїнській єдності : [монографія] / [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – 202 с.
ISBN 978-966-02-8108-0

У монографії розглядаються актуальні питання інформаційної сфери розвитку українського суспільства, що мають стати основою взаєморозуміння і толерантності, сприятимуть поверненню територій Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України та консолідації українців.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, які цікавляться цією проблемою.

УДК 316.3(4УКР):323.174:004.713
ББК Ч620.4(4УКР-4А/Я)+ФЗ(4УКР)124.1

ISBN 978-966-02-8108-0 (друк.)
ISBN 978-966-02-8109-7 (електрон.)

© В. Горовий, О. Онищенко,
В. Попик та ін., 2016
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2016

УДК 316.3(4УКР):323.174:004.713
ББК Ч620.4(4УКР-4А/Я)+ФЗ(4УКР)124.1

И742

Утверждено к печати ученым советом
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского
(протокол № 10 от 30.11.2016)

А в т о р с к и й к о л л е к т и в:

В. Горовой (рук. проекта), А. Онищенко (введ., разд. 2, выводы);
М. Закиров (разд. 1: 1.1); А. Матвийчук (разд. 1: 1.2); Ю. Половинчак (разд. 3: 3.1);
С. Полтавец (разд. 3: 3.2); С. Горовая (разд. 4); В. Попик (разд. 5)

Р е ц е н з е н т ы:

В. Омельчук, д-р ист. наук, проф.;
Л. Компанцева, д-р филол. наук, проф.

Информационные факторы системы интеграторов Донбасса и Крыма в общеукраинском единстве : [монография] / [В. Горовой (рук. проекта), А. Онищенко, В. Попик и др.] ; НАН Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского. – Киев, 2016. – 202 с.

ISBN 978-966-02-8108-0

В монографии рассматриваются актуальные вопросы информационной сферы развития украинского общества, которые должны стать основой взаимопонимания и толерантности, будут способствовать возвращению территорий Донбасса и Крыма в политико-правовое и социокультурное пространство Украины и консолидации украинцев.

Ориентирована на ученых, практиков в сфере информатизации, широкий круг читателей, интересующихся этой проблемой.

УДК 316.3(4УКР):323.174:004.713
ББК Ч620.4(4УКР-4А/Я)+ФЗ(4УКР)124.1

ISBN 978-966-02-8108-0 (печ.)
ISBN 978-966-02-8109-7 (электрон.)

© В. Горовой, А. Онищенко,
В. Попик и др., 2016
© Национальная академия наук Украины,
Национальная библиотека Украины
имени В. И. Вернадского, 2016

UDC 316.3(4YKP):323.174:004.713

Approved for publication by the Academic Council V. I. Vernadsky
National Library of Ukraine
(minutes of meeting # 10 on 30th November 2016)

C o m p o s i t e a u t h o r s :

V. Horovyi (project team leader), O. Onyshchenko (Introduction, Ch.2, Conclusions);
M. Zakirov (Ch.1: 1.1); A. Matviychuk (Ch. 1: 1.2); J. Polovynchak (Ch. 3: 3.1);
S. Poltavets (Ch.3: 3.2), S. Horova (Ch. 4); V. Popyk (Ch. 5)

R e v i e w e r s :

V. Omelchuk, Ph.D. (History), professor;
L. Kompantseva, Ph.D. (Philology), professor

Information Factors of System of Donbas and Crimea Integrators in All-Ukrainian Unity :
[monograph] / [V. Horovyi (project team leader), O. Onyshchenko, V. Popyk et al.] ; The
National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv,
2016. – 202 p.
ISBN 978-966-02-8108-0

Topical issues of information component of Ukrainian society development which have
become the ground for understanding and tolerance, help to restore Donbas and Crimea
in political, legal and socio-cultural space of Ukraine and Ukrainians' consolidation are
examined in the monograph.

For researchers, information practitioners, common readers.

UDC 316.3(4YKP):323.174:004.713

ISBN 978-966-02-8108-0

© V. Horovyi, O. Onyshchenko, V. Popyk et al., 2016.
© The National Academy of Sciences of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ І СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ	19
1.1. Основні чинники формування свідомості громадян в умовах окупації..	19
1.2. Інформаційна ситуація на окупованих територіях Донбасу та в анексованому Криму.....	53
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ	69
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ	84
3.1. Війна в інформаційних комунікаціях і розвиток національної свідомості українців	84
3.2. Інформаційні процеси в національному розвитку сучасної України: ретроспектива і сьогодення	102
РОЗДІЛ 4. НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ РФ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ	120
4.1. Технологічні особливості інформаційної війни РФ проти України.....	120

4.2. Зростаюче значення базових національних інформаційних ресурсів України в протистоянні негативним інформаційним впливам	134
---	-----

РОЗДІЛ 5. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ПРОПАГАНДИ РОСІЙСЬКОГО НАРАТИВУ ІСТОРІЇ СХОДУ Й ПІВДНЯ УКРАЇНИ	145
ВИСНОВКИ	171
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ	181

ОГЛАВЛЕНИЕ

ВВЕДЕНИЕ	15
РАЗДЕЛ 1. РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЙ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКО- ПРАВОВОЙ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ИНФОРМА- ЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО УКРАИНЫ	19
1.1. Основные факторы формирования сознания граждан в условиях оккупации.....	19
1.2. Информационная ситуация на оккупированных территориях Донбасса и в аннексированном Крыму	53
РАЗДЕЛ 2. ОСОБЕННОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОСНОВЫ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ЕЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ЦЕЛОСТНОСТИ	69
РАЗДЕЛ 3. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЕ	84
3.1. Война в информационных коммуникациях и развитие национального сознания украинцев	84
3.2. Информационные процессы в национальном развитии современной Украины: ретроспектива и нынешнее время	102
РАЗДЕЛ 4. НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ВЛИЯНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ РФ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЕ	120
4.1. Технологические особенности информационной войны РФ против Украины	120

4.2. Растущее значение базовых национальных информационных ресурсов Украины в противостоянии негативным информационным воздействиям	134
РАЗДЕЛ 5. ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ ПРОПАГАНДЕ РУССКОГО НАРРАТИВА ИСТОРИИ ВОСТОКА И ЮГА УКРАИНЫ	145
ВЫВОДЫ.....	171
СПИСОК БИБЛИОГРАФИЧЕСКИХ ССЫЛОК	181

CONTENT

INTRODUCTION	17
CHAPTER 1. DEVELOPMENT OF POLITICAL CONSCIOUSNESS OF OCCUPIED TERRITORIES POPULATION WITHIN THE CONTEXT OF POLITICAL, LEGAL AND SOCIO-CULTURAL INTEGRATION IN INFORMATION SPACE OF UKRAINE	19
1.1. Main factors of citizens' consciousness formation in time of occupation	19
1.2. Information situation in occupied territories of Donbas and in annexed Crimea.	53
CHAPTER 2. STRENGTHENING OF INFORMATION BASIS OF NATIONAL DEVELOPMENT IN UKRAINE WITHIN THE CONTEXT OF TERRITORIAL INTEGRITY RESTORING	69
CHAPTER 3. SOCIAL COMMUNICATIONS IN INFORMATION WAR	84
3.1. War in information communications and development of national consciousness of Ukrainians	84
3.2. Information processes in national development of modern Ukraine: retrospective and modernity	102
CHAPTER 4. NEUTRALIZATION OF THE RUSSIAN FEDERATION' MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES' INFLUENCE IN INFORMATION WAR	120
4.1. Technological features of the Russian Federation information war against Ukraine	120
4.2. Growth of importance of the main national information resources of Ukraine in opposition to negative information influences	134

CHAPTER 5. INFORMATION OPPOSITION TO PROPAGANDA OF RUSSIAN NARRATIVE OF THE HISTORY OF EAST AND SOUTH OF UKRAINE	145
CONCLUSIONS.....	171
REFERENCES	181

ВСТУП

Проблема відновлення територіальної цілісності України постала перед нашим суспільством не лише у зв'язку з протиправними діями Російської Федерації на території України, а й унаслідок неефективності діяльності вітчизняних політичних еліт протягом чверті століття поперемінного перебування їх при владі. Адже за цей час не було вироблено консолідаційної національної ідеології, не визначено реальних орієнтирів розвитку, які б забезпечили нашій державі достойне місце в системі міжнародних економічних відносин нового інформаційного суспільства, що, у свою чергу, негативно вплинуло на процес консолідації українського суспільства, утвердження національної самосвідомості та патріотизму українців.

Така ситуація потребує особливої уваги з огляду на процеси глобалізації інформаційного суспільства, які відбуваються в усіх регіонах світу, що, з одного боку, інтенсифікує міжнародні інформаційні обміни, а з іншого – несе в собі загрозу тотальної універсалізації, знищення самобутності націй. Ця загроза існує і для сучасної української нації. Вона посилюється через розкручування маховика інформаційної війни, ініційованої Російською Федерацією проти нашої держави. Ця війна є формою активного антагоністичного протистояння у міждержавних відносинах доби інформаційного суспільства. І хоча сьогодні вона проявляється як гібридна – у поєднанні з безпосереднім збройним протистоянням, у процесі розвитку відповідної закономірності інформаційна війна набуває самостійного значення, активізує дієвість специфічних форм ураження потенційного противника. Різноманітність цих форм множитья, починаючи від теоретичної роботи аж до соціально-психологічного впливу, сугестивної діяльності, ураження ментальної сфери населення держави-об'єкта впливу.

Реалізуючи свої плани стосовно України, Російська Федерація у процесі підготовки до інформаційної війни використала в оновленому вигляді характерне для її історичного минулого теоретичне обґрунтування імперського напрямку впливу на народи раніше підвладних їй територій, розгорнула різноаспектну роботу

з мотивування анексії Криму, своєї поведінки на Донбасі, у цілому свого ставлення до суверенності Української держави.

Таким чином, проблема повернення Криму та окупованих районів Донбасу в політико-правовий і соціокультурний простір сучасної України, крім воєнної складової, має також політичну, економічну, культурну й інші складові. Сьогодні перед українським суспільством постало складніше політичне завдання порівняно з тими, що виникали в період розбудови суверенної Української держави: відновлення контролю над усією територією Донбасу, ліквідація анексії Криму, забезпечення консолідації українського суспільства.

Розв'язання посталих проблем потребує і рішучих дій, спрямованих на активізацію міжнародної солідарності з Україною, і сприяння ефективності Мінського процесу та відновлення реального впливу нормандського формату на проблему, і активної протидії державних структур та громадських організацій України негативним інформаційним впливам у рамках інформаційної війни, що ведеться проти України. Адже пасивність у ситуації, що склалася, загрожує бути втягнутими у ще один заморожений конфлікт у числі вже наявних на кордонах Російської Федерації. Такі конфлікти негативно впливають на суспільний розвиток. Вони дуже важко піддаються врегулюванню і перетворюють раніше передові в суспільному розвитку регіони у знедолені, найбільш відсталі у світі.

У зв'язку з цим вирішення завдань забезпечення стійкості в сучасному міждержавному протистоянні передбачає посилення інтегративних внутрішньосуспільних засад в інформаційній та інших сферах діяльності. Повернення Криму та окупованих районів Донбасу в політико-правовий і соціокультурний простір України має супроводжуватись ефективним використанням вітчизняної інформаційної основи національного розвитку, можливостей українського науково-освітнього, соціокультурного впливу на населення окупованих територій, оптимізацією цього впливу, нейтралізацією впливу сучасних інформаційних технологій РФ на наших громадян.

Авторський колектив сподівається, що розгляд зазначених у пропонованому монографічному дослідженні проблем сприятиме вдосконаленню інформаційної діяльності, спрямованої на нейтралізацію негативних інформаційних впливів та консолідацію українського суспільства.

ВВЕДЕНИЕ

Проблема восстановления территориальной целостности Украины возникла перед нашим обществом не только в связи с противоправными действиями Российской Федерации на территории Украины, но и вследствие неэффективности деятельности отечественных политических элит в течение четверти века попеременного пребывания их у власти. Ведь за это время не была выработана консолидирующая национальная идеология, не определены реальные ориентиры развития, которые бы обеспечили нашему государству достойное место в системе международных экономических отношений нового информационного общества, что в свою очередь негативно повлияло на процесс консолидации украинского общества, утверждение национального самосознания и патриотизма украинцев.

Такая ситуация нуждается в особом внимании, учитывая происходящие во всех регионах мира процессы глобализации информационного общества, что, с одной стороны, интенсифицирует международные информационные обмены, а с другой – несет в себе угрозу тотальной универсализации, уничтожения самобытности наций. Эта угроза существует и для современной украинской нации. Она усиливается через раскручивание маховика информационной войны, инициированной Российской Федерацией против нашего государства. Эта война является формой активного антагонистического противостояния в межгосударственных отношениях эпохи информационного общества. И хотя сегодня она проявляется в качестве гибридной – в сочетании с непосредственным вооруженным противостоянием, в процессе развития соответствующей закономерности информационная война приобретает самостоятельное значение, активизирует действенность специфических форм поражения потенциального противника. Разнообразие этих форм множится, начиная от теоретической работы вплоть до социально-психологического влияния, сугестивной деятельности, поражения ментальной сферы населения государства-объекта влияния.

Реализуя свои планы относительно Украины, Российская Федерация в процессе подготовки к информационной войне использовала в обновленном виде характерное для ее исторического прошлого теоретическое обоснование имперского

направления влияния на народы ранее подвластных ей территорий, развернула разноаспектную работу по мотивированию аннексии Крыма, своего поведения на Донбассе, в целом своего отношения к суверенности Украинского государства.

Таким образом, проблема возвращения Крыма и оккупированных районов Донбасса в политико-правовое и социокультурное пространство современной Украины, кроме военной составляющей, имеет также политическую, экономическую, культурную и другие составляющие. Сегодня перед украинским обществом стоит более сложная политическая задача по сравнению с теми, которые возникали в период становления суверенного Украинского государства: возобновление контроля над всей территорией Донбасса, ликвидация аннексии Крыма, обеспечение консолидации украинского общества.

Разрешение возникших проблем требует и решительных действий, направленных на активизацию международной солидарности с Украиной, и содействия эффективности Минского процесса и возобновлению реального влияния нормандского формата на проблему, и активной деятельности государственных структур и общественных организаций Украины по противодействию негативным информационным влияниям в рамках информационной войны, которая ведется против Украины. Ведь пассивность в сложившейся ситуации угрожает быть втянутыми в еще один замороженный конфликт в числе уже имеющихся на границах Российской Федерации. Такие конфликты негативно влияют на общественное развитие. Они очень трудно поддаются урегулированию и превращают ранее передовые в общественном развитии регионы в обездоленные, наиболее отсталые в мире.

В связи с этим решение задачи обеспечения стойкости в современном межгосударственном противостоянии предусматривает упрочение интегративных внутриобщественных принципов в информационной и других сферах деятельности. Возвращение Крыма и оккупированных районов Донбасса в политико-правовое и социокультурное пространство Украины должно сопровождаться эффективным использованием отечественной информационной основы национального развития, возможностей украинского научно-образовательного, социокультурного влияния на население оккупированных территорий, оптимизацией этого влияния, нейтрализацией влияния современных информационных технологий РФ на наших граждан.

Авторский коллектив надеется, что рассмотрение отмеченных в предлагаемом монографическом исследовании проблем будет способствовать совершенствованию информационной деятельности, направленной на нейтрализацию негативных информационных влияний и консолидацию украинского общества.

INTRODUCTION

The problem of restoring of Ukraine territorial integrity occurred not just because of unlawful actions of the Russian Federation on territory of Ukraine but because of ineffective activity of Ukrainian political elites for the last twenty five years of its ruling. National ideology which could perform consolidating role wasn't elaborated, real marks of development which could provide our state with its certain place in the system of international economic relations of new information society weren't defined. It in turn influenced negatively on the process of consolidating of Ukrainian society, strengthening national self-consciousness and patriotism of Ukrainians.

Such situation is worth of special attention because of spread of information society globalization processes in all world regions. On the one hand, it intensifies international information changes, on the other hand, bears the threat of total universalization, obliteration of nations' originality. Such a threat is for modern Ukrainian nation too. The threat becomes more dangerous because of escalation of information war initiated by the Russian Federation against our state. This war is a kind of active antagonistic opposition in international relations in time of information society. Yet today this war is hybrid one because of direct military opposition, but in course of time information war gains substantive importance, and efficiency of specific forms of potential enemy injuring increases. Number of its forms multiplies, from theoretical studies up to socio-psychological influence, suggestive activity, injuring of mental sphere of population of the state that is object of influence.

While turning its plan related to Ukraine into reality, the Russian Federation in the process of preparation to information war had used typical for its past theoretical grounding of empire influence on population of the territories which in certain period were under its rule, motivated annexation of Crimea, its way of doing things in Donbas, its position to sovereignty of the Ukrainian state. So the problem of returning Crimea and occupied part of Donbas into political, legal and socio-cultural space of Ukraine beside military component has political, economical, cultural and others ones. In our time Ukrainian society is faced with much more complex tasks than those which Ukraine had to achieve during the last twenty five years: to restore control that is lost

INTRODUCTION

now over the whole territory of Donbas, to liquidate annexation of Crimea, to provide consolidation of the Ukrainian society.

Achieving of mentioned tasks presupposes an effective work to make international solidarity with Ukraine more strong, to help Minsk process, to renovate real influence of Normandy format on the problem solving, effective activity of state government bodies and public organizations aimed at opposition to negative information influences as part of information war against Ukraine. Passive position in current situation threatens for Ukraine to be drawn into the frozen conflict. Such a conflict is hardly solved, it influences negatively on public development, turns progressive regions into the most backward ones.

Solving the problems of persistence in time of modern interstate opposition presupposes strengthening of integrative premises in information and other fields of activity which were formed in interior sphere of society. Returning of occupied regions of Donbas and Crimea into political, legal and socio-cultural space of Ukraine would be gone with effective use of the Ukrainian information basis of national development, possibilities of the Ukrainian scientific and educational, socio-cultural influence on population of occupied territories, optimization of the influence, neutralization of the Russian Federation' modern information technologies influence on our citizens.

Authors would like to suggest that examining of the problems the proposed monograph discusses will contribute to improving of information activity aimed at neutralization of negative information influences and consolidation of Ukrainian society.

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ І СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ

1.1. Основні чинники формування свідомості громадян в умовах окупації

Пошук шляхів вирішення питань повернення окупованих територій, політичного примирення і подальшої реінтеграції Криму і Донбасу в Україну посідає провідне місце в інформаційному полі нашої країни. Результатом активного обговорення проблем є широке коло думок, рецептів виходу з ситуації і моделей повернення населення цих регіонів у політичне середовище України. Проте серед пропонованих варіантів досі немає жодного, який задовольнив би усіх учасників обговорення. Суб'єкти політичного процесу і спікери різноманітних дискусій слухають один одного, але нечують. Разом з тим слід зауважити, що зазначена проблема комунікації відома здавна. От як про неї пише письменник С. Жадан: «Насправді це вигадка, що, пишучи, можна на когось розраховувати, що можна запаковувати у свій лист якісь послання, як кокаїн у тюки з бавовною, у сподіванні на те, що з того боку кордону знайдуться якісь розумні й приємні дилери, які все приймуть і зроблять все як треба, як ти й сподівався, вигадкою є саме сподівання на співучасть, переконаність у тому, що абетка справді для всіх одна, і що літери вичитуються більш-менш однаково в межах однієї літератури» [1].

Ще важче знайти спільну мову з населенням, яке не лише вже понад два роки перебуває поза українським інформаційним середовищем, а й відчуває

значний тиск квазіідеології, яку розробляють російські політтехнологи разом із сепаратистами. На окупованих територіях відбувається інформаційне зомбування населення. Сепаратистські та російські ЗМІ постійно говорять про обстріли з боку ЗСУ, про іноземних найманців, які воюють на боці України, тощо. Панічні українофобські настрої, які насаджуються в окупованих територіях, постійно підживлюються твердженнями про переслідування російськомовного та російського населення нинішньою владою України.

Формування власної квазіідеології «республік» відбувається на еkleктичних цінностях. Велике значення має вплив ідей «руського мира», до яких додаються традиційні радянські ціннісні орієнтації. Ідеологічна еkleктика підкріплюється формуванням ненависті до України та українців («хунта», «украї») та «патріотичним вихованням» на прикладі ватажків ополченців і лідерів «республік», популяризацією атрибутів «республік». Безперечно, наслідком квазіідеологічного зомбування населення та відсутності проукраїнської позиції в інформаційному просторі стало зростання гуманітарного розриву з Батьківщиною в освітній сфері. На окуповану частину Донбасу системно завозять російські підручники для середніх шкіл [2].

Поряд з тим на окупованих територіях проводяться масові заходи за добре відпрацьованими, ще радянськими, схемами з відповідним антуражем і гаслами. Скоординована, виготовлена з використанням усієї системи джерел інформація за допомогою преси, радіо, телебачення, закладів культури тощо надходить до громадян постійно, вона стосується усіх значних подій, враховує психологічні особливості людей і зрештою обґрунтовує ідеологічно задані моделі поведінки. Ця інформація, що надходить вже протягом тривалого часу, є відчутним фактором впливу на людей, на їхні ціннісні, світоглядні орієнтири, на їхню поведінку і спосіб мислення взагалі. Така цілеспрямована політика зумовлена тим, що нинішні очільники окупованих територій змушені налагоджувати контакти з населенням, оскільки їм відомі висновки сучасних дослідників екстремізму: «терористичне угруповання, яким би надзорним не було, не зможе утримувати територію, якщо не знаходить підтримки серед населення» [3].

Однак, незважаючи на це, значна частина населення окупованих територій зберігає проукраїнські настрої. Так на підставі вивчення реальних фактів дійсності на нині окупованих територіях запевняють багато політиків і експертів. Але ж навіть та частина мешканців, яка не підтримує ква-

зіреспубліки чи анексію Криму, має отримувати чітку відповідь від Батьківщини на запитання, пов'язані як із перспективами завершення окупації, так і з планами стосовно характеру і особливостей реінтеграції окупованих територій в єдину українську державу. Відсутність однозначної, позитивної позиції української держави у цьому питанні і недонесення її до населення може сприяти посиленню антиукраїнських настроїв, і не лише у середовищі нейтрально налаштованих мешканців окупованих територій, а й серед деяких прихильників в Україні.

Крім того, враховуючи зазначену активну ідеологічну обробку населення окупованих територій і масовий антиукраїнський інформаційний вплив, слід обережно підходити до орієнтованого на анексовану й окуповані території контенту. Важко сподіватися на розуміння, а тим більше – на примирення, пропонуючи іншій стороні свої готові смисли. Щоб інша сторона прийняла і зробила все так, «як ти й сподівався», потрібне спільне творення діалогу. Якщо це вдасться, тоді дискусія буде творити спільний життєвий світ. Проблема в тому, що саме діалог є конструктивним явищем соціального життя [4]. А саме це соціальне життя протягом останнього часу в Україні і на окупованих територіях розвивається у суттєво відмінних координатах і, таким чином, збільшує розбіжності у понятійних смислах. Тому одним з головних завдань процесу оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій на населення окупованих територій є вироблення форми спілкування, прийнятної за змістом і адекватної наявній ситуації

Водночас, виходячи з того, що комунікація є однією з необхідних умов життя людини в соціумі, поставлене завдання – не лише політичне, а й соціально обумовлене. Воно відбиває прояв закономірностей сучасного суспільного розвитку. До усього цього складність і масштабність інтеграційних завдань для сучасної України висуває вимогу одночасного застосування усього спектра соціальних комунікацій, наявних у розпорядженні національного інформаційного комплексу України. Вони мають забезпечувати задоволення інформаційних потреб користувачів і стосовно глобальних процесів світового розвитку, і щодо поточної ситуації в країні, в регіонах, а також відповідати практичним потребам життєдіяльності кожного конкретного індивіда, узгоджуючи всі рівні його потреб із завданнями загальносуспільної інтеграції.

У спілкуванні з населенням окупованих територій, частина якого за нинішніх умов із упередженням ставиться до українських офіційних джерел, прихильників можна завоювати лише якісною, достовірною, заснованою на реальних фактах суспільного життя інформацією.

Особливо дієвою є міжособистісна комунікація. В тому числі й у мережевому спілкуванні. Треба зважати на те, що основою цього типу комунікацій є інформація, яка поширюється каналами неформального спілкування, і навіть відверті вигадки і чутки, що циркулюють у цьому середовищі, іноді суттєво впливають на свідомість людей. Одним із останніх прикладів таких повідомлень може бути інформація про наявність у колишнього командира «Айдару» С. Мельничука трильйона гривень, розтиражована багатьма виданнями, яку жваво обговорювали в соцмережах[5]. І безумовно, серйозну увагу у вирішенні проблеми впливу українських інформаційних ресурсів належить приділити масовим комунікаціям, що забезпечуються за допомогою технічних засобів, – пресі, радіо, телебаченню.

Розпочинаючи непросту роботу з вирішення зазначених завдань необхідно також пам'ятати, що будь-які значущі явища мають свою передісторію. Тож для успішної оптимізації впливу українських інформаційних технологій на населення окупованих територій потрібно визначати чіткі напрями роботи з орієнтацією на відповідну інформаційну традицію і з усвідомленням проблем, що протягом останніх років накопичувалися в українському інформаційному просторі і суспільній свідомості.

У цьому контексті чималу роль у суспільно-політичних відносинах відіграють певні міфи, в яких людська свідомість відображає навколишній світ у вигідному для себе ракурсі. Іспанський політолог Л. Саністебан відзначав: «Політична дія, в якій беруть участь широкі маси, як правило, має у своїй основі міф, тобто віру в майбутнє, що пояснює рішучість і навіть героїчну поведінку багатьох людей. Кожен великий політичний рух пропонує свій міф, який сприймається як надія, що наповнює змістом колективну дію. Без мобілізуючого міфу у людей і мас не було б наснаги, необхідної для великих діянь, що передбачають, безумовно, самопожертву. Політична дія вимагає абсолютної віри в остаточну перемогу, тому що інакше важко забезпечити мотив колективної поведінки багатьох людей» [6].

Під час суспільних і соціально-політичних криз міфи набувають надважливого значення і можуть перетворюватися на консолідаційні або роз'єдну-

вальні ідеї. Видатний англійський політичний діяч У. Черчілль наголошував: «У важкі для країни часи значення міфів важко переоцінити» [7].

Ще до початку відомих подій на Сході України в українському соціумі поступово формувалося певне протистояння «свої» – «чужі». До «чужих» однозначно було віднесено тих, хто не відповідав певним параметрам української самоідентифікації, а також тих, хто в інформаційному просторі розглядався як загроза і небезпека існуючому стану речей. На думку доктора філологічних наук І. Зварича, у кризові періоди історії особливо виразно проявляється міфологенна сутність етнічної ідентифікації. І відповідні міфологічні конструкції виникають з обох боків так званого протистояння «свої» – «чужі».

На Сході України місцеві еліти з власних прагматичних інтересів активно формували міф про те, що «Донбас годує Україну», а вона його мало цінує й усіяко утискає. На західноукраїнських теренах поширювалися міфологеми про недостатню «українськість» населення Донбасу, його історичну і начебто генетичну відданість Росії. Про доволі глибоке укорінення подібних міфологем свідчить той факт, що їх навіть сьогодні (під час воєнного конфлікту) озвучують з високої трибуни державні посадовці найвищого рівня (зокрема, спікер Верховної Ради України А. Парубій) [8].

Саме на потребі негайного подолання застарілих підходів та укорінених міфів в українському соціумі наголосив у своїй лекції на IV Львівському медіафорумі під час вручення Премії імені О. Кривенка «За поступ у журналістиці» кандидат фізико-математичних наук, лауреат Ордена Свободи за значний внесок у розбудову України, музикант і лідер гурту «Океан Ельзи» С. Вакарчук. На його переконання, треба починати будувати державу, засновану на конституційному патріотизмі. Нас мають об'єднувати «не спільне минуле, походження, кров чи подібність зовнішня..., а спільні цінності, спосіб життя, правила гри, конституція, які роблять наше життя комфортним на цій території, у цій спільноті, у цей час». С. Вакарчук сказав: «Ми вже 25 років будуємо державу, але весь цей час сперечаємось, що таке Україна і хто такий українець... Ми досі живемо в парадигмі, про яку мріяли, можливо, наші предки або люди, які хотіли будувати українську державу наприкінці XIX – на початку XX ст., на зламі епох, коли розвалювались великі імперії і коли всі маленькі народи відчували свою ідентичність, гуртуючись виключно навколо мови, культури або спільної історії...

Але ми маємо усвідомлювати, що держава, яка створена у 1991 році, була створена під впливом не наших суб'єктивних, а певних історичних, об'єктивних обставин, і не є абсолютно природнім утворенням. Вона була зшита з різних кусочків і різних країн, людей із різними історіями, різним баченням минулого і майбутнього... Я абсолютно переконаний, що наше завдання – нарешті почати будувати країну, засновану на принципах справедливості і комфортного життя. Давайте не існувати в парадигмі ХІХ сторіччя. Сьогодні не може бути поняття «свій» і «чужий» за походженням, паспортом чи мовою. «Свій» – якщо він сповідує ті самі принципи, готовий будувати майбутнє і стоїть поруч та захищає це майбутнє. Всі інші розділення роблять нас тільки слабшими» [9].

Доктор політичних наук, президент Українського центру політичного менеджменту Ю. Шайгородський вважає, що політичний міф певним чином моделює дійсність, містифікує політичну реальність, утворюючи своєрідний структурний елемент свідомості – міфологічну свідомість, яка дозволяє спростити складний світ політики завдяки цілісному і гармонійному світосприйняттю, заснованому на вірі, а не на логічному знанні з його внутрішніми суперечностями [10].

У кризові моменти, коли окрема людина і ціла спільнота живе на межі своїх фізичних і емоціональних можливостей, саме міф допомагає долати труднощі. За словами І. Зварича, «оперуючи не поняттями, не індивідуальним досвідом, а колективним, ... міф надає його носіям упевненості у своїй правоті, відчуття єдності з колективом і світом, він чітко структурує світ, тобто відмежовує «своїх» від «чужих», «друзів» від «ворогів», надає відчуття безпеки та впевненості у майбутньому. У своїй цілісності міф структурує та визначає зміст тотальної ідеології реальності, яка своїм повсякденним функціонуванням формує свідомість широких верств тієї чи іншої спільноти... Минуле формує впевненість у майбутньому, реальність, яка пропонується міфом, набуває статусу абсолютної тотальності. Чим глибша криза, тим більша віра, яка так чи інакше протистоїть об'єктивній реальності сьогодення ...» [11].

Водночас разом із зазначеною конструктивністю, принаймні для окремо взятої спільноти, міф може бути і деструктивним чинником. Зокрема, І. Зварич звертає увагу на те, що переведення міфологічних аспектів етнічної ідентифікації у політичну площину є одним з найдієвіших і тому вель-

ми небезпечних способів маніпуляції суспільною свідомістю. Саме з цією метою спеціально створюються так звані чорні міфи. «Оперування найпростішими складовими колективного мислення, які змістовно опираються на архетипні основи, дозволяє в найконтрастніший спосіб змалювати ворога нації. Поєднуючи реальність з містикою, чорний міф апелює до простих логічних схем, які емоційно підсилюються підсвідомими архетипними імпульсами. Саме цей симбіоз надає чорному міфові властивостей грізної зброї в маніпулятивних техніках новітнього суспільного життя» [12]. Причому, як вважає І. Зварич, маніпулювання суспільною свідомістю – тривалий процес. «Поступовий, зовні толерантний, процес впливу на суспільну думку змінює з часом кардинальні основи мислення. Результати цього впливу можна порівняти з тектонічним зсувом. Спільнота непомітно для себе переходить на бік творців чорного міфу, добровільно підкоряється його змістові, демонструючи це своєю поведінкою та принципами самоорганізації» [13].

Це спостерігається на територіях так званих ЛНР і ДНР. Тут інформаційний простір заповнила зовсім інша ідеологія, яку місцеве населення вже не сприймає як ворожу, а частина мешканців взагалі готова визнати її єдино вірною. На жаль, відповідні, але інші, виходячи з поставлених завдань, «чорні» міфи створені й поширюються в українському інформаційному просторі. Утім їх наявність є проявом особливо небезпечним, оскільки, на думку вченого, «підтримуваний владою як маніпуляційний інструмент суспільною свідомістю, він набуває радикальних, екстремістських і загалом ворожих виявів стосовно “чужих”, різко локалізуючи та ідеалізуючи “своїх”» [14]. До того ж чорний міф у політиці є засобом маніпуляції суспільною свідомістю як усередині одного етносу, так і в протистоянні з іншими. І використовувати такі міфологеми вкрай небезпечно з огляду на те, що у суспільстві складається спотворена картина реальності, в якій шукати об’єктивну складову сьогодення і паралельну містифікованість реалій намагається лише частина академічної наукової спільноти.

На існуванні сучасних політичних міфів, які штучно створювалися в українському інформаційному просторі, наголошує й директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, заслужений економіст України, академік Е. Лібанова: «Спекуляція певних політичних партій і блоків на невігластві і фобіях населення створили

поживний ґрунт для міфу про Донбас і Галичину як про полюси регіональної системи, і навіть концепт “двох Україн”, яким “не зійтися ніколи”. Насправді ж Донбас від Галичини відрізняється значно менше, ніж від Ростовської або Белгородської областей. Але нехтувати ментальними особливостями жителів різних частин України і не приділяти їм належної уваги в політиці не можна» [15].

Тим часом життя не стоїть на місці і вносить свої корективи і в політичну міфотворчість. Як зазначає Е. Лібанова, «...міф про те, що Донбас годує всю країну, який дуже довго – і, слід визнати, досить вдало – формувався місцевими можновладцями і міцно укорінився у свідомості місцевих жителів, зруйновано суворою реальністю». Авторитетний експерт пояснює, що сьогоденний «розкол України на МИ та ВОНИ пов’язаний з формуванням стійких стереотипів і образів «жидобандерівців» і «ватників». Причому, чим довше триває протистояння, тим глибшим і сильнішим воно стає» [16].

З огляду на сучасні українські реалії академік Е. Лібанова прогнозує, що «боротьба за жителів Донбасу буде проходити не тільки, а точніше, не стільки на тимчасово окупованих територіях, скільки в підконтрольних Україні районах». Загальний напрям подолання штучно створених ідеологічних штампів має бути складовою загальнонаціональної державної політики, а не окремим форматом дій для певних територій. І вкрай важливо, щоб на цьому напрямі важкої, тривалої та суперпотрібної роботи було задіяне усе суспільство. Лише за таких умов можливе створення нового, вільного від чорних міфів про внутрішніх і зовнішніх ворогів, інформаційного простору, де відбуватиметься процес об’єднання і формування нової єдиної модерної української нації. «Тривале військове протистояння і збільшення людських втрат, перебування населення на окупованих і прилеглих до них територіях під інформаційним впливом російської пропаганди посилюють непорозуміння і протистояння в суспільстві. Щоб це подолати, необхідна серйозна роз’яснювальна і пропагандистська робота, до якої повинні долучитися всі, хто впливає на формування світогляду людей, – освітяни, журналісти, депутати всіх рівнів. Ця копітка робота потребує тривалого часу і повинна стати невід’ємною частиною складного і комплексного процесу інтеграції та консолідації українського суспільства, зміцнення патріотизму і української громадянської ідентичності людей» [17].

Слід зауважити, що час для початку такої роботи Україною вже частково втрачений. За два роки, протягом яких триває антитерористична операція, українська влада не змогла сформувати цілісного концептуального підходу до вирішення цієї проблеми. Дії держави впливали (і так фактично відбувається і сьогодні) з вирішення тимчасових завдань, тобто є лише тактика дій, а загальна стратегія відсутня. Це ще у вересні 2015 р. відзначалося в аналітичній записці Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» «Політика України щодо окупованих територій (окремі території Донецької та Луганської областей): аналіз альтернатив»: «українська влада конче потребує вироблення чіткої стратегії взаємодії з непідконтрольними їй територіями Донецької та Луганської областей. Подібна стратегія має містити чіткі цілі та інструменти їх досягнення, враховувати існуючі обмеження, та бути готовою до перегляду під впливом зовнішніх обставин»[18].

У зв'язку з цим для забезпечення ефективного впливу українських комунікацій на населення окупованих територій корисно буде звернутися до світового досвіду формування стратегії комунікації в умовах кризової ситуації. Зокрема, у загальному курсі з комунікацій у кризових ситуаціях, підготовленому фахівцями Університету штату Оклахома (США), організаційні заходи передбачають такі чотири етапи:

- 1) пошук кандидатур і створення команди фахівців з комунікації в умовах кризової ситуації;
- 2) призначення особи або осіб, які роблять заяви від імені організації і відповідають на запитання ЗМІ;
- 3) уточнення ситуацій, пов'язаних з високим ризиком;
- 4) структурування, виконання та забезпечення реалізації плану комунікації в умовах кризової ситуації і одночасно складання списків осіб, які можуть виявитися корисними.

До складу команди з комунікації, планування та реалізації дій, пов'язаних з ліквідацією кризової ситуації, мають входити люди, здатні добиватися позитивних результатів. Фахівці з PR, представники вищого керівництва, юрисконсульт і представник організації з питань, що стосуються кризової ситуації, є основними членами такої команди. Залежно від характеру і масштабу кризової ситуації за рішенням організації до складу команди можуть також увійти представники служб безпеки, фахівці з оформлення

угод, маркетингу і міжособистісних відносин. У складі такої команди має бути координатор – єдиний офіційний представник, який може гарантувати послідовність у викладі фактичних даних і звести до мінімуму можливі чутки та появу інформації не з перших рук. І нарешті, організація повинна мати план комунікації в умовах кризової ситуації. У цьому плані необхідно врахувати такі обмежувальні фактори, як ресурси й інформація, на яку можна буде розраховувати. План комунікації на випадок кризової ситуації повинен бути «живим» документом, тобто його слід регулярно оновлювати і відповідним чином узгоджувати з установами, які будуть задіяні в період розвитку кризової ситуації [19]. Організація хоча б сьогодні такої роботи щодо населення ОРЛДО, яка б спиралася на наявний світовий досвід, значно зменшила б величезні прогалини у загальноукраїнській комунікації.

На необхідності усвідомлення важливості якнайшвидшого вирішення проблем окупованих територій, особливо заради реінтеграції в Україну не стільки територій, скільки саме населення, наголошує і недавно призначений голова Луганської військово-цивільної обласної адміністрації Ю. Гарбуз: «Якщо ми затягнемо це ще на рік-два, повернутися назад, до єдиної Луганщини, буде дуже складно. Війна йде два роки, ростуть діти і тим, кому було по чотирнадцять років, сьогодні – вже шістнадцять. Вони виховуються в іншій «аурі». Ми ризикуємо отримати дуже довгий конфлікт і взаємну ненависть. У такому разі ми втратимо не територію, а серця українців, які сьогодні, на жаль, стали заручниками. Там багато хто думає не так, як відчувають, а так, як їм диктують обставини. Вони не можуть говорити відкрито, тому що бояться» [20].

З огляду на все вищезазначене, проблема успішної комунікації з населенням окупованих територій із гостро актуальної перетворюється на невідкладну. Комунікація – це передусім взаємодія, у результаті якої передається і сприймається інформація. Невдале продукування або неадекватне сприйняття і помилкове розуміння інформації призводить до комунікативних невдач. Щоб уникнути подібних проблем та оптимізувати вплив українських інформаційних комунікацій, слід враховувати той факт, що населення окупованих територій вкрай неоднорідне і, відповідно, має місце різне ставлення до України і відновлення її влади. Зокрема, щоб зрозуміти мотивацію дій представників різних категорій мешканців Донбасу, треба проаналізувати причини, що спонукали їх залишитися на непідконтрольній

території. Саме від цього залежатимуть реальні можливості ефективного впливу українського інформаційного середовища на свідомість людини. Адже не можна усіх мешканців непідконтрольних територій вважати свідомими прихильниками ЛНР чи ДНР. Академік Е. Лібанова застерігає: «...Принципово помилковим видається поділ жителів Донбасу за їхнім місцем перебування щодо лінії бойових дій: не всі, хто залишився на тимчасово окупованих територіях, є сепаратистами, і не всі, які виїхали звідти, – гарантовано проукраїнськи налаштовані» [21].

Різні за поглядами мешканці непідконтрольних Україні територій мають неоднакові, а іноді й зовсім протилежні погляди на повернення областей до складу України. Сучасна українська влада, громадські організації і волонтери мають обов'язково враховувати ці особливості, оскільки подолання вже існуючих і таких, які ще продовжують формуватися, страхів і побоювань мешканців Донбасу є об'єктивною умовою реінтеграції ОРЛДО в Україну.

Засновник експертної компанії pro.tova Є. Глібовицький, аналізуючи ситуацію на неконтрольованих територіях Донбасу і її вплив на стан населення, наголошує: «Логіка ураженої безпеки страшна своїми побічними ефектами. Скорочується горизонт планування і погіршується здатність дивитися вперед. Знижується здатність міркувати раціонально і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. Недовіра стає базовою передумовою у відносинах між людьми. Все це ми бачимо в окупованому Донбасі. Емоційно заряджений образ українського ворога в зоні окупації стійкий, і це теж підтверджується дослідженнями» [22].

Кожна з категорій населення, безумовно, також неоднорідна. Погляди окремої людини сформувалися під впливом різних чинників: індивідуального світосприйняття, виховання, родинного оточення, життєвої позиції, роду заняття, самоідентифікації тощо. У найбільш загальному вигляді місцевих мешканців можна умовно поділити на чотири групи.

1. Проукраїнське населення, яке не підтримує «місцеву владу», але вимушене з різних причин залишатися на неконтрольованій території. Чисельність цієї частини мешканців Донбасу визначити складно, оскільки відкрито висловлювати власну «проукраїнську» точку зору громадяни не наважуються. Серед цієї категорії мешканців непідконтрольних територій є ті, для кого це прояв їхньої життєвої позиції – «це наша земля і наш дім, і ми нікуди звідси не поїдемо».

Суттєву частину тих, хто залишився, становлять громадяни, яких утримують на непідконтрольній території певні обставини: похилий вік; наявність батьків похилого віку, які не погоджуються на переїзд; хворі родичі; фінансова і матеріальна неспроможність влаштування на новій території; страх втратити власне житло чи потреба «нагляду» за нерухомістю близьких.

До цієї самої групи можна частково віднести тих, хто працює на підприємствах, що перереєструвалися на українських територіях, – тут працівники продовжують отримувати зарплатню на картки, знімаючи готівку або за межами ОРДЛО, або за місцевим курсом «гривня-рубль». Зокрема, колишній голова Луганської військово-цивільної адміністрації, а тепер заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій Г. Тука, аналізуючи умови і можливості повернення та реінтеграції непідконтрольних територій Донбасу в Україну, наводить відомості про Алчевський металургійний комбінат: «Це підприємство перереєстроване в Україні, платить усі податки, в тому числі військовий збір, в український бюджет, суми дуже відчутні. Там працюють близько восьми тисяч чоловік. Сам комбінат розташований на окупованій території. По-перше, люди регулярно отримують зарплату в гривнях. По-друге, люди мають роботу, а тому не готові проміняти стабільність на автомат Калашникова. Що буде, якщо забути про цей завод і ці вісім тисяч людей? Невдовзі вони залишаться без засобів для існування, знайти альтернативну роботу там неможливо. Вивезти завод і всіх працівників нереально. Нехай навіть 5–10% від безнадії підуть у банди. Це 400–800 чоловік, змушені будуть взяти зброю в руки, навіть якщо ментально не налаштовані в нас стріляти!» [23].

Щоб зрозуміти проукраїнських мешканців Донбасу, варто навести цитату з листа вчительки з Донецька: «Якби мені треба було охарактеризувати настрої серед мого оточення одним словом, то це було б «чекання». Це дивний стан постійного чекання. Спочатку ми чекали, що силові структури звільнять адмінбудівлі й усе закінчиться. Потім – що ЗСУ звільнять місто. Потім, що перемир'я і перемовини дадуть результат. Потім знову сподівалися на армію. І весь час призначали дати звільнення: серпень 2014-го, Новий рік, весна 2015-го. Тепер уже сподіваємося просто на диво... жити тут без надії на визволення неможливо. Але часом вона майже вмирає, адже бажання врегулювати конфлікт не видно в жодної зі сторін. Тоді спільними

зусиллями реанімуємо її, так підтримуємо одне одного. Розумію, що збоку ця надія, швидше за все, видається ілюзією...» [24].

Проте, незважаючи на це, на окупованих територіях зростає число активних противників режиму, які не просто чекають, а й намагаються проявити свою позицію хоч якимось чином. Вони роблять написи у громадських місцях: «Луганськ – це Україна!», «Схід і Захід – разом!»; відтворюють українську державну символіку; викреслюють ЛДНРівські заклики; розповсюджують листівки та українські ЗМІ.

2. Населення, яке свідомо схвалює ідеї ЛДНР і поширює їх. Це представники «керівництва» і так званих силових структур ЛДНР. Їх не так багато, але вплив на інформаційне середовище не можна виміряти суто математичними розрахунками чисельності цієї групи жителів. Як відзначають місцеві мешканці, таких людей не стало більше, просто вони стали помітнішими і ні за яких умов не бажають повернення України на окуповані території.

Аналізуючи співвідношення різних категорій населення окупованих територій Донбасу, керівник МГО «Луганське земляцтво» В. Горан констатує, що «30 тис. людей, які носять зброю, переступили межу, але інші 4 мільйони – звичайні люди» [25]. Утім недооцінювати цю категорію не слід, оскільки саме у них в руках зосереджений величезний адмінресурс, який використовується в ОРЛДО. Саме вони контролюють місцеве медіасередовище, формують агітаційні та пропагандистські потоки.

«Місьцеве керівництво» та їхні російські куратори добре розуміють роль та значення інформаційного середовища для формування «необхідного» світосприйняття. Про це свідчить, зокрема, той факт, що на початку подій у 2014 р. у Луганську та Донецьку захоплювали не тільки адміністративні будівлі, СБУ і військові частини, а й приміщення радіо, телебачення і телевежі. І майже одразу були відключені усі українські телеканали, замість яких і у цифровому, і в аналоговому мовленні з'явилися російські з відповідним контентом.

До цієї частини мешканців Донбасу належать і ті, хто свідомо йшов на референдум 11 травня і голосував за створення так званих народних республік та відокремлення від України. Академік Е. Лібанова з цього приводу зазначає: «Анексія Криму, що передувала подіям у Донбасі, її безкровність, значне підвищення пенсій і зарплат у бюджетній сфері, агресивна пропаганда зумовили масові очікування безболісного переходу Донбасу

під протекторат РФ. Саме такого розвитку подій очікувала частина жителів Донбасу, що піддалися пропаганді. Вони мріяли, що після деякого поштовху з боку “сепаратистів” відбудуться референдуми щодо незалежності “ДНР” – “ЛНР” і/або щодо входження “ДНР” – “ЛНР” до складу Російської Федерації, після чого настане доленосне рішення Державної думи» [26]. І сьогодні, навіть попри усі заяви офіційних представників РФ щодо неможливості визнання ЛДНР, ця частина мешканців налаштована чекати приєднання до РФ.

Є і ті, хто вважає, що навіть якщо Донбас і не стане частиною Росії, він поступово зможе побудувати «самостійність», хоча, можливо, і невизнану усім світом. Аргументи на кшталт «у світі існують невизнані країни», «головне, щоб Росія визнавала» або «державу не можна побудувати за два роки» підтримуються місцевими ЗМІ. Більшість цих жителів ОРЛДО є постійними користувачами місцевої і російської медіа-продукції, тож не дивно, що їхня впевненість у правильності обраного «республіками» шляху отримує нові «підтвердження». Ці люди отримують дуже професійний пропагандистський продукт, тому щиро вірять – якщо про це пишуть у газетах і говорять по телевізору, отже, це і є правда. І чим довше місцеві жителі перебуватимуть під безальтернативним тиском пропагандистської машини, тим боліснішим може бути ідеологічне прозріння.

На жаль, частково сприяють консервації ідей «руського мира» серед місцевих мешканців і деякі українські реалії (як минулі, так і сьогоденні). Маркерами ситуації можуть виступати, наприклад, поспішне, без урахування гострої політичної ситуації, рішення Верховної Ради України у лютому 2014 р. про скасування Закону України «Про основи державної мовної політики», який надавав певний статус російській мові, або повернення до окупованих територій сучасних (у більшості, як вважає народний депутат Н. Веселова, раніше проукраїнськи налаштованих [27]) переселенців у зв’язку з неможливістю знайти роботу, житло і, головне, підтримку держави на підконтрольних Україні територіях.

Загальна чисельність мешканців Донбасу, яких можна віднести до цієї категорії, як і до інших, постійно коливається у зв’язку зі змінами ситуації та настроїв. До неї можуть долучатися ті, хто почав працювати у відповідних структурах, члени їхніх родин. Але через деякий час, після ознайомлення із ситуацією «зсередини», може відбутися зворотний процес: пере-

усвідомлення і зміна поглядів у зв'язку з оцінкою подій за співвідношенням «проголошена мета – реалізована дійсність».

3. «Розгублена» частина населення, яка не довіряє українській владі, але і не готова повністю сприймати дії влади самопроголошених республік. Головна особливість цієї частини мешканців Донбасу – вони продовжують шукати відповіді на запитання, які самі собі ставлять. Їм бракує інформації, але вони мають бажання її шукати. Ці громадяни намагаються аналізувати ситуацію по обидва боки лінії розмежування. У їхній свідомості відбувається трансформація поглядів на сучасні як українські, так і «республіканські», реалії, і саме це (незрозумілість, непередбачуваність, невідповідність заяв і вчинків тощо) викликає у них розгубленість.

До цієї категорії місцевих мешканців варто віднести тих, хто на початку воєнних дій був упевнений, що це якась жахлива провокація, і що українська влада зможе прийняти правильні рішення для захисту своїх громадян, які стали заручниками страшних подій. Але розвиток подій суттєво змінював їхні сподівання й переконання і позбавляв такої впевненості.

На їхні запитання «Чому, коли у червні 2014 р. в Луганську кілька днів штурмували прикордонний загін, ніхто так і не прийшов йому на допомогу, поки у прикордонників не закінчилася зброя?», «Чому одразу спецзагони МВС і СБУ не звільняли захоплені у Донецьку і Луганську будівлі?», «Чому активні воєнні операції почали проводити лише тоді, коли вже втратили контроль над кордоном і до Донбасу увійшли російські війська?» і їм подібні часткові відповіді дав розсекречений сьогодні повний текст стенограми засідання РНБО періоду захоплення Криму. Хоча тоді прямо про Донбас не йшлося, але це засідання віддзеркалило ставлення до суті проблеми керівництва країни.

А далі, як снігова куля, почали накопичуватися питання-проблеми з поїздками, блок-постами, блокуванням пенсій і соцвиплат, доказами свого статусу та всілякими довідками і перереєстраціями. Усе це, на жаль, поступово позбавляло громадян упевненості у захищеності своїх прав, а відтак і зменшувало довіру до своєї держави.

Однак і сьогодні ця категорія мешканців Донбасу шукає інформацію про дії української влади, які б свідчили про те, що держава про них не забула і намагається у складних умовах вирішувати питання громадян, які перебувають на непідконтрольних територіях.

Як і інші жителі, ці мешканці Донбасу перебувають у місцевому інформаційному середовищі й отримують відповідний медіа-продукт. Частина представників цієї групи населення піддалися пропаганді, і, навіть не голосувавши на референдумі, вони з часом повірили у можливість приєднання до Росії, особливо таким чином, як це відбулося у Криму. Їхній аргумент «якщо приєднаємося до Росії, то стануть вищими наші зарплати і пенсії» важко не зрозуміти, адже у Росії вони справді більші. Але це ж – у Росії, а керівництво ЛДНР, яке раніше постійно наголошувало на цьому, сьогодні не порушує таких питань. Теле- і радіопередачі, статті у місцевих газетах розповідають про глобальні відновлювальні роботи у «республіках», масштабну кількість учасників травневих заходів, перспективи життя, але це також викликає безліч запитань, які спотворюють загальну картинку і змушують недовіряти місцевим ЗМІ і владі: «Чому їхнє власне життя і життя “республік” йдуть в абсолютно різних вимірах і напрямках?», «Чому масштабні заходи з покращення життя у ЛДНР дуже рідко перетинаються з проблемами пересічних жителів?».

Відсутність відповідей в «офіційних» джерелах змушує звертатися до інтернет-простору, в якому сьогодні знайти альтернативну точку зору доволі проблематично. Якщо у 2014 р. на непідконтрольних територіях через всесвітню мережу можна було без перешкод переглядати українські телевізійні канали і веб-ресурси, то з 2015 р. український контент поступово зменшувався за прямою вказівкою місцевого керівництва інтернет-провайдерам блокувати відповідні сайти. Тож сьогодні на ОРЛДО практично створено неконкурентний інформаційний простір, де панує лише одна точка зору. І це ще більше посилює розгубленість населення: «якщо все так, як повідомляють, то чому нема доступу до інформації з обох сторін?» Ця категорія мешканців Донбасу все ще намагається самостійно оцінювати те, що відбувається.

4. Частина населення, яка настільки втомилася від війни, що підтримує встановлення миру незалежно від прапора державної влади.

Доволі чисельну групу на непідконтрольних територіях становлять виснажені ситуацією мешканці, які взагалі не бажають ані говорити, ані навіть думати про політичні складові. Їхня позиція – мир під будь-яким державним прапором. Більшість з цих мешканців до сьогодні перебувають у так званих гарячих точках АТО, де тривають обстріли, є поранені і навіть

загиблі. За практично два роки воєнного протистояння люди втратили так багато, що зараз єдине, що їх турбує, це фізичне і психологічне самозбереження. Можливо, після закінчення обстрілів і встановлення миру більшість із цієї категорії жителів, змінять власну точку зору. Але поки мова йде про виживання у прямому розумінні цього слова, їхня позиція непохитна: якомога швидше встановити мир, а потім вже думати про все інше!

Таку позицію місцевого населення певним чином підтверджують результати соціологічного дослідження у Донецькій і Луганській областях, яке здійснив Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» ще у жовтні 2015 р. І хоча соціологічна робота з відомих причин не проводилася на непідконтрольних територіях, результати можна певним чином екстраполювати на цю частину Донбасу. Тоді, як зазначила аналітик Фонду М. Золкіна, навіть на підконтрольній Україні частині Донбасу 54% місцевих мешканців готові до будь-яких компромісів заради миру. Директор Фонду, український соціолог, провідний український фахівець у галузі політичної та електоральної соціології І. Бекешкіна, пояснюючи таку ситуацію, наголосила: «Люди дійсно дуже втомилися. Найголовніше для них зараз – встановлення стабільності, коли можна думати на 1–2 роки вперед. А ще краще – на 10» [28]. Проте ситуація у зоні проведення АТО з того часу на краще не змінилася, навпаки, вона загострюється, а отже, причин для покращення настроїв населення нема.

Таким чином, аналіз можливостей впливу українських інформаційних комунікацій на населення тимчасово непідконтрольних Україні частин Луганської та Донецької областей обов'язково має враховувати особливості і стратифікацію мешканців цих територій. Про досягнення оптимального результату щодо відновлення українського інформаційного простору можна говорити лише з урахуванням різноманітних за формою та змістом підходів, заходів та засобів, спрямованих на реінтеграцію не стільки територій, скільки жителів ОРЛДО.

Доводиться констатувати, що на сьогодні в інформаційному просторі тимчасово окупованих територій український медіа-продукт практично відсутній, а тому і говорити про вплив українських засобів комунікації на місцеве населення можна лише умовно. Єдиний спосіб, завдяки якому на ОРЛДО можливо побачити чи почути про український погляд на події, – це супутниковий зв'язок. Але такий вид комунікації на непідконтрольних

територіях мають лише одиниці – доволі значну вартість встановлення такого обладнання дозволяли собі успішні люди, більшість яких з початком воєнного конфлікту покинули свої домівки. З тієї самої причини значно зменшився серед місцевого населення і відсоток користувачів всесвітньої мережі, оскільки більшу частину населення так званих ЛДНР становлять пенсіонери.

Треба зазначити, що і до початку воєнного конфлікту у формуванні інформаційної картинки про події у державі і світі населення переважно покладалося на традиційні ЗМІ, телебачення та Інтернет. Тож, враховуючи блокування українських сайтів і ресурсів на території ЛДНР, всесвітня мережа також перестала виступати джерелом отримання альтернативної інформації. За даними Інституту демократії ім. Пилипа Орлика, який проводить моніторинг регіональних медіа-ресурсів з 2012 р., 88% місцевого населення дивляться телебачення і саме з його подачі формують власний погляд на події в Донбасі [29].

Про якість телевізійного контенту на неконтрольованих територіях свідчать відомості, які навела в інтерв'ю ІА ЗІК медіа-експерт з Києва, виконавчий директор Інституту демократії ім. Пилипа Орлика С. Єременко: «Всього в Донецькій і Луганській областях працює до 40 російських каналів, і з них – 10 новинних...Окрім того, активно працюють сепаратистські канали..., сайти та їхні друковані видання ... Причому ці видання з'являються, як гриби після дощу. Тобто в той час, як Україна за два роки (!) майже нічого не зробила, щоб донести людям на окупованих територіях правду, сепаратисти щоденно тільки посилюють свій інформаційний вплив» [30].

На незадовільний характер системної роботи щодо забезпечення зони проведення АТО, і зокрема Луганщини, українським медіа-продуктом звертає увагу і Д. Денищенко – экс-директор Департаменту масових комунікацій Луганської обласної військово-цивільної адміністрації і керівник Луганського регіонального видання «Трибун». За його словами, інтерес до подій в області з боку українських центральних телеканалів практично відсутній: «За останні кілька місяців я бачив в області всього пару власкорів центральних каналів. В області немає жодного централізованого пункту. «Еспресо ТВ», «Радіо Свобода» – ось, мабуть, і всі ЗМІ, які мають власкорів у нашій області. Не виключено, що я про когось просто не знаю, але я кажу про тих, хто постійно на виду» [31].

З огляду на потужний проросійський інформаційний вплив та відсутність українських медіа-ресурсів стає більш зрозумілою поведінка місцевого населення Донецька і Луганська. Люди на окупованих територіях або повторюють те, що їм нині нав'язує російська пропаганда через медіа-контент, або ж узагалі уникають висловлювати власну точку зору, оскільки доступу до українських медіа-ресурсів не мають. За таких умов можна впевнено констатувати наявність інформаційної агресії як складової гібридної війни, що триває.

Вирішення проблеми оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій на населення окупованих територій разом з іншим потребує і теоретичного осмислення інформаційної агресії. Як зазначає Г. Завражина, мас-медійний політичний дискурс – це особливий тип дискурсу, не окремий вид масово-інформаційного чи політичного дискурсу, не механічне їх поєднання, а закономірний результат еволюції і водночас чинник їхнього подальшого розвитку, в якому органічно поєднуються їхні основні особливості. Мас-медійний політичний дискурс реалізується передусім у текстах мас-медіа різних жанрів, присвячених політичній проблематиці [32].

Виходячи з того, що головна мета політичної діяльності – завоювання і утримання влади, закономірно припустити, що метою політичних мас-медійних комунікацій є сприяння досягненню зазначеної мети політичної діяльності. Як показує світовий досвід, у політичній боротьбі разом із творенням власного максимально позитивного образу широко застосовуються різноманітні прийоми дискредитації опонента. Тож агресивні мовленнєві дії посідають у політичному і в мас-медійному політичному дискурсі особливе місце. Причому аналіз і врахування комунікативних намірів мовця дає змогу розглядати мовленнєву агресію як засіб досягнення певних позамовних цілей і залежно від цього виділяти низку агресивних мовленнєвих стратегій: стратегію владного тиску, стратегію компрометації та дискредитації, стратегію відсторонення, стратегії дифамації, дискримінації, інсинуації [33].

Центральне місце серед засобів реалізації агресивних комунікативних намірів посідають інвективи, тобто такі мовні одиниці, за допомогою яких можна образити опонента. Діяльність окремих політиків, події політичного життя, описані за допомогою стилістично зниженої лексики, профануються,

пов'язуються у свідомості реципієнтів із тими соціальними групами й соціальними ролями, для яких ця мова є типовою. У такий спосіб досягається зниження статусу політиків [34].

Причому, на думку української дослідниці Г. Завражиної, у реалізації агресивних комунікативних намірів ефективна навіть недостовірна інформація, якщо її недостовірність заздалегідь визначена: «...оперування недостовірною інформацією надає авторові можливість використати широкий спектр неправдивих фактів та негативних оцінок і уникнути при цьому звинувачень у зведенні наклепу чи завданні образи. Таким чином, недостовірність не зменшує ступеня інвективності висловлювань, а інколи навіть збільшує його» [35]. Тобто навіть якщо реципієнт знає про недостовірність інформації, все одно він її почує і у свідомості залишаються певні уявлення, які згодом можуть мимоволі сприяти формуванню певної позиції, вигідної автору.

У повній відсутності національного інформаційного контенту навіть в українських населених пунктах, прилеглих до лінії розмежування, і у так званій сірій зоні пересвідчилися учасники виїзного розширеного засідання Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики, що відбулося 6–7 червня 2016 р. у Донецькій і Луганській областях. Метою заходу був розгляд комплексу проблем, пов'язаних із забезпеченням доступу населення Донецької та Луганської областей до інформаційних ресурсів українських телерадіокомпаній, друкованих ЗМІ, інтернет-сайтів. Крім народних депутатів, у засіданні Комітету взяли участь представники Міністерства інформаційної політики, Державного комітету телебачення і радіомовлення, Міністерства оборони, РНБО, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Концерну РРТ, Донецької і Луганської обласних військово-цивільних адміністрацій, регіональних мас-медіа.

Учасники заходу на власному досвіді переконалися у тому, що, наприклад у Станиці Луганській, населення дивиться російські канали, приймаючи сигнал з невідконтрольного Україні Луганська. Кабельного телебачення, за допомогою якого можна було б приймати українські канали, тут немає, відсутнє і д्रोкове радіо. Така сама ситуація і в інших населених пунктах регіону.

Під час засідання було відзначено, що стан керування інформаційною сферою в зоні проведення АТО незадовільний і не відповідає сучасним

викликам. Неприпустимо, що протягом тривалого часу не вирішуються проблеми з відновлення технічної інфраструктури поширення сигналу українського мовлення на підконтрольних і непідконтрольних територіях Донбасу. Народний депутат Ю. Павленко наголосив: «Ми повинні ефективно доносити наше слово на неконтрольовану територію, і це задача номер один, яка стоїть перед комітетом за результатом сьогоднішнього засідання» [36].

Утім вирішувати це питання вкрай важко, оскільки необхідно встановлювати нові потужні ретранслятори, спроможні перекрити російський ТВ-сигнал. Важливий крок зроблено на початку грудня 2016 р. На горі Карачун у Донецькій області завершено роботу з відновлення телевежі. Висота споруди становить 183 метри, радіус її покриття – 63 кілометри. Її передавачі транслюватимуть чотири місцевих і 10 загальноукраїнських ТВ-каналів, а також низку радіостанцій. Але, як зазначив генеральний директор Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення В. Іщук, для відновлення українського мовлення на непідконтрольній території потрібно збудувати уздовж лінії розмежування вежі, які розмірами і потужностями будуть аналогічні київській телевежі (висота – 280 м, передавач – 50 кіловат, радіус – близько 100 км), що може тривати до п'яти років. До того ж, аби з нуля побудувати вежу, подібну до тієї, яка відновила роботу на горі Карачун, потрібно витратити близько 20 млн грн [37].

Ще конкретніше відповів на пряме запитання про відновлення ретрансляції українського медіа-продукту на неконтрольованих територіях міністр інформаційної політики України Ю. Стець: «Для того, щоб відновити там мовлення, потрібно звільнити Луганськ і Донецьк». Але певну роботу державне відомство, завданням якого, за словами міністра, є інформаційна реінтеграція в зоні проведення АТО і Криму, все ж проводить. Ю. Стець зазначив, що міністерство на безоплатній основі отримало техніку та обладнання (аналогові передавачі) від США, Литви і Польщі. Зараз це близько 50 передавачів, з яких більше 20 вже встановлені і передають сигнал на лінії зіткнення. Але через рельєф місцевості вони не можуть покрити весь периметр зіткнення українським сигналом [38].

Тобто вирішення нагальних проблем інформаційної безпеки в регіоні, технічного забезпечення якісного поширення аналогового і цифрового сигналу українського радіо і телебачення виключно за рахунок створення державою нових ретрансляторів виглядає практично нереальним.

Проблему відновлення присутності на окупованих територіях українського медіа-продукту активно обговорюють і пропонують вирішувати іншими способами представники громадськості. Зокрема, С. Гармаш, керівник інтернет-проекту «ОстроВ», координатор «Коаліції патріотичних сил Донбасу» вважає, що відсутність об'єктивного інформування громадян на прифронтових і окупованих територіях є однією з найгостріших проблем Донбасу і України. На його думку, спеціальна інформаційна політика держави щодо окупованих і прифронтових територій досі не розроблена і не проводиться. «Люди живуть у спотвореній реальності, під тотальним впливом російських ЗМІ. Українські ЗМІ на вільних територіях сприймаються як пропаганда, тим більше, що, за великим рахунком, часто це відповідає дійсності. Під пропагандою в даному випадку я розумію нав'язування ідеологічних ярликів і спотворення (часом напівсвідоме) фактів на користь однієї зі сторін. Але найгірше, що на окупованих територіях інформаційної присутності України немає взагалі».

З ним погоджується і публіцист, письменниця, доктор історичних наук, професор Донецького національного університету О. Стяжкіна: «Шарль де Голль після вигнання нацистів сказав: «Франції потрібні всі її діти». Це важливі слова, які громадяни окупованих і прифронтових територій України не чують. Або чують недостатньо часто. Зате є російська пропаганда, якій так нічого і не протиставлено... Потрібна інформаційна політика, потрібна постійна особиста участь перших осіб держави. Слово – не дрібниця. У будь-якому разі, воно – не менш важлива складова нашої перемоги, ніж гуманітарні вантажі та зміцнення армії» [39].

Як працівник медіа-ресурсу, який намагається постійно тримати на контролі й інформувати громадян про ситуацію у зоні проведення АТО, С. Гармаш бачить два можливі напрями вирішення цієї проблеми. Перше – знищення захоплених терористами телевеж або глушіння ЗМІ, які незаконно ведуть мовлення на наших частотах. Друге – нарощування власної інформаційної присутності на окупованих територіях. Для цього потрібно створити спеціальне телевізійне і радіомовлення. Можливо, вважає С. Гармаш, необхідно об'єднати їх у єдиний концерн, за прикладом Радіо Свобода – Вільна Європа, Голос Америки або «Эхо Москвы». «Було б непогано приєднати туди ж і газету, інтернет-сайти. І оскільки Донбас – це НЕ внутрішньоукраїнський конфлікт, а територія, на якій іде війна між Росією

і Україною, то потрібно цілеспрямовано працювати і з аудиторією агресора, я маю на увазі Російську Федерацію» [40].

До речі, з радикальною пропозицією щодо знищення сигналу захоплених телевеж погоджуються й інші експерти. Так, виконавчий директор Інституту демократії ім. Пилипа Орлика С. Єременко заявляє: «Я не розумію, чому її (телевежу у Донецьку. – *Прим. авт.*) не вивели з ладу з початком окупації». Медіа-експерт констатує, що потужна донецька телевежа спроможна поширювати сигнал на 100 км від захопленого Донецька. І небезпеку становить не тільки його поширення на наших громадян в ОРЛДО. Ці самі російські сигнали приймають у прикордонних регіонах мешканці Херсонської, Чернігівської, Сумської, Харківської областей. «У деяких районах трансляція цих каналів краща, ніж українських. І нікого не цікавлять настрої місцевих жителів, які отримують таку потужну дозу дезінформації з боку російських пропагандистських каналів» [41].

С. Єременко констатує, спираючись на інсайдерську інформацію, що попри усі заяви міністра Ю. Стеця про успіхи з відновлення мовлення на Донбасі, насправді ж українські канали на широкій території так і не працюють. Деякі з них, за словами експерта, можна десь «зловити», але загалом вони мовлять лише на вузькій смузі Донецької та Луганської областей.

Іншою спробою держави є ініціатива, про яку поінформував генеральний директор НТКУ З. Аласанія. У 2016 р. національна телекомпанія України має намір запустити радіо «Голос Донбасса». НТКУ працює над забезпеченням нового радіо якісним контентом, а Міністерство інформаційної політики – над технічним забезпеченням його діяльності [42].

У намаганні вирішувати цю проблему більше здобутків, ніж українська влада, за ці два роки мають громадські організації, громадські активісти і журналісти. Дуже активно практично з самого початку воєнних подій на Сході України працюють сайт «ОстроВ», Громадське телебачення Донеччини, сайт «Новости Донбасса», «062». До речі, Громадське телебачення Донеччини нещодавно відкрило нову студію в Маріуполі. Громадське радіо Донбасу готує передачі для слухачів окупованих територій. Редактор сайту «ОстроВ» С. Гармаш веде передачу «Окупація», а журналіст Д. Хоркін – «Донбасс-UA» на Національному радіо [43].

Ще одну ініціативу громадськості щодо відновлення комунікації з окупованими територіями репрезентував глава Асоціації «Східне партнерство»

В. Горан – інформаційний портал «Східне партнерство». За його словами, мета і завдання portalу – бути майданчиком для спілкування жителів підконтрольних і непідконтрольних територій без політики, без закликів до війни і поділу [44].

Асоціацією розроблена і вже активно працює програма «Народна дипломатія». Головною концепцією проекту є розміщення інформації, яка допоможе досягти миру в нашій країні. Створення інформаційного portalу та електронної газети також передбачено у рамках цієї програми. «Це перша і єдина в Україні електронна газета, яка буде доступна як для жителів підконтрольних Україні територій, так і для тих, які проживають на непідконтрольній території Луганської та Донецької областей. Ми хочемо, щоб наші автори, піднімали теми, спрямовані на об'єднання, на позитив і розвиток... І ми повинні направити потужний потік правди на тимчасово неконтрольовану Україною територію, щоб повернути нашим громадянам любов до своєї країни і впевненість, що вони не кинуті», – наголосив В. Горан [45]. За планами засновників проекту, інформація поширюватиметься шляхом регулярної адресної розсилки електронною поштою в зручному варіанті для читання друкованих і прослуховування відео- та аудіоматеріалів з можливістю переходу на інтернет-portal видання.

Значна частина місцевих медіа-ресурсів разом із колективом журналістів після початку конфлікту змушені були покинути територію Донбасу і тепер працюють в інших містах України, а також на звільнених територіях Луганської та Донецької областей. Ґрунтовний аналіз медіа-ситуації в Луганській та Донецькій областях здійснив Інститут масової інформації. «Дослідження медіа-ситуації в південних і східних областях України» є підсумковим аналітичним продуктом якісного та кількісного моніторингу ЗМІ, який проводився громадською організацією «Інститут масової інформації», та соціального опитування, проведеного компанією «ГФК Юкрейн» за підтримки Української ініціативи з підвищення впевненості (UCBI), що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) [46].

Інститут масової інформації (ІМІ) повідомляє, що до 2014 р. в Луганській області виходило 17 друкованих видань, працювали понад 10 інформаційних веб-сайтів, у самому Луганську діяло три місцевих телеканали. 1 травня 2014 р. бойовики захопили луганський радіотелевізійний центр (філіал українського концерну РРТ) і замість українських телеканалів

вивели у ефір російські. На початку літа 2014 р. оператори місцевих кабельних мереж змушені були припинити трансляцію українських телеканалів, закрились також місцеві телекомпанії ЛКТ, «Ірта» та ЛОТ (Луганське обласне телебачення). Станом на початок 2016 р. на колишній частоті ЛОТ виходить в ефір так звана Державна телерадіокомпанія ЛНР, яку ще називають «Луганськ 24». Вона використовує техніку колишніх ЛОТ та «Ірти». Місцеві мешканці також мають доступ до російського телебачення, яке транслюється як у кабелі, так і через наземні частоти. У Луганську з відповідним контентом здійснює мовлення місцева радіостанція «Своє радіо», що використовує обладнання і частоти колишньої обласної державної ФМ «Пульс», яка припинила роботу у травні 2014 р. внаслідок захоплення проросійськими сепаратистами луганського телецентру [47].

За даними Інституту масової інформації, у 2014 р. тільки в Донецькій області розгромлено 28 офісів місцевих ЗМІ [48]. Зокрема, редактор єдиної україномовної газети «Донеччина», якій у цьому році виповнилося 80 років, І. Зоц переїхав до Краматорська і тут випускає свою газету, що містить об'єктивну інформацію. І. Зоц розповів, що газета друкується невеликим накладом, виходить по п'ятницях. «Це прифронтова газета, яку роблять кілька людей. Ми поширюємо нашу газету по бібліотеках, районних радах. Відновивши випуск газети і передавши частину накладу в Донецьк, мені натякнули, що я небажаний гість у своєму рідному місті. Наш редакційний будинок, як український осередок, був особливо цинічно знищений» [49].

Журналісти сайту «062» переїхали до Львова і вже звідти наповнюють свій сайт. Змушений був після погроз переїхати редактор газети «Донбасс» О. Бриж. Сьогодні він видає газету в Черкасах. Деякі газети, наприклад «Жизнь», «Панорама», просто закрилися.

Окремі журналісти видань Донбасу, на жаль, активно співпрацюють з «новою» владою і фактично стали її рупором. За результатами проведеного Інститутом масової інформації аналізу ті ЗМІ, що продовжують функціонувати на територіях, підконтрольних так званій ДНР, є відверто пропагандистськими та антиукраїнськими. Зокрема, на окупованій території Донецької області функціонують чотири телеканали («Оплот ТВ» – функціонує на базі захопленого місцевого телеканалу «Перший Муніципальний»; «Новороссия ТВ» – працює на захопленій частоті ЮНІОНа та «1+1»; «Первый Республиканский» – веде мовлення на частотах захопленого

сепаратистами 27-го каналу; «Второй Республиканский» – колишній ЮНІОН), працюють російські телеканали. Усі українські телеканали на окупованій території були відключені влітку 2014 р. Відключили українські телеканали, за винятком деяких розважальних, і місцеві кабельні провайдери, яких, за різними даними, близько 200.

Натомість виходять друковані «рупори ДНР» – офіційна газета «Голос народу» та газета «Новоросси́я». Діє кілька веб-сайтів: «Новости Донецкой Республики», «Донецкое Агентство Новостей» та ін. Кількість користувачів у соцмережах обох сайтів – приблизно 10–15 тис., кількість заходів на самі сайти – до 40 тис., як показує лічильник на сайті [50].

Для дітей у Луганську став виходити пізнавально-розважальний журнал «Ввічливі чоловічки». Про відверто пропагандистський напрям видання яскраво промовляє казка «Як Ввічливі Чоловічки Злий кріп зварили», а в карикатурах легко упізнаються українські політики. Є у журналі рубрика «Татусеві поради», в образі порадника легко упізнається президент – «каратист і розумник» [51]. Тож пропаганда спрямована на усі категорії читачів і споживачів.

У такій ситуації важлива роль в оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій на населення окупованих територій належить ефективному використанню соціальних мереж. Чисельність аудиторії цього виду комунікації і його вплив на певну частину населення важко переоцінити. Англійський соціолог Д. Барнс, який ще у середині ХХ ст. уперше використав для позначення громадської структури термін «соціальна мережа», також навряд чи міг припустити, що його ідея на новому технічному рівні досягне таких масштабів. Процеси глобалізації та мобільність населення зумовили потребу в нових каналах зв'язку і координації дій, а розвиток персональних комп'ютерів і мережі Інтернет зміг дати гідну відповідь на цей запит. У результаті на початку третього тисячоліття на теренах світової павутини один за одним з'являються такі ресурси, як MySpace, Facebook, а потім – і продукти пострадянського простору «Однокласники» і «ВКонтакте». І вже сьогодні зрозуміло, що соціальні мережі визначили серйозні зрушення у свідомості людей, у механізмах їхнього мислення.

До слова, звичайно новинні повідомлення, за даними Brand Analytics, займають близько 40% загального числа постів, а під час резонансних подій – будь-то «болотні» протести, Євромайдан або Олімпіада – їх кількість

зростає [52]. Згідно з цією тенденцією збройний конфлікт на Сході України не лише підвищує політичну активність користувачів соціальних мереж, а й здатний активізувати просування українських інформаційних комунікацій на непідконтрольні території, що може значною мірою сприяти подоланню нав'язаних стереотипів етнолінгвістичних чи регіональних відмінностей і поляризації за прихильністю до певних політичних сил. Зокрема, як зазначається у статті *The Washington Post*, «у контексті війни українці стають тільки більш єдиними у своєму патріотизмі і в опозиції до Росії» [53]. Відомо, що соціально-політичні, і особливо воєнні, конфлікти завжди сприяють згуртуванню націй і стрімкому зростанню патріотичних настроїв. Проте затягування конфлікту може викликати ефект звикання і без відповідної, у тому числі й інформаційної, підтримки патріотичний порив поступово втрачатиме дієвість, або стихійні й емоційні дії користувачів ставатимуть на заваді ефективній протидії пропаганді.

Зокрема, дослідження віртуальної комунікації українців у соціальній мережі ВКонтакте (*vk.com*), що є найбільшою за кількістю зареєстрованих користувачів і щоденних відвідувань соціальною медіа-платформою в Україні, свідчать, що відразу після усунення П. Дурова з посади генерального директора цієї компанії у 2014 р. в результаті його публічної відмови від співпраці з російським урядом багато користувачів, які налаштовані проти Росії, на знак протесту видалили свої особисті сторінки в цій мережі [54]. Таким чином патріотично налаштовані користувачі соціальної мережі виявили свою позицію, але їхні дії призвели до того, що аудиторія мережі ВКонтакте змістилася у бік тих, хто має проросійські настрої. Поряд з тим, що таким вчинком патріотично налаштовані користувачі залишили інформаційне поле своїм опонентам, проукраїнськи налаштовані жителі, які уникають відкрито висловлювати свої думки, побоюючись переслідувань, позбулися можливості бачити і читати альтернативні масованій проросійській пропаганді інформацію, судження і оцінки. А між тим досвід вивчення соціальних мереж свідчить, що на вже діючих інтернет-майданчиках створюються блоги, які за певних умов здатні набувати значної популярності і відповідного впливу, цілком порівнянних із найпопулярнішими медіа. Особливе значення такі блоги мають для територій, на які з тих чи інших причин традиційні українські інформаційні комунікації поширювати свої матеріали неспроможні.

Важливим джерелом альтернативних новин про події в регіоні та Україні для мешканців окупованих територій є пабліки в соцмережах. За аналізом ІМІ, ситуація в окупованій частині Донецької області виглядає таким чином. Група «ВКонтакте» «Типичний Донецк» нараховує 408 тис. учасників, і це найбільший місцевий паблік із усіх регіонів, які досліджував ІМІ. Контент групи швидше неполітизований, але певною мірою про-«регіональний», типовий для ЗМІ неокупованої території Донецької області. Ця група пов'язана з веб-сайтом місцевих новин «Это Донецк», який подає інформацію про події на окупованій території, але певною мірою поблажливо до проросійської позиції. Ще один проросійський паблік – «Донецк LIVE» – налічує майже 47 тис. користувачів. Існує ще три-чотири подібних пабліки, які особливо не відрізняються від уже названих. Що стосується проукраїнських пабліків, прикладом може служити «Это Донецк, детка! Типичный украинский город», який має всього 35,5 тис. користувачів, і подає антиросійський контент [55].

У Луганській області, за інформацією ІМІ, особливо популярні такі пабліки «ВКонтакте».

Антиросійські пабліки: «Луганск – наш город» (159 тис. користувачів) – критично налаштований до самопроголошеної «ЛНР», агрегатор місцевих новин і повідомлень. Паблік має також сторінку у Facebook, де зареєстровано майже 8 тис. учасників; «Типичный Луганск» (28 тис. користувачів) – доволі політизований, антиросійський та критично налаштований до так званої ЛНР, агрегатор новин для тих, «кому цікаве життя і доля Луганська, у кого є бажання ділитися цікавою інформацією».

Проукраїнські пабліки: «Оккупированный Луганск» (7,5 тис. користувачів) – агрегатор місцевих новин, історій від місцевого населення; «Украинский Луганск» (12 тис. учасників) – паблік «новин із підпілля», містить проукраїнські повідомлення, мало місцевих новин; «Луганськ» (30 тис. користувачів) – майже немає місцевих новин.

Проросійські пабліки: «Луганск – город, в котором Я живу!» (65 тис. користувачів) – агрегатор новин і повідомлень від російських джерел інформації, містить пропагандистські антиукраїнські новини; «Это Луганск, детка!» (40 тис. користувачів) – здебільшого фотографії ідилічних картин міста серед оголошень від самопроголошеної місцевої влади та історій про «хунту» і «нацистів»; «Луганск-Новости ЛНР ДНР – Новороссия» (71 тис.

користувачів) [56]. Причиною популярності пабліків у соцмережах, за аналізом Інституту масової інформації, передусім, є втрата довіри як до проросійських, так і до українських медіа, які «прикрашають реальність».

Про недоліки в роботі журналістів, що викликають негативне ставлення населення не тільки окупованої частини України, говорить і міністр інформполітики Ю. Стець: «...суспільство вперше за 25 років більшою мірою не довіряє журналістам, і на цю тему якраз є соціологічні дослідження. Тому що надто багато неправдивої або заангажованої інформації йде через журналістів» [57].

Ще однією проблемою, на думку експертів ІМІ, є те, що українські медіа майже не виробляють інформаційного продукту для мешканців окупованих територій: яким чином вижити, як підтримати безпеку, як організувати побут. Натомість, цю інформацію подають соцмережі та пабліки [58].

Аналіз політичної історії останніх років говорить про значний мобілізаційний потенціал подібних ресурсів. Такі засоби масової інформації не просто виробляють якийсь оригінальний контент або поширюють уже наявний за допомогою репоста та кросспостингу, а й здатні виконувати координаційну функцію. І мета тут може бути різною – від проведення флешмобу, благодійної акції або публічної лекції до революції та державного перевороту. Відомо, що соціальні мережі стають майданчиками для координації дій різних суспільно-політичних сил у всьому світі. Це і європейські альтерглобалісти, і учасники «арабської весни», а також активісти Майдану, Антимайдан і далі за списком. Цілком закономірно і те, що, будучи головною аудиторією соцмереж, особи 20–30-річного віку становлять основну соціальну базу цих рухів. Саме тому влада та правоохоронні органи в усьому світі, і зокрема в Росії, виявляють особливу увагу до таких незареєстрованих ЗМІ. Адже соціальні мережі містять у собі серйозний потенціал для самоорганізації та подальшої антисистемної діяльності [59].

Разом з тим цілеспрямований і фаховий аналіз соціальних мереж, контенту певних сторінок, коментарів користувачів може бути складовою досліджень політичних настроїв та вподобань найбільш активної частини населення. Вивчення реакції аудиторії на ті чи інші події та новини, аналіз розмов і використовуваної лексики допомагають створити своєрідний портрет користувача. Виокремлюючи відмінні та спільні риси окремих

мережевих «портретів», можна наблизитися до створення реального «портрета» сучасного суспільства в усьому його різноманітті.

Крім того, соціальні мережі можуть бути джерелом незалежної інформації щодо реальної ситуації на непідконтрольних територіях. Звичайні ЗМІ з тих чи інших причин не завжди здатні подати достатньо об'єктивну інформацію. Ситуація навколо найбільш гострих та актуальних проблем регіонального розвитку через специфіку такої форми соціальної комунікації, як соціальні мережі, відображається у них часто з рівнем об'єктивності, якого не можуть досягти традиційні ЗМІ, саме через залучення до її відображення безпосередніх учасників суспільних процесів, що мають змогу висловити різні погляди та точки зору [60].

Показовою у цьому контексті можна вважати роботу сайту Радіо Свобода. З грудня 2014 р. на Радіо Свобода започатковано рубрику «Листи з окупованого Донбасу», авторами якої стали мешканці захоплених бойовиками міст на Сході України. Серед незнайомих імен невідомих людей переселенці на українських територіях переконують себе у тому, що так може писати хтось із їхніх знайомих, тим паче, що серед оповідачів є і викладачі, і психологи, і вчителі, і лікарі, пенсіонери та науковці, колишні бізнесмени та безробітні. Метою проекту, як зазначено на сайті, є розвиток громадянської журналістики на окупованій бойовиками угруповань «ДНР» і «ЛНР» території, а також можливість отримати з перших рук інформацію про становище на Донбасі, почути голоси тих, хто з різних обставин не зміг, чи не захотів переїхати із зони АТО. «“Листи” допоможуть дізнатися, як драматичні події на Сході України впливають на умови життя і світовідчуття мешканців окупованого Донбасу», – зазначає редактор нової рубрики Радіо Свобода, луганський журналіст А. Діхтяренко. За його словами, для жителів Донецька, Луганська та інших міст і сіл це унікальна можливість донести свій досвід виживання на цій території та поділитись важливою інформацією про події, приховані від уваги медіа [61].

Важливим способом комунікації та отримання доступу до українського інформаційного простору є особисті контакти. Тому дуже важливо надати якомога більше можливостей для вільного в'їзду громадян на територію «великої України».

З огляду на наведені факти забезпечення максимально ефективного впливу на соціально-політичні процеси на окупованих територіях потре-

бує своєчасного й адекватного реагування щодо проявів інформаційно-психологічного тиску з боку сепаратистів. Як зазначалося вище, головними негативними чинниками, які впливають на формування інформаційного простору окупованих територій, є витіснення українських інформаційних агентств, ЗМІ та посилення залежності духовної, економічної та політичної сфер громадського життя цих територій від закордонних інформаційних структур. З метою дискредитації дій української влади активно застосовуються пропагандистські методи маніпулювання інформацією, а саме: дезінформація, приховування або перекручування фактів, зміщення акцентів і гіпертрофія недоліків на тлі відвертого замовчування позитивних прикладів.

Останні дослідження показують, що надійний захист масової свідомості та національного інформаційного простору від сучасної пропаганди, а тим більше – від спеціальних інформаційних операцій, може забезпечити тільки високорозвинуте духовне виробництво, спроможність національної еліти генерувати ідеологію, що здатна надихати людей. Однією з основних умов виникнення цієї здатності є загальноприйняте існування власної для переважної більшості людей системи символів, настанов і стереотипів. Якщо такої системи немає, якщо відсутня самоідентифікація, то неможливо забезпечити захист масової свідомості, до яких би найжорсткіших методів не вдавалася державна влада, які б підходи не застосовувалися політико-пропагандистським апаратом [62, с. 215].

Водночас зауважимо, що жорсткі методи захисту від інформаційно-психологічного впливу, такі як цензура та застосування економічних важелів впливу на ЗМІ, у певному сенсі є найпростішими та найзрозумілішими, але сьогодні, коли відсутній контроль над окупованими територіями, вдається до них неможливо. Більше того, внаслідок масового використання цифрових технологій та електронних ЗМІ зазначені методи втратили свою ефективність. На думку сучасного українського дослідника проблем інформаційної безпеки О. Литвиненка, національні уряди практично втратили можливість надійно контролювати всі інформаційні потоки. Утім, доведена до абсолюту, така ситуація нагадує відхилення маятника в протилежний бік. Адже при цьому уряди втрачають можливість інформувати громадян про свою діяльність, організувати безпеку інформаційного простору своєї держави.

Щодо населення окупованих територій ситуація ще більше ускладнюється, оскільки знайомі та доволі непогано відпрацьовані методи інформаційної протидії застосувати неможливо. Зокрема, добре відоме з радянських часів встановлення державного контролю над приймальними пристроями, які є у користуванні населення, неприпустиме з точки зору додержання демократичних принципів свободи інформації. Але якщо навіть припустити, що з огляду на антитерористичну операцію таке рішення і можна було б прийняти, його неможливо здійснити на непідконтрольних територіях. Інший, також добре відомий з радянських часів, метод – глушіння радіосигналу – з тієї самої причини на неконтрольованій території також недоступний.

У зв'язку з цим головна увага має бути зосереджена на веденні контрпропаганди, побудованої на ефективному використанні насамперед національного інформаційного ресурсу. Як зазначає О. Литвиненко, контрпропаганда – це своєрідний «крок у відповідь». Виходячи з цього, до речі, цілком слушного визначення, ініціатива належить опоненту, а тому контрпропагандист перебуває у менш вигідному становищі. Проте за умов відповідної підготовки, ефективного формування сучасної національної ідеології та опори на її постулати оперативна й успішна контрпропаганда цілком можлива. Контрпропаганда має бути наступальною, конкретною, гнучкою, комплексною та враховувати характеристики аудиторії. Відомо, що найкраща оборона – це наступ. Інакше, виходячи з цієї максими, контрпропаганда, побудована на стратегії відповіді, неминуче приведе сторону, що обороняється, до поразки: вона весь час запізнюватиметься [63, с. 210].

Важливість пропагандистського компонента у розвитку регіональних конфліктів відзначають у своїх висновках і сучасні дослідники, що знайшло підтвердження в українських реаліях. Зокрема, у праці українського вченого М. Шевченка, присвяченій дослідженню організаційних етапів регіональної дезінтеграції держави, зазначається, що на початку активної фази керованого хаосу – ініціювання конфлікту – головну роль відіграє інформаційно-пропагандистське супроводження подій, що розгортаються. З цією метою до місця конфлікту виїжджають правозахисники, лідери різноманітних політичних і громадських рухів, і головне, – представники спеціально підготовлених для цього ЗМІ. Їхнє завдання – представити у необхідному світлі наявну проблему, розкритикувати дії влади та підштовхнути її до помилкових рішень

і дій, які загострюють кризу [64]. Отже, дієвість пропаганди відбивається не лише на змінах настроїв і оцінках ситуації з боку населення, потенційно вона може впливати і на прийняття державницьких рішень.

Як зазначалося вище, у сучасних умовах створення гарантованої системи захисту від інформаційно-психологічного впливу неможливе. Масове використання цифрових технологій, електронних ЗМІ та супутникових систем комунікації істотно збільшує можливості поширення інформації й оптимізації впливу інформаційних комунікацій на населення. Для прикладу можна навести використання креативного потенціалу громадян у сфері національної безпеки для заощадження коштів на проектуванні та розробці військової техніки [65].

Нині як модель для вирішення будь-якого виду проблем і завдань, що стоять як перед бізнесом, так і перед державою та суспільством загалом, активно розвивається методика краудсорсингу. У рамках парадигми краудсорсингу вирішення завдання передається розподіленій і дуже численній групі людей, за рахунок чого вартість і час досягнення результату радикально знижуються [66].

З огляду на досліджувану проблему особливий інтерес становить можливість використання краудсорсингу (залучення творчого потенціалу громадян до вирішення суспільно значущих проблем. – *Прим. авт.*) з метою поширення українських інформаційних комунікацій на населення окупованих територій. Уже набутий міжнародний досвід говорить про ефективність використання краудсорсингу в соціально-політичній сфері – щодо вирішення широкого спектра завдань, пов'язаних з громадською діяльністю, взаєминами між людьми, обговоренням проектів законів та інших державних ініціатив. Зазвичай обговорення відбувається як у режимі голосування, так і у формі збирання конкретних думок і пошуку рішень [67]. Аналогічним чином можна використовувати запропоновані громадянами слушні ідеї, які можуть швидко перетворитися у найближчому майбутньому в ефективний механізм просування українських інформаційних комунікацій на окуповані території.

Важливе значення для оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій має розробка моделі ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення, що являтиме собою сукупність взаємодіючих підсистем, кожна з яких матиме своє призначення.

Перша підсистема – інформаційно-комунікативне середовище, яке забезпечує зовнішні та внутрішні комунікації, організовує доступ до зовнішніх і внутрішніх інформаційних ресурсів.

Друга підсистема – моніторинг проблемних ситуацій: виявлення так званих ретропроблем, поточних, явних і прихованих проблем, прогнозування майбутніх проблем на основі отриманої інформації.

Третя підсистема – інформаційно-документальне обслуговування, яке забезпечуватиме необхідний рівень якості прийняття рішень за рахунок збору інформації про поточну, бажану та прогнозовану ситуацію, а також поширення у різних форматах аналітичної і нормативно-правової інформації та доступ до спеціально організованих фондів документів [68].

Такий напрям роботи має організувати у рамках спеціального підрозділу або департаменту новостворене Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Локалізація управлінських, організаційних, фінансових і будь-яких інших ресурсів у компетенції одного державного органу, безумовно, сприятиме розв'язанню проблем посилення впливу українських інформаційних комунікацій.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна констатувати, що оптимізація впливу українських інформаційних комунікацій на населення окупованих територій потребує вирішення цілого комплексу завдань, а саме:

- розробки відповідної контрпропагандистської програми дій із використанням ефективних наукових методик і світового досвіду організації комунікації у кризових ситуаціях;

- створення у рамках Міністерства з питань тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України спеціалізованого підрозділу, завданням якого має бути постійний моніторинг стану інформаційного середовища, організація та здійснення інформаційної комунікації з метою вироблення спеціального медіа-продукту, спрямованого на населення окупованих територій; вироблення в інформаційному середовищі адекватного контенту, який відповідатиме соціально-політичним та емоційно-психологічним особливостям окремих груп населення тимчасово окупованих територій;

- активізації впливу українських інформаційних комунікацій через соціальні мережі та пабліки із залученням громадських активістів і креа-

тивного потенціалу громадян, у тому числі за допомогою методик краудсорсингу;

– максимального сприяння посиленню особистих контактів між населенням окупованих територій і «великої України», що служитиме додатковим засобом комунікації та отриманням доступу до українського інформаційного простору;

– підтримки громадських ініціатив зі створення інформаційних проєктів, спрямованих на соціально-політичну, психологічну та світоглядну реінтеграцію населення окупованих територій в українське громадянське суспільство;

– застосування всіх можливих заходів і мобілізація ресурсів для відновлення ефективного поширення аналогового та цифрового сигналу українського радіо і телебачення на окуповані території.

1.2. Інформаційна ситуація на окупованих територіях Донбасу та в анексованому Криму

Методологія наукового дослідження суспільно-політичних явищ і процесів у першу чергу потребує комплексного підходу з урахуванням конкретно-історичних умов і особливостей розвитку певного соціуму. Це, безумовно, стосується і вивчення стану в інформаційній сфері, оскільки саме від політики ЗМІ не в останню чергу залежить, куди ж рушить суспільство, на засадах яких цінностей буде сформована суспільна свідомість громадян. Тому зміни вектора інформаційного поля на Сході країни видається за доцільне розглядати у часових рамках, дотичних до періоду 2014–2016 рр., хоча наразі це зробити доволі складно. По-перше, через призупинення діяльності, або ліквідацію з початком бойових дій місцевих медіа-ресурсів, орієнтованих на підтримку українського суверенітету; по-друге, через повну ціннісну переорієнтацію регіональних медіа, що продовжують свою роботу на окупованих територіях, на репрезентацію інформаційних позицій сепаратистів і пропаганду діяльності самопроголошених республік.

Проте, незважаючи на складність завдання, його виконання має актуальний та до певної міри невідкладний характер, оскільки такий аналіз допоможе зрозуміти механізми переформатування інформаційних

комунікацій у регіонах відповідно до сепаратистських цілей авторів і виконавців проекту «Новоросія», що стали одним із істотних чинників негативного розвитку подальших подій.

Упродовж усіх років незалежності на більшості території України, особливо у південно-східних областях і в Криму, як правило, функціонувала стара, здебільшого ще радянська, система інформування населення щодо поточних політичних, соціальних та інших процесів. До того ж ця система, яка мала суто обслуговуючі завдання та функціонувала за традиційними патерналістськими схемами, була екстрапольована на нові умови існування в реаліях ринкової економіки.

Як наслідок відбулася переорієнтація системи інформування на нових «хазяїв», які були здатні та готові прийняти її під своє «фінансове» крило. Таким чином, було збережено місцеві інформаційні ресурси, але виникла патова ситуація в контексті об'єктивності висвітлення подій політичного, гуманітарного, економічного, соціального життя як на рівні держави, так і на локальному рівні. Більшість місцевих ЗМІ з основного інструментарію об'єктивного інформування населення, яким вони мають бути, перетворилися на інструмент відображення та захисту інтересів окремих політичних сил чи панівних у регіоні фінансово-промислових угруповань (так званих кланів).

Отже, основні джерела інформації по суті виконували завдання створення позитивного іміджу певного кола осіб в очах місцевого населення, тим самим відволікаючи людей від важливих проблем у державі та регіоні. У підсумку в більшості регіональних ЗМІ була створена атмосфера своєрідного «інформаційного кілерства» і дискредитації «неугодних» місцевим олігархам осіб чи політичних сил. Місцеві медіа замість критичної аналітики широко застосовували практику «підгонки» матеріалу під пропагандистське завдання, відверто нехтуючи як законами логіки, так і елементарними нормами людської моралі.

Доволі високий рівень фінансової залежності місцевих ЗМІ від своїх засновників чи замовників матеріалу, а також майже повна відсутність конкуренції на смисловому інформаційному ринку призвели до того, що інтерпретація дійсності у ЗМІ здебільшого була необ'єктивною, zaangażованою та приховувала в собі певну точку зору на ті чи інші події. Звісно ж, не можна говорити про повне зникнення об'єктивності в інфо-

просторі – відносно незалежні видання функціонували (особливо у вигляді інтернет-видань), проте критична маса таких медіа щодо загалу була настільки мала, що результати їхньої діяльності майже знівельовувалися.

Разом з тим до проблеми фінансової залежності ЗМІ додавалася проблема нездатності основної більшості населення критично осмислювати та хоч якось аналізувати факти, які подаються у ЗМІ. Ця проблема є наслідком багаторічної обробки свідомості радянської людини в умовах тотального державного контролю інформаційного простору, що сприяло формуванню у більшості населення стереотипу беззастережної довіри до традиційних джерел масової інформації. Проте це вже тема для іншого дослідження. Водночас позитивним у цьому контексті є те, що молоде покоління українців почало не лише вчитися аналізувати зміст отриманої інформації, а й звертати увагу на її джерело.

Відзначимо також неадаптованість загальнонаціонального інформаційного продукту до ціннісних і світоглядних орієнтирів конкретних місцевих споживачів – загальнонаціональні та регіональні медіа функціонували нібито в різних реальностях, що також справляло негативний вплив на формування громадської думки у південно-східному регіоні. Національний продукт, як правило, залежний від політичної кон'юнктури в Києві, відтворював ціннісні установки правлячої еліти країни. Водночас місцевий інформпродукт загальнонаціональні смисли наповнював власною інтерпретацією, що могло у певній мірі викривляти інформацію на догоду інтересам регіональних еліт.

Також значну увагу в регіонах привертала ворожі до України інсайдерські впливи, метою яких була дискредитація тих чи інших осіб, легітимних політичних інститутів чи держави загалом. Таким чином зовнішні сили, заручившись підтримкою п'ятої колони всередині країни, готували ґрунт для реальних дій, за допомогою яких досягалася ця мета: організовані мітинги, провокації, дестабілізація, збройні конфлікти тощо. Особливо чітко процеси такого впливу відстежуються на прикладі тимчасово окупованих східних регіонів і Криму.

На основі вивчення інформаційного наповнення мережевих ресурсів Донбаського регіону до 2014 р. можна виявити ряд особливостей, які певним чином уможливили процеси, що почали спостерігатися на цих територіях уже з весни 2014 р. По-перше, не можна не звернути уваги

на те, що з-поміж більше ніж двохсот новинних сайтів Донеччини лише кілька були україномовними (тобто домінував російськомовний контент). По-друге, аналіз контенту деяких онлайн-медіа засвідчує навмисне протиставлення ідентичностей у східних регіонах (відверті заяви про належність мешканців Донбасу до росіян: «Донбасс – русский край» тощо). По-третє, деякі ресурси самою назвою відверто висловлювали свою позицію та негативне ставлення до власної держави – vDonetske.net.ua. Вражає сам факт функціонування таких ресурсів і відсутність реакції з боку органів безпеки України.

Такий контент демонстрував присутність на місцевому медіа-ринку політичного впливу сусідньої держави з її ідеєю «русского мира» ще задовго до розв'язання конфлікту. Пропагандою та атакою на все, що мало українські маркери, на регіональному рівні (з огляду на ментальність місцевого населення) у соціумі поступово формувалися своєрідні інформаційні кордони. Натомість контент нечисленних україномовних ресурсів мав абсолютно аполітичний характер, а тому не міг протистояти агресивній риториці антиукраїнських місцевих медіа.

Серед друкованих видань абсолютна перевага також на боці російськомовних газет і журналів. Так, із 1245 видань, зареєстрованих станом на квітень 2011 р., лише 14 були україномовними [69]. Серед російськомовних газет були відверто проросійські, на кшталт «Хочу в СССР».

Ідейний спектр таких видань дає право робити висновки про їхню належність до інструментарію, завдяки якому в регіоні руйнувалися і без того хиткі демократичні ідеали та відбувалося переорієнтування населення на антиукраїнські цінності. Показовим у цьому контексті є демонстраційний номер уже згаданої газети «Хочу в СССР», в якому автори переймалися тим, де зрештою пройде лінія поділу між «Західною та Великою Україною». Якщо така лінія пройде через Київ, розмірковували автори, то «скоро ці області збунтуються і попросяться назад в Україну», а Крим «повернеться до Росії», Східна ж Україна «відновить статус Новоросії, або повернеться до складу Росії – як новий федеральний округ» [70].

Такі відверто антидержавні меседжі містили більшість статей цього видання. Викликає подив бездіяльність посадовців у сфері інформаційної безпеки щодо функціонування такого ресурсу. Ця газета була занесена до «Каталогу періодичних видань України. Видання України для України

на період з січня 2015 року по грудень 2015 року» [71]. Ситуація наштовхує на думку про потурання негативним процесам, спрямованим на руйнування державних цінностей у свідомості людей, а згодом і на реальну руйнацію державності загалом [72].

До вищезгаданого «Каталогу...» було внесено серед інших і «Газету для соотечественников Русская правда», яка позиціонувала себе в ролі посередницької ланки між РФ та її «соотечественниками» на території Східної України та певним чином координувала їхню діяльність.

З 2014 р. заздалегідь спланована авторами ззовні та послідовна «операція» з розпалювання та обґрунтування початку насильства на Сході України набула своїх максимальних масштабів. Ні для кого не секрет, що основний вплив на інформаційний простір східної частини України мали сили російського походження, які реалізували ряд кроків щодо згуртування критичної маси українських громадян, які свідомо підтримували проект «Новоросія» і навіть брали та беруть активну участь у бойових діях.

Першим кроком було створення умов для повномасштабної інформаційної, а згодом і справжньої війни, що втілювалося у культивуванні міфів про спільну історію, про велику перемогу братніх народів, про ворожі західні та європейські цінності тощо. Усі ці міфи доволі чітко простежувались у стрічках російського виробництва (українські кінострічки просто не продукувалися), книгах, передвиборчій агітації четвертого президента та його партії. Поволі такі «зерна» російської пропаганди накопичувалися у свідомості місцевого населення і лише чекали свого часу, аби дати буйні паростки. Розпалюванням ворожнечі та ненависті на національному ґрунті, руйнуванням українського інформаційного простору та нищенням державної ідентифікації українського громадянина агенти впливу фактично підготували пропагандистську основу нинішнього конфлікту на Донбасі.

Приводом для детонації ситуації став по суті Євромайдан. Демонізація російською пропагандою Революції гідності мала на меті дискредитувати в очах населення Сходу України, Криму та самої Росії духовних цінностей нового суспільства, що народжується в Україні. Ці цінності чужі як російському етатизованому світосприйняттю, так і спорідненому з ним світогляду частини українського олігархату.

Наступним кроком гібридної війни, що вже почала розгортатися, стало формування образу ворога через місцеві ЗМІ. Звісно ж, ворога зробили

з тих, хто підтримав Майдан і повалення режиму Януковича. Поступово починали лунати заклики до насильства, що мало б забезпечити підтримку населенням військового вторгнення з боку Росії, яке подавалося під виглядом захисту російськомовного населення від бандерівців і фашистів. З активізацією бойових дій у місцевих ЗМІ відбувається масштабна кампанія з легітимації самопроголошених республік, економічний клімат і майбутній добробут яких прямо протиставлявся тотальній кризі на решті території України.

Таким чином, простеживши еволюцію пропаганди російських інформаційних технологів на східних територіях України, бачимо аж ніяк не випадкові, а професійно сплановані кроки, що спровокували гібридну війну на Донбасі. Паралельно російська пропаганда через ЗМІ досягає й інших цілей: відповідальність за розв'язання та перебіг конфлікту активно покладається на українську владу, політичні рішення якої нібито спрямовані суто проти мешканців Донбасу. Також постійні пропагандистські дії (культивація ненависті до переселенців, імітація «бунту матерів» тощо) у ЗМІ виконують дестабілізаційну функцію щодо українського тилу, що, власне, становить основу будь-якої військової пропаганди.

При цьому слід зауважити, що місцеві ЗМІ не завжди свідомо виступали агентами ворожого пропагандистського впливу. З огляду на наявні відмінності в оцінках радянського минулого, ставленні до національно-визвольної боротьби українців зі Сходу та Заходу, доволі часто діяльність інформаційних суб'єктів на Сході збігалася з цілями російських пропагандистів. Пропагандистські меседжі «ховалися» за патріотичними гаслами, а тому поширювалися ширими, але мало обізнаними із суттю справи людьми.

Паралельно з розвитком подій на Майдані у соцмережах (особливо в російській «ВКонтакте») були створені численні групи протидії Євромайдану, так званий Антимайдан. Серед прихильників цих груп були росіяни, мешканці Криму, а згодом і українські громадяни зі східних і південних регіонів, які через брак об'єктивної інформації потрапляли під вплив пропаганди агресора. Місцеві ЗМІ, що активно працювали на медіа-просторі нині окупованих територій, тим часом переживали певну еволюцію відповідно до перебігу подій у регіоні та в країні загалом.

На початку подій на Майдані більшість регіональних ЗМІ намагалися не висловлювати однозначних точок зору, протягом певного часу дотри-

мувалися тактики вичікування, відповідно до позицій власників, які намагалися зорієнтуватися – в який бік повіє вітер політичних змін. Із розгортанням подій на окупованих територіях багато таких ЗМІ припинили своє існування, незалежно від позиції («Юніон», «Реальная газета»). Пізніше ряд місцевих інформаційних ресурсів, переважно за межами окупованої території, зайняли проукраїнську позицію, засуджуючи прояви сепаратизму та порушення українського суверенітету з боку РФ. До них варто додати деякі регіональні ЗМІ, які контролюються місцевими громадськими організаціями та активістами («Новости Донбасса» в Донецьку, «Политика 2.0» у Луганську).

Також серед проукраїнськи налаштованих місцевих ЗМІ окупованого Донбасу доволі популярними можна назвати такі новинні сайти, як: «Остров» (<http://www.ostro.org>), «УРА.Информ-Донбасс» (<http://ura.dn.ua>) «Новости Донбасса» (<http://novosti.dn.ua>), «Донецкие вести» (<http://donetskie.com>) «62.ua» (<http://www.62.ua>). Інтернет дає змогу онлайн-ЗМІ бути більш мобільними та оперативними у донесенні інформаційного продукту порівняно із традиційними ЗМІ. Проте проблемою онлайн-медіа є відсутність чіткої позиції стосовно дій агресора, що до певної міри пояснюється прагненням зберегти конкурентоздатність на інформаційному ринку та зосередженням на максимально швидкому донесенні матеріалів до користувачів.

Ситуація в інформаційному просторі Донеччини та Луганщини стрімко погіршилася після захоплення влади представниками самопроголошених «ДНР» та «ЛНР». Журналісти одразу почали відмічати тиск на себе та на своїх роботодавців через погрози, підпали майна та викрадення [73]. Представники псевдореспублік свідомо знищували альтернативні джерела інформації, і згодом таке нищення набуло системного характеру, що виявлялося у відвертій цензурі та забороні, у закритті редакцій та телевізійних каналів, погрозах на адресу представників ЗМІ (журналістів, операторів, редакторів).

Блокування деяких об'єктивних онлайн-ЗМІ сепаратисти пояснювали тим, що нібито вони «розпалюють» міжнаціональну ворожнечу та поширюють свідомо викривлену інформацію. Власне, враховуючи вкрай агресивне ставлення «ЛДНР»-івської «еліти» до точок зору на події, що відбуваються, які суперечать їхнім власним, таке пояснення цілком логічне – для них має існувати лише одна правда, яка продукується виключно ними. Саме такою

«правдою» постійно підживлюється реальність прибічників «Новоросії», яка дала змогу нинішній псевдоеліті прийти до влади на окупованих територіях і допомагає створювати видимість односпайної підтримки з боку населення.

На базі захопленої державної телерадіокомпанії у Донецьку терористи створили телеканал «Первый республиканский», який подає безальтернативну інформацію про діяльність так званої ДНР та розповідає про негаразди на решті українських територій, транслює програми російського каналу «Россия 24» і частково свій продукт (програма «Лица республики», новини), який розробляється співробітниками колишньої обласної державної телерадіокомпанії.

Більшість місцевих ЗМІ, які контролювалися проросійськими бізнесменами та політиками до початку конфлікту, однозначно підтримували ідеї федералізму та засуджували війну «української влади проти власного народу» (газета «XXI век» у Луганську, «Схід.Інфо»). Крім того, власні медіа-ресурси (так звані сепаратистські ЗМІ) з відповідною риторикою мають наразі самопроголошені «республіки». На базі захоплених редакцій та студій, користуючись функціонуючими телевежами, отримуючи технічну підтримку з російського боку, бойовики утворили власні медіа – телеканали ДНР ТВ, «Первый республиканский», «Луганск 24», «Новороссия ТВ», «Центральное информационное агентство Новороссии», «Радио Республика», газета «Новороссия» тощо. Завдання перед цими медіа-ресурсами одне – активно культивувати зневагу до решти України, до влади в Києві та обґрунтовувати своє право на контроль над захопленими територіями.

Проаналізувавши інформаційний простір сьогоденного Донбасу з точки зору настроїв місцевих мешканців у контексті ставлення до Української держави, можна вести мову про існування на цих територіях, так би мовити, двох реальностей – реальності «українців-патріотів» і реальності «сепаратистів-прибічників “Новоросії”». При цьому ці реальності є суто уявними, не фізичними і розмежовані вони лишень інформаційними кордонами (оскільки фізично співіснують на одній території).

У Луганську встановлення контролю над ЗМІ почалося із захоплення 29 квітня 2014 р. озброєними людьми приміщення Луганської обласної телерадіокомпанії. Загарбники «запропонували» каналу припинити свою діяльність і віддати ефір каналу «Луганск 24», який до цього мав лише

онлайн-версію [74]. Студію вони забрали в іншого каналу – ІРТА. Назва новоствореного каналу, стиль і подача матеріалу в ефірі вказує на безпосередній зв'язок його керівництва з російськими «колегами». Показовим є той факт, що навіть коли місто жило без світла та зв'язку, «Луганск 24» мав усі умови для підготовки репортажів.

Також через контроль сепаратистами над ретрансляційними центрами влітку 2014 р. у регіоні зникли з ефіру всі українські канали (їх можна було дивитися у кабельних мережах, але згодом оператори під тиском припинили трансляцію) [75]. За оприлюдненою версією «міністраства інформації» самопроголошеної «ДНР», вимкнення українських каналів було пов'язане з дискримінацією «народної республіки» [76].

Така боротьба за телеканали пояснюється тим фактом, що серед усіх ЗМІ телебачення поки що найдоступніше та найбільш зрозуміле, і головне, звичне джерело інформації для більшості населення. Його вплив на свідомість населення поки що переважає вплив інших видів ЗМІ, особливо серед людей старшого та частково середнього віку. Результатом «промивання мізків» мешканців Сходу країни через телебачення стало негативне ставлення до дій української влади та формування стійкого «стокгольмського синдрому» у жителів окупованих територій.

У розрізі проблеми підвищеного впливу телебачення на формування світоглядних установок населення вартими уваги є результати всеукраїнського опитування населення, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології 9–19 жовтня 2014 р. [77]. За результатами дослідження виявлено, що загалом в Україні основним джерелом інформації для 83,5% населення є телебачення. Показовим виявилось те, що на Донбасі українському телебаченню повністю довіряли лише 57% респондентів, тоді як російським телеканалам повністю довіряли 87% опитаних (порівняно з іншими регіонами України саме мешканці Донбасу виказали максимальну довіру російським ефірам).

Оцінюючи матеріали в сепаратистських медіа-ресурсах, слід наголосити на тому, що вони мають не інформативний, а пропагандистський характер, оскільки їхня політична обумовленість та антиукраїнська спрямованість відкрито агресивна. Мета таких матеріалів полягає у тому, щоб завдавати максимальних ударів опонентам в інформаційному просторі, передусім українській стороні, та формувати й підживлювати відповідну суспільну думку.

Риторика сепаратистських ЗМІ спрямована на дискредитацію всього, що пов'язане з Україною та схвалення всього, що пов'язане з Росією. У статтях використовується зневажливий тон щодо України та української влади («так называемый украинский премьер», «нацистская власть в Киеве», «хунта»), а представників псевдоутворень намагаються подавати як таких, що діють на окупованих територіях цілком легітимно («премьер-министр ДНР сделал заявление...»). Поширюється інформація про нібито звірства з боку українських солдатів і представників добробатів, лікарів і мешканців західних областей, які знущаються над біженцями з Донбасу [78]. При цьому в матеріалах простежуються розмиті як для професійної журналістики посилання на джерела інформування – «есть информация», «источник заявил» тощо. Більшість пересічних споживачів не помічають цих тонкощів, тому навіть так подану інформацію вони сприймають як адекватну та достовірну.

Як уже зазначалося вище, значна частина мешканців окупованих територій, що сприймає реальність через призму сепаратистських ЗМІ, перебуває в ілюзорній реальності. У цій реальності можна зустріти численні приклади «перемог» бойовиків і «поразок» українських воїнів, як, наприклад: «Южный котел закончился разгромом, из котла вышли полторы-две тысячи украинских военных, в котле навсегда остались три с половиной тысячи» [79, 80]. Також популярним є міф про те, що Донбас ніколи не був українським, натомість він завжди годував усю Україну: «Около 50% чугуна и стали, которые есть на Украине, производятся в двух областях – Луганской и Донецкой, кокса же мы производим больше 50%. Основная часть производства соли, удобрений и полимеров приходится на Северодонецк, Горловку, Славянск, Артемовск, Донецк и Лисичанск Мы сможем построить надежную и работающую экономическую систему, которая не будет обогащать Киев, а будет направлена на процветание городов Новороссии и их граждан» [81].

Ситуацію в Україні ЗМІ сепаратистів змальовують як украй негативну: економічний колапс, підвищення цін і рівня безробіття, народні бунти, марші неонацистів, факельні ходи, образа ветеранів Великої Вітчизняної війни тощо.

В анексованому Криму ситуація стосовно трансляції українських телеканалів така сама, як і на Донбасі. У Криму з березня 2014 р. повністю

зникли всі українські ефіри. Згодом перестали функціонувати і незгодні з політикою окупаційної влади місцеві ЗМІ, наприклад кримськотатарський канал «АТР».

Щодо кримської ситуації в інформаційному просторі треба зазначити, що великий вплив на вибір редакційної політики справила дуже слабка підтримка проукраїнської позиції мас-медіа Криму. Одразу після анексії півострова Росією інформресурси Криму намагалися балансувати між проросійським і проукраїнським дискурсами. Проте відсутність належної підтримки з континенту та засилля на півострові проросійських чиновників зробили свою справу, змінивши риторичку кримських ЗМІ на більш лояльну до Кремля. Ресурси, редактори яких не підтримують політики Росії на півострові, наразі просто уникають будь-яких оцінок політичних подій, намагаючись висвітлювати більш-менш нейтральні теми («Крым. Комментарии», «15 минут» – татарська газета). «Центр журналистских исследований» – один з небагатьох інтернет-ресурсів, що відкрито обстоює проукраїнські позиції в Криму. За даними Міністерства інформаційної політики України, наразі ситуація з відновленням мовлення українських телеканалів на тимчасово окупованих територіях Донбасу така: є можливість перегляду телеканалів «1+1», «Еспресо ТВ», 5 каналу та Суспільного телебачення України, також присутнє Громадське Радіо та «Радіо-24». Однак покриття доволі неоднорідне, не всі території можуть приймати однаковий сигнал (десь приймається лише один телеканал, десь – лише радіо). Уцілілі вежі відновити доволі важко, оскільки вони перебувають під постійним обстрілом, і відновлення передавачів ведеться на більш віддалених відстанях. Водночас підконтрольна сепаратистам телевежа, розташована ближче, ніж українська, заважає українським каналам «пробиватися» до ефірного мовлення на окупованих територіях.

Починаючи із середини 2014 р., багато журналістів виїхали за межі Донбасу через постійні погрози і тиск; припинили своє існування газети «Донбасс» і «Вечерний Донецк»; через неодноразові спроби з боку «ДНР» втрутитися у редакційну політику телеканал «Донбасс» перевів співробітників до Києва. І таких прикладів немало. За даними Інституту масової інформації, у 2014 р. у Донецькій області було розгромлено 28 офісів місцевих ЗМІ [82].

Згодом інформаційний простір Донбасу здебільшого перейшов під контроль так званої ДНР. Замість друкованих газет на окупованих територіях

Донбасу виходять інформаційні бюлетені «ДНР» проросійського змісту, які безкоштовно розкладають у поштові скриньки.

Єдиним джерелом альтернативної інформації для мешканців окупованих територій залишився Інтернет. Активно працюють онлайн-газета «Донецкие новости» [83], «Вечерний Донецк» [84] тощо. Але проблема в тому, що активних користувачів Інтернету на окупованих територіях небагато.

Треба відзначити, що у переважній більшості місцеві медіа належать представникам колишньої Партії регіонів (ДТЕКУ, «Метінвесту»). Найбільший медіа-власник – «Метінвест холдинг». Загалом ця особливість східного інформаційного простору і пояснює дотримання майже єдиної «партійної лінії» у редакційній політиці ЗМІ (хоча видання позиціонують себе як незалежні), яка через цю «особливість» є доволі уніфікованою та цензурованою. Відсутність конкуренції між власниками ЗМІ провокує постійну орієнтацію у подачі матеріалу лише на власника ресурсу, що знижує об'єктивність і неупередженість.

Однією з ключових проблем медіа-ринку східних областей загалом можна з упевненістю назвати майже повну відсутність плюралізму точок зору, критичних оцінок та аналітики на суспільно важливу тематику. Голова Донецької обласної військово-цивільної адміністрації П. Жебрівський у своєму інтерв'ю «Детектору медіа» також наголосив на проблемі відсутності конкуренції серед медіа на Донеччині. Монополізація медійного ринку одним холдингом негативно впливає на свободу слова в регіоні, зазначив він [85].

Ще однією особливістю інформаційного простору Донбасу є доволі велика кількість ЗМІ у райцентрах: майже у кожному містечку працює по два-три місцеві телеканали та до десятка друкованих видань, які існують за підтримки тих самих колишніх «регіоналів» (така насиченість ЗМІ пояснюється, мабуть, високим рівнем індустріалізації регіону). Переважна більшість таких ЗМІ мають єдину інформаційну політику (через залежність від єдиних власників): контент місцевих телеканалів, як правило, складається з власних новин, фільмів і розважальних програм російського виробництва. Зважаючи також на присутність в інфопросторі ще й ряду російських ЗМІ, то очевидно, що місцеве населення сприймає повідомлення про події крізь призму російського інформпродукту, який має посилений пропагандистський характер.

Важливим джерелом наповнення інформаційного простору на Донбасі є багатотиражки великих підприємств. Це ще одна специфічна риса регіону, оскільки більшість мешканців так чи інакше пов'язані з роботою на великих підприємствах, які здебільшого теж належать власникам-регіоналам. Через міцні традиційні зв'язки з російськими підприємствами ці заводські багатотиражки звично висвітлюють перспективи налагодження відносин з владою тієї чи іншої області РФ і таким чином виступають потужним фактором проросійської налаштованості місцевих мешканців.

Агентами створення проросійського контенту у Східному регіоні України, що зробили свій внесок у формування певних настроїв, можна назвати й колишніх представників органів місцевої влади, зокрема деяких голів міських рад у Донецькій та Луганській областях, а також міські ради цих областей. Проте після того як бойовики повністю взяли на себе управління окупованими територіями та відсторонили більшість з них від управління, діяльність місцевих органів влади як агентів пропаганди припинилася.

Продовжуючи аналіз каналів і джерел пропаганди, треба звернути увагу на інформаційну діяльність деяких політичних сил України. Так, наприклад, колишня КПУ, хоча відкрито і не виступала за відокремлення територій від України, проте загалом повністю відтворювала проросійський дискурс (газета КПУ «Коммунист»). Сумнівним інформаційним ресурсом насичувала регіон і газета «прогресивних соціалістів» «Досвітні огні» [86]. Це стосується й діяльності Слов'янської партії, яка була зареєстрована ще у 1993 (!) році зі штаб-квартирою у Донецьку. Показовим є той факт, що з усіх зареєстрованих політичних партій зі штаб-квартирою на Донеччині, лише ця партія має своє друковане видання – «Славянские новости» [87].

На Кримському півострові у цьому контексті склалася особлива ситуація, яка полягає у повній відсутності діяльності будь-якої політичної партії України. Тут панують «Единая Россия», «Справедливая Россия» і КПРФ зі своєю риторикою.

Не слід забувати й про популярність публікацій у соцмережах. Зокрема через майже повну відсутність контенту для мешканців окупованих територій, які потребують конкретних інструкцій щодо того, як пережити окупацію та повернутися до звичного життя у складі України. Їх не цікавлять загальні гасла, їм конче потрібна інформація, як організувати свій побут

за відсутності елементарних засобів цивілізації. У цьому контексті пабліки виконують таку роботу краще за українські ЗМІ.

Утім, треба зазначити, що загальнонаціональні ЗМІ з точки зору забезпечення духу патріотизму у складні часи в країні зробили максимально можливі для них речі. Певним чином українські ЗМІ («1+1», 112 канал, 5 канал тощо) протистояли ворожій пропаганді, викриваючи брехню російських телеканалів. Проте контент каналів не розрахований на людей, які наразі перебувають на окупованих територіях, навіть якщо люди там дивляться ці канали.

Щодо Кримського півострова, то про поточні події ЗМІ там узагалі мовчать (якщо і говорять, то лише в контексті негативного висвітлення тамтешніх подій). Ефект впливу російської пропаганди через деякі українські ЗМІ підсилюється ще й пасивними контрдіями в цьому контексті представників центральної влади та патріотично налаштованих громадян за межами окупованих територій. На початку конфлікту на Донбасі патріотичні сили, зокрема представники Євромайдану, були інформаційно активними. Проте активними вони були лише серед і для своїх прихильників, які підтримували їхні позиції. Те саме стосується і політичних сил, які виступали за ідеали Майдану. Маючи потужні організаційні й технічні ресурси, політичні партії та їхні лідери спрямували свою діяльність не на протидію заздалегідь спланованому «промиванню мізків» жителям південного Сходу України, а на перерозподіл владних повноважень.

Важливу справу роблять громадські організації та рухи, які власними силами намагаються протидіяти російській пропаганді, виконуючи за державу її функції (хоча вони мають лише допомагати їй). Проте їхніх зусиль для відновлення позитивного іміджу Української держави в очах мешканців тимчасово окупованих територій замало. Такі ініціативи, як StopFake чи «Не Формат» мають позитивні риси, проте можливості (технічні, матеріальні, людські) у них надто обмежені, щоб ефективно впливати на все населення східних регіонів.

Наразі ситуація щодо контрдії української сторони не змінилася. Патріоти та волонтери переймаються українськими захисниками на лінії фронту, вони просто не мають змоги повноцінно займатися інформаційною діяльністю на окупованих територіях. Це прямий обов'язок держави та провідних політичних організацій України.

Епоха вільного доступу до інформації створила людині можливості самостійно обирати для себе джерела її отримання. А сформувати певні світоглядні орієнтири і таким чином вплинути на вибір кожного громадянина має держава своєю інформаційною політикою, яку в Україні не можна назвати успішною. Це визнають і самі представники владних структур. Так, на початку літа поточного року на Донбасі відбулося виїзне засідання Комітету Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики. На цьому засіданні комітет одноголосно визнав стан інформаційної безпеки в Луганській та Донецькій областях як незадовільний [88]. У рішенні комітету вказується на те, що державне управління інформаційною сферою на Донбасі не відповідає викликам поточної інформаційної війни і не забезпечує адекватної протидії інформаційним операціям з боку супротивника.

На основі аналізу історії та особливостей формування інформаційного простору у південно-східному регіоні України та в Криму, а також поточної ситуації на окупованих територіях, можна констатувати, що загальну ситуацію характеризує ряд ключових моментів.

По-перше, одну з основних проблем медіа-ринку східних областей і Криму, що виникла задовго до початку окупації, становить майже повна відсутність плюралізму точок зору, критичних оцінок та аналітики на суспільно важливу тематику. Брак конкуренції в інформаційному просторі спровокував формування контенту, який працював лише на імідж та інтереси власників-монополістів у регіоні.

По-друге, власники основних медіа-ресурсів є представниками бізнес-та політичних еліт, діяльність яких прямо чи опосередковано економічно пов'язана з Росією і відповідно політично орієнтована. Тому ці медіа формують світогляд своїх читачів крізь призму російського інформпродукту. Саме програмування свідомості місцевого населення на ідеї «русского мира» стало однією з внутрішніх передумов розгортання сепаратистського руху, створення самопроголошених республік на Сході України та анексії Криму.

По-третє, після початку окупації частини територій України, навіть більш-менш об'єктивні медіа, через тиск з боку окупантів вимушені були або припинити свою діяльність, або ж переїхати на територію, підконтрольну Україні. Наразі на окупованих територіях Донбасу та в анексованому

Криму функціонують ресурси з виключно цензурованим контентом, вигідним окупаційній владі.

По-четверте, зважаючи на традиційну світоглядну орієнтованість у бік Росії і, вже можна сказати, довготривале «промивання мізків» мешканцям східних регіонів і кримчанам, а також невідповідність альтернативного контенту з боку загальнонаціональних медіа, свідомий вибір більшості місцевого населення здійснюється не на користь українських інформаційних ресурсів.

По-п'яте, недостатня активність центральної влади щодо реінтеграції мешканців окупованих територій в інформаційний український простір фактично стабілізує існування світоглядної нестійкості громадян, які не мають доступу до об'єктивної інформації і це не сприяє погашенню конфліктної ситуації. Меседжі України населенню на окупованих територіях зводяться до констатації фактів. Інформація про чітку стратегію центральної влади щодо практичної реінтеграції мешканців анексованого Криму та окупованих територій Донбасу в українському медіа-просторі відсутня.

Отже, для повернення мешканців тимчасово окупованих територій в українську реальність, необхідно виробити абсолютно нові принципи інформаційно-просвітницької роботи. І ця робота в регіонах має ліквідувати штучну блокаду достовірної інформації. В умовах гібридної війни та анексії частини території України, надзвичайно важливо максимально посилити інформаційний вплив на тимчасово окупованих територіях. Долучитися до цього процесу мають не лише журналісти, а й науковці: спеціалісти з розвитку інформаційних технологій, історики, соціологи, політологи, культурологи та інші фахівці, а також вітчизняний політикум. Об'єднання спільних зусиль, злагоджена та продуктивна робота всіх гілок влади на зміцнення держави, зростання її економічного потенціалу, добробуту населення є важливою складовою національного розвитку в умовах становлення інформаційного суспільства. Вирішальним чинником повернення громадян, засліплених ворожою пропагандою, стане квітуча й успішна Україна, що своїм прикладом демонструє всі переваги демократичного, відкритого суспільства заснованого на визнаних і підтримуваних усім цивілізованим світом міжнародних правових нормах і моральних цінностях.

ОСОБЛИВОСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВІДНОВЛЕННЯ ЇЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ

Неправомірним, з порушенням усієї системи міжнародних і внутрішніх правових норм відторгненням від території Української держави Криму та частини території Донбасу, відбулося порушення традиційно визнаних для Європи принципів співіснування держав і націй. Це, фактично, призвело:

- до порушення усталених після Другої світової війни принципів співіснування між державами та націями;
- до порушення принципів основоположного документа існування та розвитку українського суспільства, положень Конституції України [1];
- до завдання серйозної шкоди процесу утвердження національного патріотизму в новій Українській державі;
- до порушення родинних, культурних та інших зв'язків між громадянами, відповідно до специфіки національних, внутрішньодержавних обмінів;
- до порушення системи внутрішньосуспільних економічних зв'язків в Україні, втрати значної частини національного економічного потенціалу, до 30% ВВП;
- до створення прецедента задоволення територіальних претензій суміжних держав за рахунок території України, падіння міжнародного авторитету суверенної Української держави.

Усякому впорядкуванню соціальної структури суспільства, у тому числі й пов'язаному з відновленням суверенітету над територіями, що зазнали відторгнення, як і для всяких інших видів соціальної діяльності, має

передувати розробка та внесення в інформаційну основу життєдіяльності відповідних концептуальних рішень. Ці рішення мають бути сприйняті соціально активною частиною суспільства та реалізовані в соціальних перетвореннях.

Сама по собі інформаційна основа національного розвитку в процесі своєї еволюції набуває вигляду складного інформаційного утворення із системою взаємопов'язаних, взаємопідтримуючих елементів, що цементуються загальносуспільною мораллю. У сукупності вони акумулюють у собі поєднання набутого суспільного досвіду та інформаційних, у наш час дедалі більше теоретичних, розробок планів і перспектив розвитку. Цей досвід відображається в суверенних інформаційних ресурсах [2] цієї нації, у ресурсах, що відображають ментальні особливості населення окремих регіонів національної спільності [3], регіональної специфіки, усього того, що сприяє збагаченню духовно-ціннісних орієнтирів спільності, не несе в собі деструктивного впливу стосовно неї, а також ресурсів, що відображають досвід загальносуспільного розвитку, прийнятний для цієї соціальної спільності.

При цьому слід мати на увазі, що розвиток національної, як і будь-якої іншої, спільності відбувається лише за умови постійного оновлення її інформаційної основи з урахуванням власної ідеології, властивих їй традицій розвитку. Він можливий також при заміщенні наявної ідеології, серцевини інформаційної основи розвитку, сприйнятою соціально активною частиною спільності ідеологією, створеною в іншому суспільному середовищі. При цьому відбувається певна адаптація нових ідей в інформаційній базі розвитку цієї нації, налагодження стійких продуктивних зв'язків нової ідеології з усіма іншими елементами інформаційної основи, зв'язків, що мають дати новий поштовх для розвитку.

Таким чином, забезпечення поступального національного розвитку на власній інформаційній основі має відбуватися при взаємопов'язаному оновленні суверенних інформаційних ресурсів, інформації, що відображає ментальний розвиток, тієї, що продукується власними силами та залучена з ресурсів глобального інформаційного простору для забезпечення всіх напрямів розвитку суспільства. Взаємозв'язок усіх цих процесів успішно відбувається за наявності в суспільстві чітко визначених цілей, моральних принципів, духовно-ціннісних орієнтирів, що відображаються в національ-

ній ідеології. Уже доводилося зазначати раніше, що значення національної ідеології, в умовах інформаційного суспільства відчутно зростає, у ньому «трансформаційні процеси мають поступово підпорядковуватись свідомій організації розвитку» [4]. Особливо це є важливим при вирішенні складних завдань, пов'язаних із поверненням у структуру українського суспільства протиправно виведених із її структури регіонів.

Для реалізації завдань суспільної консолідації в Україні, і тим більше – для повернення в політико-правовий та соціокультурний простір України фактично відторгнутих територій Донбасу та Криму це реформування має бути поглиблене. В інформаційній основі розвитку сучасного українського суспільства мають бути ліквідовані наявні ще істотні недоліки:

- у ній має бути забезпечена відсутня нині внутрішня цільність взаємопов'язаних елементів, що забезпечують гармонійні, взаємопов'язані перетворення;

- у ній мають бути заміщені нежиттєздатні на сьогодні елементи уявлень про соціальний розвиток, сформовані пропагандистською діяльністю союзного утворення на етапі його розкладу;

- у ній повинні мати місце необхідні для інноваційних перетворень суспільства відсутні нині орієнтири національного розвитку.

Останнє є особливо важливим, оскільки лише сформульовані в інформаційній основі (базі) [5] національного розвитку напрями та змістові характеристики еволюційних процесів забезпечують поступальний процес суспільних перетворень. І навпаки: відсутність інформації розвитку в інформаційній основі, а значить – і у свідомості громадян, є реальною умовою застою чи навіть процесу розкладу цієї соціальної структури.

Однак розробка сучасної інформаційної основи інтеграції українського суспільства, що стала б основою відновлення українського суверенітету над усіма українськими територіями, натикається на ряд істотних проблем. Інформаційна основа розвитку сучасної України, певною мірою реформована із сегмента інформаційної основи життєдіяльності, успадкованого від союзної держави, що зазнала краху внаслідок невідповідності новим вимогам суспільного розвитку другої половини ХХ – початку ХХІ ст. У сучасній політичній дійсності продовжується прояв наслідків того, що процеси, які відбуваються сьогодні в Україні, здебільшого є політичним проявом загострення протиріч економічних. Останні, у свою чергу, стали наслідком

грабіжницької «приватизації» постсоціалістичного періоду, у наслідок якої в країні створилася ситуація панування «економічного феодалізму», постановки під контроль невеликого числа олігархів-мільярдерів основних галузей економіки і, відповідно, формування специфічних кланових політичних утворень, що відстоюють лише власні інтереси і до реальної демократії не мають ніякого відношення. Ситуацію ускладнює ще й той факт, що протистояння між вразливими стосовно впливів зарубіжжя кланами, обумовлює постійну політичну та іншу нестабільність в Україні, яка в свою чергу стала причиною постійного вимивання капіталів з України, відсутність модернізації в промисловості та сільському господарстві. Це, знову ж таки, є причиною постійно зростаючого технологічного відставання, зниження ефективності українського виробництва.

Політичні процеси, характерні для сучасної України, не стали гарантією зміцнення суспільної єдності, гарантією національного суверенітету. Самі принципи олігархічного всевладдя в економіці й політиці не відповідають вимогам сучасності, не забезпечують паритетної участі в міжнародній економічній та політичній діяльності, є істотним гальмом для самореалізації найбільш соціально активної частини громадян України. Останнє набуває особливої важливості в умовах посилення глобальних впливів, розвитку інформатизації, прямого доступу українців до досвіду розвитку громадянського суспільства в передових країнах світу.

Українська національна інформаційна традиція також впливає на реалії суспільного життя і має бути передбачена та врахована при розробці національної ідеології. Тим більше, що характерний для українців індивідуалізм, підприємливість, схильність до нестандартних рішень та інші властиві їм риси відповідають запитам саме нового, інформаційного суспільства.

Відповідно до своєї суспільної природи, олігархічні українські структури, як і російські, є гальмом розвитку національної ідеології. При цьому специфікою української ситуації є те, що такий вплив не є абсолютно домінуючим. Він проявляється паралельно з національним розвитком на традиційній ментальній основі українців, розвитком, що знаходить сьогодні базу своєї еволюції, відповідну енергетику на території всієї України.

Тривалий час характерним при цьому було те, що така боротьба не була істотним фактором суспільного оновлення. Деструктивним у політичній боротьбі в Україні було демонстративне прагнення гегемонії в політичному

процесі кожної зі сторін, відсутність поваги до альтернативної політичної позиції, демонстративний культ ненависті до політичних противників. Цим наша демократія принципово відрізняється від західної, в якій політичні процеси розвиваються в умовах існування ефективних законодавчих рамок, ефективних компенсаторних механізмів. У рамках цієї системи між політичними силами відбувалася дискусія та боротьба за оптимальні форми розвитку суспільства і, здобуваючи владу, будь-яка політична партія намагається примножити існуючий суспільний здобуток, а не руйнувати зроблене попередниками.

Слід при цьому зазначити, що нова національна ідеологія суспільної консолідації має сприяти розвитку ідеологічних політичних структур. Адже при всіх гучних деклараціях і політичних акціях представників національно-демократичних сил в Україні в період перед розвалом союзної держави та в процесі її розпаду, суверенна Українська держава виникла без помітного впливу національних ідеологічних інструментів, що були не готовими на старті сучасного державотворення як дороговказ для розбудови нової української держави. Вплив таких інструментів мав би істотне стабілізуюче значення на суспільну еволюцію. Очевидно, з його допомогою значно легше вирішувались би нинішні проблеми з територіальною цілісністю України, та й виникнення таких проблем навряд чи було б імовірним.

Однак керманічі революційних перетворень у найважливіший, доленосний період для неї під час обвалу союзної держави, у боротьбі за владу, за задоволення політичних амбіцій (що було найпрестижнішим на стартовому етапі української розбудови), не змогли знайти часу для формування ідеологічної основи розвитку, на її основі збереження передового на той час у рамках союзної держави економічного, соціально-культурного потенціалу України, задоволення зростаючої актуалізації необхідних змін у соціально-економічній організації суспільного життя. При активній участі західних консультантів в інформаційну базу суспільства на безальтернативній основі була внесена ідея переформатування організації суспільної діяльності на принципах ринкових відносин. Ця ідея успішно протистояла агонізуючій компартійній ідеології на базі переконливих перемог над соціалістичними теоретиками радянського типу, що охоче капітулювали перед новими реаліями. Вона швидко засвоювалася новою національною елітою суверенної

Української держави, стала для неї керівництвом до дії, але не була творчо адаптованою до української дійсності.

При всьому цьому захоплення особистими економічними перспективами, що реалізувалися разом із реальною владою, і в Україні, і в Росії, і в інших країнах СНД у провладних колах, у політичних угрупованнях, що пізніше дістали назву політичних проектів, не формувався суспільний запит на повноцінну імплементацію цієї ідеї в інформаційну основу суспільної діяльності, у систему всіх наявних і виникаючих зв'язків, необхідних для перебудови та оновлення системи.

У зв'язку з цим суспільство не одержувало відповіді на значну частину практичних питань упровадження ринкових реформ. Не були розроблені механізми переходу соціалістичної системи господарювання на ринкову із збереженням високого економічного потенціалу країни. Не було проведено широкої приватизації зі здійсненням державних гарантій прозорості та забезпеченням економічних інтересів громадян через дотримання сталого розвитку приватизованих підприємств у тривалій перспективі. Не були вироблені механізми ефективного використання розподілених активів, захист власників від шахрайського їхнього перерозподілу, лобіювання державою національних економічних інтересів на внутрішніх і зарубіжних ринках, не була вироблена та доведена до свідомості громадян стратегія національного економічного розвитку. Українські очільники безтурботно сподівались на саморегуляцію ринкових відносин, водночас ринок завжди передбачає не утвердження об'єктивної логіки розвитку, а просування вперед через деструктив, знищення альтернатив і жорстку конкуренцію. Як наслідок, у нових умовах господарювання були підірвані можливості функціонування значної кількості підприємств, що стало однією з істотних причин економічного розвалу в Україні.

Таким чином, реалізація передових зарубіжних економічних концепцій без адаптації, без опори на сучасну національну ідеологію призвела до невиправданих економічних (і моральних) втрат і відкинула науково-технічний, технологічний прогрес в Україні на десятки років у минуле. І ця обставина має бути врахованою в процесі розробки нової національної концепції розвитку. Відповідальність за ефективну стратегію розвитку, за консолідацію суспільства має нести національна політична еліта. В умовах сьогодення має бути також врахований і той негативний суспільний досвід,

коли на старті докорінної суспільної перебудови, у період становлення нової Української держави ідеологічна діяльність виявилась неактуальною. Перший президент нової Української держави чекав самотворення нової української ідеології і з розчаруванням констатував її відсутність аж на п'ятнадцятиріччя. Української державності, а другий – ще на посту прем'єр-міністра лише постійно ставив запитання у своїх виступах про те, «що ми будемо?». Навряд чи є потреба у зв'язку з цим згадувати інших очільників українського державотворення.

Практика показує, що в інформаційній основі життя суспільства відсутність ідеологічного розвитку, що має передувати здійсненню суспільних перетворень, порушує координацію взаємозв'язків з усіма іншими складовими системи, призводить до їхнього розбалансування.

В опосередкованому вигляді це призводить до деградації загальносуспільної моралі, зростаючій активізації складових інформаційної системи, що відображають регіональні, корпоративні інтереси. Це призводить на практиці до регіонального егоїзму, сепаратистських настроїв, замикання активних соціальних структур на власних інтересах і сьогодні не сприяє інтеграції Донбасу та Криму в політико-правовий та соціокультурний простір України.

Вище вже зазначалося про більшу, порівняно з російською, динаміку суспільних, у тому числі політичних процесів в Україні. Очевидно, у зв'язку з цим у нашій країні проблему повалення олігархічного домінування в суспільному житті – цієї родимої плями всіх вихідців із союзної держави за виключенням хіба що країн Прибалтики – було поставлено саме українцями. Прискоренню прояву цієї об'єктивної закономірності суспільного розвитку сприяло кілька факторів:

– виведення кланом В. Януковича та його «сім'ї» процесу концентрації власності на рівень «олігархізації олігархів», коли переділ активів торкнувся вже не лише політичних противників, але й донедавна потенційних союзників, впливових власників промислових активів Сходу, Півдня та й всієї країни загалом. Це не могло не знизити рівень підтримки клану недавніми прихильниками;

– невдала спроба виторгувати дивіденди в переговорному процесі з Заходом і Росією стосовно євроінтеграції, реалізувати мрію, якою під час візиту до США В. Янукович ділився з американськими бізнесменами: «намагатися одержати долар і там, і там»;

– серйозна стурбованість національно-демократичних сил України демонстративним процесом можливого зростання клану В. Януковича, підтримуваного проросійською частиною населення з РФ;

– нагромадження потенціалу незадоволення в суспільстві, особливо в представників середнього класу зростаючою бідністю, втратою соціальних перспектив для людей праці, правовим нігілізмом, цинізмом влади, яку з дедалі більшими підставами називали злочинною.

Результатом став грізний соціальний вибух, найпотужніший із раніше відомих Майдан, названий громадською думкою Революцією гідності. Гідності, придушення якої особливо болісно відчувала українська інтелігенція, український середній клас. Таким чином, у кінцевому підсумку, ідеологічна близорукість різновекторних політичних еліт, що не зуміли окреслити перспективи національного розвитку в постіндустріальну епоху, змусила громадян самостійно вийти на майдани. Майдани продемонстрували соціальний запит на розробку стратегії розвитку, стратегії, в якій відсутня політична роль олігархату.

Майдан став важливою подією політичного значення загальноукраїнського масштабу. Його не можна кваліфікувати як інспірований якимось центром сили політичного проекту, оскільки, хоча основний потенціал цього суспільного вибуху відбувся в центрі реалізації всіх раніше відомих політичних проектів, однак він дістав ефективну підтримку переважної більшості регіонів України, де відбулися свої майдани, де активізувалась своя антиолігархічна боротьба. Вироблені в процесі суспільного вибуху Революції гідності духовно-ціннісні орієнтири стають загальнонаціональними суспільними орієнтирами розвитку і мають стати важливим фактором інтеграції Донбасу та Криму в політико-правовий та соціокультурний простір України на сучасній ідейній основі.

Революція гідності по суті стала дуже переконливим свідченням нового соціального замовлення народу на необхідність визначення ефективних шляхів національного розвитку в Україні в умовах становлення постіндустріального суспільства. На прикладі ставлення до В. Януковича народ продемонстрував здатність до виправлення помилкових рішень. Лідер української олігархізації виявився не здатним до керівництва країною в сучасних умовах. Цей факт також має бути внесений у скарбничку сучасних національних орієнтирів.

Останні політичні події в Україні конкретизують вимоги до найбільш актуальних аспектів розвитку національної ідеології, інформаційної основи національного розвитку в умовах інформаційного суспільства. Це проявляється в рішучій боротьбі з державними очільниками, що демонструють політичні та інші якості, невідповідні сучасним вимогам суспільного життя.

Відносно В. Януковича та його оточення, то відсутність необхідної для національного лідера далекоглядності, відчуття та внутрішніх мотивів для врахування при керівництві державою національних інтересів і життєвих інтересів власного народу, жадібне накопичення статків широко відомої своєю поведінкою в бізнесових колах «сім'ї» і нарешті зовсім не президентська втеча з «нацарьованим» після повної капітуляції перед Майданом дає підставу констатувати, що зроблений на минулих президентських виборах народом України вибір був черговою його помилкою, що з великими зусиллями, з жертвами виправляється українським народом.

При цьому при аналізі суспільно-політичних процесів дедалі більш відчутним стає зростаюче значення національного розвитку в сучасному суспільному житті та той суспільний негатив, що наростає при ігноруванні цього процесу в середовищі значної кількості практикуючих політиків [6]. Оперативним приводом при цьому є, як уже згадувалось вище, активізація та посилення впливів сучасної глобалізації, що здійснюється на базі розвитку нових інформаційних технологій. Ці технології що фактично не знають меж у своєму застосуванні, активно використовуються ТНК, провідними державами-глобалізаторами для просування своїх політичних, економічних та інших інтересів у різних регіонах світу, добиваючись уніфікації, впровадження встановлених ними стандартів виробництва, споживання, поведінки їхнього населення. Такі тенденції спрямовані безпосередньо проти самобутнього національного розвитку, національних інтересів країн насамперед за межами «золотого мільярда». Їхня нейтралізація знаходилася поза межами інтересів політичного угруповання В. Януковича, як, власне, й інших олігархічних об'єднань.

У розвитку національної інформаційної основи суспільної еволюції важливо враховувати відповідні міжнародні тенденції. Національний розвиток у сучасних умовах, з одного боку, стимулюється насамперед інстинктом самозбереження націй, спротивом уніфікації. З іншого – йому сприяє вільний доступ до інформації та можливості комунікацій між

однодумцями у сфері національного розвитку, що забезпечуються сучасними інформаційними технологіями. Об'єктивно, відродженню інтересу до національного розвитку сприяють також прояви сучасних закономірностей суспільної еволюції, пов'язаних із міжнародним розподілом праці, в якому дедалі більше проявляється саме національна специфіка. З ускладненням системи суспільного виробництва ця тенденція набуває дедалі більшого урізноманітнення та глибини. Необхідність протистояння негативним іноземним впливам на національний розвиток, на перспективи міжнародного співробітництва, економічні та національно-культурні інтереси, всю сферу національних інтересів стає важливою причиною піднесення національного руху також і в Україні.

І події, пов'язані з Революцією гідності в Україні, і наступний період у житті українського суспільства, включаючи окупацію частини українських територій, переконує також у тому, що розбудова політичних партій в нашому суспільстві протягом усього існування суверенної України лишається на ембріональній, початковій стадії розвитку. Насамперед, це пояснюється інтересами олігархічних кланів, для яких політичні проекти є інструментами, необхідними лише на час виборів і загострення внутрішньополітичної ситуації. Постійна політична активність, зростання політичної свідомості громадян при цьому є небажаною при волюнтаризмі в економічній, та й не лише в економічній сфері. Звідси – і причини невдач у розбудові громадянського суспільства, використанні інтелектуального потенціалу нації в інтересах політичного, економічного розвитку України. Звідси її зростаюча відсталість у практичній трансформації суспільства.

Слабкість політичних партій, їхня одноманітність у діях і прагненнях пов'язується з відсутністю сучасної ідеології, як загальноукраїнської, що розкривала б загальні напрями та ціннісні орієнтири розвитку нації, так і партійної, обґрунтовуючи ті шляхи досягнення загальнонаціональних цілей, які кожна із політичних сил вважає найефективнішими. Відсутність загальнонаціональної політичної діяльності в регіонах, неефективність політичних утворень із центром у Києві на регіональному рівні є однією із істотних причин того, що значна частина громадян України опинилась під чужим управлінням. Останнім часом значення ідеологічної роботи входить у свідомість керівництва ряду нових політичних утворень, у тому числі як ідеологічна партія декларує себе «Самопоміч», партія «За життя»,

нові соціал-демократи та ін. Однак ідеологічними їх можна буде вважати лише за наслідками організації ідеологічної діяльності в масах. Очевидно, дієвість цього критерію буде продемонстрована на наступних політичних перегонах в Україні.

Стосовно інших складових політичного спектру сучасної України, то схематично вони дуже подібні одна одній. Центральний апарат у Києві, обласні вже не організації, а «осередки» самозадекларованих прихильників у регіонах, що, як правило, живуть надією на долучення до влади та активізуються при відчутті наповнення фінансових потоків у виборчих кампаніях, між виборами перебувають у режимі пасивного очікування і, таким чином, забезпечують політичну тишу.

Політична демобілізація, забезпечувана політичними партіями, чи проектами, у період між активним проявами у внутрішньосупільному житті в умовах швидкоплинних глобальних процесів сучасності, як показує практика, є справою вигідною для олігархів і шкідливою для національного розвитку. Гірким прикладом наслідків такої демобілізації стала для України анексія Криму Російською Федерацією та поява за підтримки і участі РФ географічних квазіутворень на частині території українського Донбасу – «ЛНР» та «ДНР».

Демобілізований проукраїнський політичний актив у Криму, осередки політичних партій, кримськотатарські активісти меджлісу не змогли організувати громадянське протистояння діям спочатку незначному числу «зелених чоловічків», які нейтралізували, а потім і змістили місцеву легітимну владу. Така поведінка кримчан говорить про відсутність активної ідейно-пропагандистської роботи політичних партій-проектів, представлених у Верховній Раді та навколо неї в Києві. Подібним чином можна було б оцінити також і події на Донбасі, коли б «підтримка російськомовного населення» не супроводжувалась істотною розрухою, ослабленням економічного потенціалу Донбасу. На сьогодні він більше не є серйозним конкурентом на міжнародних ринках іншим олігархічним об'єднанням, що можна частково зарахувати в актив організаторів операції під кодовою назвою «Новоросія».

Ще один важливий висновок, пов'язаний із необхідністю розробки в стислі строки національної ідеології розвитку, набуває особливого значення у зв'язку з розвитком у міждержавних протистояннях технологій

інформаційної війни. Така війна з активізацією російської інформаційної агресії, що супроводжує нинішнє російсько-українське протистояння, з боку України може бути успішною лише на сучасній ідеологічній основі.

На територіях, що перебувають під контролем самопроголошених «ДНР» та «ЛНР», після проведених в інформаційній сфері проросійських оргзаходів відбулося фактичне накладення технологій російського інформаційного простору на певну частину простору українського та витіснення проукраїнських джерел інформації. Ситуацію ускладнює також розруха, масове зубожіння населення, реальні смертельні загрози під час бойових дій для цивільного населення, при яких пошуки достовірної інформації витісняються з першочергових пріоритетів [7].

Реалії тотальної інформаційної війни обумовлюють необхідність комплексного реагування на сучасні інформаційні виклики та пошуки відповідних технологій. Тотальні зовнішні інформаційні впливи можуть бути нейтралізовані тотальними контрзаходами, а ці контрзаходи можуть бути успішними лише при опорі на сучасну ідейну основу, підтримувану основною масою громадян. Такі специфічні особливості російсько-української інформаційної війни мають обов'язково враховуватись при розробці вітчизняних інформаційних технологій.

З іншого боку, в умовах інформаційної війни із північним сусідом, при організації інформаційної діяльності, орієнтованої на населення, що проживає в анексованому Криму, на окупованих територіях Донбасу та на території РФ видається за доцільне більш ефективно використовувати той факт, що олігархічні принципи організації економічної та політичної дійсності на цих територіях виведені практично в абсолют. При організації інформаційних впливів корисним буде сконцентрувати увагу потенційних користувачів на відсутності чіткої перспективи російського розвитку, орієнтирів у майбутньому без надій на зростання світових цін на нафту, фактичне обмеження розвитку національної економіки інтересами олігархічних монополій, зацікавлених насамперед експлуатацією багатих сировинних ресурсів, обумовлює застій еволюції держави та суспільства в сучасних умовах. Домінування олігархічних інтересів у міжнародних відносинах у принципі підмінило на практиці зміст декларованих раніше моральних принципів братського добросусідства Росії з країнами-сусідами, солідарності з росіянами за кордоном, на прагматизм прибутку.

Російським олігархам не потрібна ідеологія розвитку громадянського суспільства, оскільки при цьому:

- вони втрачають можливість самостійно формулювати економічну та політичну сферу суспільного розвитку;

- схвалені суспільством у результаті дії демократичних механізмів напрями та перспективи розвитку визначатимуть рамки їхньої діяльності з урахуванням необхідності задоволення найнеобхідніших суспільних проблем;

- політичний процес у країні буде розвиватися в напрямі до посилення громадянського контролю за діяльністю владних структур і, таким чином, відбуватиметься реалізація тенденції поступового зменшення олігархічного впливу на управлінську діяльність.

Загалом, якщо говорити про систему правління, то традиційно протягом століть реалізується блискуче твердження О. Герцена про те, що для кожної нації характерна своя система правління. І в Росії, скільки б не вводили демократію, вона перетворюється в монархію, а у Швейцарії, скільки б не впроваджували монархію, вона поступово перетворюється в демократію («Былое и думы»).

Таким чином, у застосуванні до еволюції національної інформаційної основи російського суспільства цю думку можна трансформувати так: сила наявної імперської традиції розвитку до сьогодення перемагала всі спроби демократизації суспільного устрою. Етап олігархічного домінування після ельцинського параду суверенітетів, у якому привиди тотального розвалу суспільства перетворювались у реалії дійсності, також підпадає під цю традицію. І сучасний російський владний устрій піддається корозії лише під дією більш могутніх процесів посилення глобальних впливів на основі сучасної інформатизації. Ця обставина має бути обов'язково врахована в розробці нової української ідеології.

При аналізі можливостей нарощення цього потенціалу звертає на себе увагу до цього часу нераціональне використання можливостей академічної науки, мережі наукових установ, що традиційно для нашого суспільства веде дослідницьку роботу в усіх основних напрямках суспільної діяльності і має змогу продукувати наукову, найвищу за якістю суспільно значущу інформацію в інтересах спростування недостовірних аргументів противника в інформаційній війні, об'єктивного інформування наукової та всієї

іншої зарубіжної громадськості про недостовірно політизований зміст російської аргументації про характер суспільних перетворень в Україні [8].

Особливого значення при розробці інформаційної основи національного розвитку набувають висновки сучасних зарубіжних дослідників у гуманітарній сфері. І. Валлерстайн справедливо вважає їхній розвиток ефективним способом упорядкування знань [9], що дуже важливо в умовах тотальних негативних інформаційних впливів, характерних для сучасної інформаційної війни. Слід при цьому зазначити, що ставка вітчизняних політичних структур лише на ЗМІ з їх оперативним реагуванням на події і, відповідно, швидко і часто поверхнево відібраною аргументацією в умовах інформаційної війни далеко не завжди є виправданою та дієвою. Звідси важкоспростований висновок про те, що «Україна поки що нездатна адекватно використати власне минуле, бо в цьому процесі на перше місце вийшла політика. Вибір тих чи інших аспектів минулого робиться за політичними ознаками, а не за характеристиками ефективності. Політизація вже давно набридла людям» [10].

Скептики з українського політикуму сьогодні, в умовах наявної економічної скрути в державі, особливо охоче говорять про неефективність вітчизняної науки і здебільшого, на жаль, мають рацію. Оскільки в сучасних умовах наукові установи мають глибоко вивчати суспільні запити на свою діяльність і при можливості – їм відповідати. При цьому ключовим словом стає «при можливості». І справа тут не лише в давно наболілому для науки недофінансуванні. Навіть у більшій мірі, при знаходженні нашого суспільства в умовах інформаційної війни, секція гуманітарних наук НАН України не відчуває реальної зацікавленості у співробітництві з боку структур, що організують інформаційне протистояння агресору.

Не зважаючи на серйозний поштовх «знизу», здійснений учасниками Майдану, що ще раз довів необхідність формування на сучасній науковій основі державницької ідеології, події останніх років, у тому числі й інформаційна війна, не стимулювали зацікавленості політичної еліти в формуванні національної ідеології, не стимулювали навіть формування відповідного замовлення для вітчизняної суспільнознавчої науки. Не стимулювали, не дивлячись на те, що саме ідейні переконання мали б бути надійним щитом для захисту населення від тотальних ворожих інформаційних впливів. Адже саме національна ідея як осмислена форма «сприйняття глибинної

сутності свого народу, яка виражає його духовну першооснову, мету, сенс і фундаментальні принципи існування, що пронизують усе національне буття та зумовлюють суспільний розвиток. Її характер визначається менталітетом народу, рівнем розвитку його духовної та матеріальної культури, статусу на міжнародній арені, завданням конкретної історичної епохи».

Треба також зауважити, що в умовах розвитку глобалізаційних процесів у світі поняття національного покликання набуває багаторівневого значення. Крім передбачуваного ним інформаційного відчуття нацією власної місії, що розвивається в межах сформованої ментальної традиції, усвідомлення змісту національних ідеалів на цьому етапі суспільного розвитку воно передбачає також прив'язку процесу розвитку національної ідеології до об'єктивних умов суспільного розвитку через конкретизацію національних інтересів, механізмів їхньої реалізації, уточнення системи національних цінностей та пріоритетів. Ефективність реалізації національного покликання має бути пов'язана також із загальноцивілізаційними тенденціями розвитку, узгоджуватись із його об'єктивними потребами.

В умовах нинішнього інформаційного протистояння є дуже важливим формування суспільно значущих ідей в єдиний, цілісний та збалансований комплекс – ідеологію. Вона має відображати уявлення про те, як буде зростати життєвий рівень, удосконалюватись моральний клімат і як буде організоване інформаційне суспільство. Уявлення, чіткі, зрозумілі та привабливі для українських громадян, не залежно від того, проживають вони на українському Заході чи Сході, чи розділені межами протистояння нинішнього конфлікту. Чіткі та зрозумілі орієнтири майбутнього мають забезпечити взаєморозуміння, повернення миру та злагоди у спільному українському домі.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

3.1. Війна в інформаційних комунікаціях і розвиток національної свідомості українців

У контексті дослідження сучасного російсько-українського конфлікту та його можливих наслідків, у першу чергу – соціокультурних зрушень (ідеться про різну якість цих змін – для всієї України та для районів бойових дій чи окупованих) важливою є інформаційна складова протистояння. Очевидно, що ціннісні, світоглядні аспекти протистоянь та інструменталізація комунікації для нанесення шкоди супротивнику в інформаційному протистоянні є явищем, історично зумовленим і використовуваним у багатьох конфліктах минулого. Проте характерне для сучасного етапу включення до військового конфлікту інформаційного чинника виводить проблему інформаційно-комунікаційної складової сучасних протистоянь на принципово новий рівень.

Розгорнута проти України війна значним чином базується на інформаційних моделях, ідеократично спроектованій та сконструйованій реальності [1, с. 65]. Підготовка та розгортання агресії проти України містили підміну через систему інформаційно-комунікаційних механізмів, покликаних розмити будь-яку відмінність між реальним та удаваним (ілюзорним), об'єктивних уявлень цільових груп про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які працюють на користь агресора. Дослідження цих процесів і явищ передбачає, з одного боку, з'ясування механізмів інфільтрації та трансляції в українському інформаційному просторі ворожих українській ідентичності та державі смислів. З іншого – виділення світоглядної основи, на якій вибудовуються інфільтровані симулякри. Ідеться

про світоглядні преференції громадян України, базуючись на яких російськими пропагандистами вироблялись ворожі, чи, швидше, перетворювались на токсичні, раніше сформовані смисли. Саме прищеплення на вже існуючі ідеологічні конструкти робить насаджені ідеологеми «чіпкими», примушуює реципієнта вважати їх «своїми» та захищати від спроб деконструкції.

Конструювання реальності при підготовці агресії та в її процесі значним чином спиралося на ту регіональну ідентичність, що трактувалася не лише російськими політтехнологами, а й багатьма українськими політиками та науковцями як «південно-східна». Механізм цього опертя можна прослідкувати за використанням і нав'язуванням в інформаційному просторі таких пропагандистських конструктів, як «народ Донбасу», що його за аналогією із успішним використанням симулякру «народ Криму» намагалися експлуатувати як легітимізуючий конструкт при російській агресії на Сході. Характерною ілюстрацією може бути мем ¹ українського сегмента Інтернету про «розділені братські народи ЛНР і ДНР», що містить у собі іронічне запитання, над яким «уже третій рік б'ються аналітики ЦРУ» про причини такої «розлуки». Запитання може бути як риторичним, так і перетворюватися на привід для змагань на найдотепнішу відповідь, з наступним тиражуванням їх у своєрідних антологіях інтернет-сторінками, що спеціалізуються на політичній сатири [2].

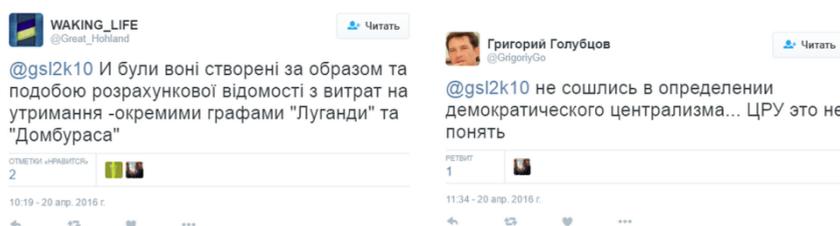


Рис. 3.1. Twitter-повідомлення з обговорення теми «народу Донбасу»

Джерело: Чим ДНР відрізняється від ЛНР: соцмережі змагаються в гумористичних версіях. URL: <http://m.online.ua/ukr/news/740308/>

¹ Мем – у вузькому специфічному значенні розглядається як існуюча в Мережі репродукована одиниця культурної інформації. Дещо вужче трактування мема – отожднення його з інтернет-жартом. «Заряджені сміхом» мему виникають в особливих «локусах» (форумах, блогах, відеосерверах, іміджбордах), звідки вже поширюються по Мережі і офлайн, де існують як «колективне несвідоме в момент здобуття словесної форми». Детальніше див.: Половинчак. Інтернет-дискурс, 2014.

Власне, попри те, що така карнавалізація – висміювання, доведення до абсурду як спосіб деконструкції симулякрів заслуговує на окрему увагу, як з огляду на дієвість, так і враховуючи активність її використання українським громадянським суспільством в інформаційному протистоянні теперішньої війни, опис тут цієї дискурсивної ситуації покликаний проілюструвати один із аспектів використання регіоналізму у його викривленому, токсичному форматі для інфспірування сепаратизму чи хоча б маскуванню зовнішньої агресії.

У цьому ж контексті слід розглядати просування політико-географічних симулякрів типу «Новоросія» (симулякром цей вираз може вважатися хоча б тому, що історично застосовувався лише кабінетно і стосувався Південних областей України – Донецьк і Луганськ ніколи не входили до регіону, що в Російській імперії описувався цим терміном; до того ж, термін має не автохтонне походження і не є самоназвою).

Інфільтрація цього виразу готувала та супроводжувала в інформаційному полі спроби інспірувати захоплення адміністративних будівель з наступними «парадами суверенітетів» «Руской весни» у Донецькій, Луганській, Харківській, Миколаївській, Херсонській, Дніпропетровській, Одеській, Запорізькій областях. Використання симулякру «Новоросія», попередньо «розкрученого», попри його неактуальність для українського політичного поля та практичну відсутність (маргінальність) у інфопросторі у значенні територій, що прагнуть до відокремлення та мають історичне обґрунтування для таких прагнень, як і тотожність сценаріїв розвитку подій для регіонів, що мали влаштувати «парад суверенітетів», опосередковано вказує на масштаби планів агресії на Сході. На деяких мапах, тиражованих російськими чи проросійськими ресурсами міфічна «Новоросія» не обмежувалася простором, що колись входив до складу Новоросійської губернії Російської імперії, а й містив у собі то Полтавщину, то Кіровоградщину, а іноді й Черкащину чи навіть незалежну Молдову. У цьому ж ключі слід розглядати заяви бутафорних «лідерів» самопроголошених «республік» про те, що до складу «майбутньої держави» мають увійти Чернігівська та Вінницька області України.

Описані підходи, так само як віртуальне конструювання «Новоросії» як «союзу незалежних держав», який мав би включити шість чи більше «народних республік», можуть говорити про прагнення витворити в реальності

невизнане квазідержавне утворення за зразком Придністров'я чи, як мінімум, створити пояс нестабільності вздовж північного узбережжя Чорного моря з виходом до невизнаної ПМР. У інформаційному ж просторі йдеться про утвердження символізації історичної тяглості цього краю як частини «Русского мира» та нівеляції історії Півдня України: і як Дикого Поля, і як території Козаччини; підкреслення території умовного «південного сходу» як території російської (російської не в етнічному, а в імперському сенсі) колонізації кінця XVII–XIX ст. Нейтральний аналог для локалізації території, що описується в проросійському дискурсі як «Новоросія», використовуваний, у тому числі й українськими ЗМІ та політиками – «Юго-Восток Украины» також не відповідає суспільно-політичним реаліям. У обговореннях виразу у соціальних медіа визнається маніпулятивність конструкції: «...В Україні немає “Юго-Востока”. Ну, немає взагалі. Витягнута вздовж паралелей Україна має південь, північ, захід і схід із географічним центром поблизу Шполи. Донецька та Луганська області розташовані чітко на Сході країни – погляньте на мапу. Звідки ж узявся той “Юго-Восток”? Чи не з архівів ще чекістських часів узяті заготовки російських пропагандистів, що їх із таким задоволенням цитують наші медіа? Та чи наші?» [3]. При цьому зв'язок інтенсифікації використання виразу із агресією теж не залишився непоміченим: «Вообще-то, я знаю откуда ноги растут. Планируемый “Юго-Восток” включал в себя и Херсонскую, Николаевскую, Одесскую, Днепропетровскую и, если повезет, кусок Запорожской области» [4]. Привертає також увагу показова деталь, підтримана колективною думкою інформаційних обмінів у Facebook: у 2016 р. сторінку «Юго-Восток» у соцмережах було переіменовано на «Український Схід».

Спроби описувати українські Південь і Схід (здійснювані не так науковцями, як публіцистами та політологами) як єдиний історико-географічний регіон не лише не відповідають реаліям, а й підтримують інформаційно російські ідеологічні конструкти, так само, як і продукуювану ще наприкінці минулого століття та законсервовану окремими дослідниками до сьогодні традицію апелювати до відмінностей у ментальності, ціннісних орієнтаціях і поведінці мешканців Західної України та «решти областей України» [5, с. 238–239].

Власне, схильністю зводити регіональні відмінності до різниці у електоральних преференціях і отожднювати її із баченням майбутнього країни

чи навіть із ідентичністю хибує певна частина вітчизняної регіоналістики, і відповіддю на такі узагальнення може стати розширення поля досліджень, акцентування в них специфіки розвитку інформаційно-комунікаційних процесів. Регіональна ідентичність – це об’єктивний стан, що ґрунтується на рефлексивному почутті особистої самототожності, безперервності в часі як наслідок когнітивного, ціннісного, емоційного процесів усвідомлення приналежності індивіда до регіональної спільноти. Залежно від дослідницького інтересу, регіональна ідентичність може бути розглянута в дуже широкому діапазоні: від символічного освоєння простору до регіональної культури, від ціннісної основи закріплення соціальної спільноти до використання регіональної унікальності в прагматичних політичних цілях еліт.

Російська агресія, що базується, зокрема і на симулякрі «штучної України», у якому природна гетерогенність країни трактується як сума «подарованих» територій, з одного боку, актуалізувала, а з іншого – дала достатньо емпіричного матеріалу для переосмислення проблеми українського регіоналізму, зокрема, його відображення у інформаційному просторі. Ідеться не лише про наукове осмислення, а й про саморефлексії українського суспільства, що додатково актуалізує проблему дослідження інтерактивного інформаційного простору як перспективної джерельної бази та своєрідної «лабораторії» для вивчення процесів ідентифікації.

Контент регіональної тематики – туристичних замальовок, волонтерських проектів, краєзнавчих досліджень, політичних чи історичних дискусій дає змогу, наприклад, зробити користувачам висновки про ментальну близькість туристичних Львова та Одеси, чи «копачів» вугілля на Донбасі та на Волині. Тобто як ситуація успіху, так і безвідповідальний та хижацький споживацько-патерналістський світогляд осмислюються тут через кросрегіональний контекст. Таке зіставлення чи «накладання» образів у інформаційному полі для виявлення спільних смислів забезпечується специфікою соціальних медіа.

Особливості формування, трансформації та трансляції регіональної ідентичності у просторі соціальних медіа, осмислення регіоналізму як соціокультурного феномена, з його специфікою функціонування у сучасному інформаційно-комунікаційному просторі, дослідження особливостей формування інформаційного поля регіонів видається не лише

актуальним, а і суспільно затребуваним завданням – як з огляду на загальні тенденції інфології, так і зважаючи на вплив інформаційного чинника у світоглядних, відповідно, політичних преференціях жителів регіонів.

Очевидно, що хоча регіоналізм має потужний конструктивний потенціал, українські реалії засвідчують не просто відсутність його ефективної реалізації, а й за умови активного використання як маніпулятивного об'єкта як внутрішніми, так і зовнішніми гравцями деструктивні перспективи [6, с. 35–38].

Тобто притаманна Україні, зважаючи на історичні обставини, наявність регіональних відмінностей у ставленні до історичних подій і постатей постатей, до суспільного шляху розвитку, соціокультурної ідентифікації громадян різних регіонів України, у їхньому ставленні до основних церков в Україні та основних мов спілкування, була перетворена на конфліктогенний фактор – з одного боку, істотними недоліками на державному рівні цілеспрямованої політики національної єдності та спільного бачення розвитку країни, з іншого – практично відсутністю спроб недопущення різними політиками використання існуючих відмінностей між регіонами для отримання політичних переваг. Істотно погіршили ситуацію маніпулювання регіональними світоглядами через насадження контроверсійних поглядів на минуле та майбутнє країни ззовні, що на тлі характерного для України недостатнього рівня культури політичного і суспільного діалогу стало передумовою для використання світоглядної та ідентичнісної кризи, для підважування української державності загалом.

Попри очевидну штучність нинішнього інспірованого «розколу» в українському суспільстві, залишається фактом, що підставою та декораціями для зовнішнього втручання стало невдоволення носіїв певного типу ідентичностей – як мінімум лояльних до українсько-російського братства і радянського минулого. Саме ці настрої, що виявилися як пасивне невдоволення (у більшості випадків) та відкрита антиукраїнська позиція з готовністю до активних дій (у меншості), були використані для інспірування «громадянського конфлікту» як інформаційного прикриття прямого вторгнення.

Водночас провал «російської весни» у запланованих масштабах може стати переломною точкою в динаміці регіональної ідентичності південних і східних областей. По-перше, увиразнення української ідентичності тих територій, що врятувалися від реалізації новоросійського сценарію,

звільнених і граничних з ними (тих, що є, по-суті, прифронтовими та перебувають під загрозою якщо не окупації, то військових ударів). Відповідні зрушення у свідомості можуть бути зафіксовані, виходячи, наприклад, з електоральної динаміки. Так, згідно з аналізом результатів місцевих виборів 2010 та 2015 р., здійсненого командою інтернет-ресурсу Texty.org.ua, що спеціалізується на аналізі соціологічних даних, підтримка проукраїнських партій² на Сході та Півдні Україні зростає: у більшості районів за результатами місцевих виборів 2015 р. зникла монополія комуністів і «регіоналів», позитивна різниця на користь проукраїнської позиції коливається від 10 до 60% на Донбасі та від 10 до 70% на Луганщині [7]. Ці ж зрушення у динаміці можна зафіксувати за результатами аналізу українського сегмента інтерактивного простору.

Ресурси, що створюють віртуальний інформаційний простір регіонів, відображаючи когнітивний образ: регіональна блогосфера (сьогодні можна констатувати становлення яскравих одеської, дніпровської, запорізької, харківської «шкіл» блогінгу); локальні спільноти у соціальних мережах найрізноманітнішого спрямування; волонтерські проекти, інформаційні обміни у Twitter і Facebook, сторінки регіональних ЗМІ – засвідчують поступове формування українськості інформаційного простору як норми.

Ідеться не стільки і не тільки про мовний показник, хоча частка україномовного контенту продовжує зростати, скільки про український світогляд – такий, що пов’язує майбутнє особисте і свого регіону з Україною. Акцентування українськості інтерактивного простору відчутно прослідковується через його символізацію – наповнення національною символікою (жовто-блакитний прапор, тризуб, гімн; святковий, кулінарний, спортивний та інші інтернет-дискурси, що відображають національне світосприйняття і самовираження). Ідеться також про посилення його як дискурсивного простору вироблення, осмислення та реалізації стратегій символізації через різні комунікативні практики. Ними можуть бути дискусії, наприклад, пов’язані з очищенням від атрибутів радянської доби символічного простору та наповнення новою (відновленою) національною символікою, відродженням традиційної української топоніміки; перегляд традицій святкування – відмова від радянських (або ж їх захист, консервація, музе-

² Ідеться про порівняння партій і політиків, що використовують проукраїнську чи проросійську (включно з ідеями українсько-російського «братства») риторичку.

єфікація) і повернення до національних свят, вироблення та утвердження нових святкових традицій саме в інтерактивному інтернет-просторі.

Таким чином, учасники інтернет-дискурсу, з одного боку, є носіями та трансляторами, зокрема і в інтерактивному просторі, цінностей, які засвоїли в процесі соціалізації, відтворюючи ці цінності у щоденній практиці. З іншого – є учасниками трансформацій і модифікацій (відбору для збереження чи забування, фіксації у повторюваних практиках нових). Крім того, саме інтерактивний інтернет-простір є одним з механізмів відбору тих образів, дій і явищ, що набувають символічного капіталу. Через комунікативні практики вірусного поширення інформації учасники дискурсу або транслують – обговорюють, поширюють, трансформують ті чи інші символи, або ігнорують, прирікаючи тим самим до забуття. Таким чином характеризується дуальність системи – учасники інтернет-дискурсу одночасно є продуктом системи цінностей, і через свою діяльність є творцями цієї системи.

Саме в останні два роки відбувалося активне продукування контенту, пов'язаного з утвердженням національної символіки в українському просторі: у реальному – прапори чи патріотичні розписи вулиць міст, автомобілів, балконів будинків, «марш вишиванок», патріотична хода; у віртуальному – відео- і фотосвідчення такого заповнення, стріми з переповнених концертних майданчиків, коли співаки та глядачі спільно виконують гімн, патріотичних «кричалок» футбольних фанів тощо. Аналіз практики коментування дає змогу визначити фактори впливу. Так, доволі частими в обговоренні є відсилання до символів як точок, емоційних якорів, що утримували в найскладніші психологічно часи (ідеться в першу чергу про переломні моменти Революції гідності чи російської агресії), що визначає потужність впливу такої символізації.

Показово, що саме регіональні сегменти соціальних медіа Півдня та Сходу України набагато активніші в осмисленні свого простору, що фіксується самими користувачами. Така диспропорція (Одеса чи Маріуполь активніше порівняно із Львовом чи Києвом продукують контент, спрямований на символізацію простору як українського) має декілька вимірів. Акцентування усвідомленої українськості окреслює спільноту однодумців: «...*Це програмування себе*³. *Ми стверджуємо, що ми інакші, що ми*

³ У цитаті йдеться про «вишиванковий флешмоб» у День вишиванки – свято, що проводиться

особливі, що в нас є свій шлях, свій власний вибір. І ми дорого за нього заплатили. Ми включаємо ідентифікацію на свій-чужий, показуємо, що ми одна сім'я, що ми різні, але в нас спільна доля, спільні радощі та проблеми, що ми – українці, любимо свою культуру, історію, Батьківщину... Ти просто береш і стаєш поруч з іншими українцями. Це маленький акт патріотизму, але так необхідний всім нам аби відчутти свою спільність»; «Мариупольці порадовали. Красивые, праздничные, мирные, солнечные, светлые, счастливые, улыбающиеся. ...Самое главное, что вышиванки и другие национальные символы, после ужаса пережитого, это не просто костюмы, это в самом деле самоиндификация, это признание своей национальности и гордость за нее, а также вера в свои силы и в победу Света над Тьмой. С праздником, Мариуполь» [8]. Не менш показовим видається ставлення до гімну – популярним є не лише поширення різних відеороликів, а й ідентифікація «свої/чужі» за тим, чи приєднуються публічні особи до його виконання з подальшим обговоренням (часто доволі експресивним): «...если они не поют гимн, потому что в гробу они выдали и нас, и это государство, то их надо не только уволить, но и провести серию расследований – в гробу насколько глубоко и в каком.... объяснила бы, почему нас это так обижает. Ну, то есть, они ведь, может быть, даже не подозревают. И сказала б им: миленькие, вы когда не поете, нам кажется, что мы с вами смотрим друг на друга с разных сторон в зоопарке» [9, 10].

Заповнення простору українською символікою розглядається як оберег – не в архаїчному значенні, а буквально: «... Вишиванку, як і хрестик потрібно носити не як дань моді, а як оберег... це вчинок для своєї ідентифікації, як українця. Особливо в містах, де зазвичай цього ніколи не було. Зараз це потрібно, як ліки...»; «Бо я мама двох хлопчиків і не хочу більше війни на нашій землі! А вишиванки – я сепарам, не дулю і кулак, а вишиванку показую. Це те саме, але культурно. Дзуськи вам!» [11].

Таке тлумачення базується на популярності тези про те, що «русский мир» приходить туди, де його чекають, що цілком відбиває логіку гібрид-

щороку (з 2008 р.) у третій четвер травня. Бажаючи вдягають вишиванки на роботу, навчання тощо. На відміну від носіння вишиванок, що стало популярним явищем в українській міській культурі поч. ХХІ ст., характеризується масовістю вишивки на вулицях міст і сторінках соціальних мереж (з популярністю соцмереж публікація фото, поширення та коментування стають невід'ємною складовою свята). Варіант проведення – вишиванкова хода (марш у вишиванках, парад вишиванок), святковий парад.

ної війни – інспірування «громадянського конфлікту», маскуванню зовнішньої агресії під дію «місцевих жителів». Відповідно, максимальне наповнення свого світу українською символікою і гранично широка трансляція її в інформаційному просторі розглядається як спосіб зірвати подібну тактику, засвідчивши лояльність населеного пункту чи регіону України.

Так, наприклад, улітку 2016 р. широко висвітлювалися та обговорювалися у соціальних мережах вуличні масові заходи, приурочені до річниці звільнення українськими військовими Слов'янська і Краматорська від бойовиків. У Краматорську відбувся концерт Джамали, на вулиці вийшли тисячі людей з українськими прапорами та іншою символікою. Невдоволення з цього приводу у пабліках прибічників «Новоросії» (*«сепаратисти усомнились в том, что город нужно «освободить»»*) привернуло увагу українських блогерів: *«Выходит, украинская символика может неплохо отпугивать мародеров, бандитов и садистов, как чеснок отпугивает вампиров. Чем больше украинских флагов у вас на улицах, тем меньше шансов, что к вам в город придет война, и кадыровцы с казаками будут ради развлечения стрелять в ваших детей и отбирать ваше имущество. Каждый украинский флаг, вывешенный на балконе, снижает вероятность массовых убийств и грабежей в вашем городе. Помните об этом и любите свою страну – во всем мире это вознаграждается миром и процветанием»* [12].

У контексті цього ж концерту наголошувалося на єдності поколінь у прагненні до миру у своєму місті: *«Я бачила стільки щасливих очей! Це були очі не лише молоді, а й людей вже похилого віку. Було приємно бачити велику кількість людей, які не просто прийшли подивитися на відомих виконавців, а дійсно прийшли для того, щоб показати єднання та жагу до миру у своїй соборній вільній країні! Я люблю тебе, Краматорськ! Ти дійсно місто (і місце) сили!!!!!»* [13].

Піднесення патріотизму українських міст Сходу та Півдня України засвідчує шанс для тих територій, що залишаються під контролем бойовиків. З приводу патріотичної ходи до другої річниці звільнення Краматорська блогер і журналіст В. Трегубов наголошує: *«По-моему, он сейчас – лучшее посрамление как вате, так и тем мерзавцам, которые осмеливались вкаты про “да зачем это”, “да там и так все ватники”... Вот зачем. Вот так, именно так выглядит настоящая победа – запоминайте повнимательнее. Освободить и чуть-чуть порасколдовывать землю – и все*

будет Украина. Сработает и в Донецке, сработает и в Луганске. Сработает и в Крыму. Там потребуется больше усилий, это правда, но это не проблема, это задача» [14].



Рис. 3.2. Трансляція образу українського Донбасу

Джерело: Facebook-сторінка «Український Схід».

URL: <https://www.facebook.com/southeastua/photos/a.497743023671253.1073741826.49-7699457008943/877114335734118/?type=3&theater>

У контексті окупованого Донбасу поширення образів регіону, наповнених українською символікою має на меті підкреслити штучність, чужість антиукраїнської вакханалії там. Так, Facebook-спільнота «Український Схід» у дописі від 10 червня 2016 р. поширює фото маршу вишиванок (рис. 3.2) із коментарем: *«Рівно чотири роки тому розпочався Євро-2012. Таким було відкриття фан-зони у Донецьку»*. Один з коментаторів підтверджує: *«і жодного Каошніка»* [15].

Водночас на окупованих територіях війна не стала каталізатором для чіткої самоідентифікації мешканців [16]. Приклади наголошування про української позиції можуть розглядатися у першу чергу не як декларування

української ідентичності (її чітка артикуляція супроводжується зрозумілою анонімністю), а як прояви опору. Саме в такій якості розглядаються спорадичні демонстрації українськості. Наприклад, луганська правозахисниця О. Степова прославилася своєю серією розповідей очевидця про опір війні – моральний і психологічний, урешті-решт інформаційний (блогер задля своєї безпеки була вимушена виїхати з окупованих територій). Донецький художник С. Захаров, засновник арт-гурту «Мурзилка», широко відомий користувачам соціальних медіа завдяки карикатурам на ватажків терористів у окупованому Донецьку, провів півтора місяця у полоні бойовиків, пережив кілька імітацій розстрілів. Життя на окупованих територіях відобразив у графічному романі «Діра» [17]. З окупованого Донецька активно пише блогер, відомий під псевдонімом Фашик Донецький, причому, незважаючи на специфічний авторський стиль, якому притаманні високий рівень аграматизму та обценної лексики, саркастичні зарисовки з окупованого міста («новости гистапа», як іронізує сам автор) активно передруковуються як інтернет-користувачами, так і всеукраїнськими інтернет-ЗМІ (див., наприклад, добірку блогів Фашика на сайті видання «Обозреватель», <http://obozrevatel.com/person/fashik-donetskij.htm>).

Власне, позиція вичікування і відмови від активної підтримки будь-якої зі сторін є цілком логічною в умовах, коли йдеться про виживання на територіях, що опинилися, у кращому випадку, у «сірій зоні» з розмитими правилами існування, у гіршому – в умовах перманентних бойових дій чи функціонування кримінально-терористичних утворень. Важливо також враховувати значення інформаційного чинника в існуванні подібних ідентифікаційних практик. По-перше, ідеться про тривалу відсутність зваженої та далекоглядної гуманітарної політики щодо регіонів. Доводиться погоджуватися з А. Астаф'євим у тому, що «фактично, ми говоримо про великі території у складі України, які, на жаль, ніколи не належали до українського гуманітарного поля» [18]. По-друге, ми маємо справу з результатами цілеспрямованої пропаганди, яка роками велася Росією через власні ЗМІ та потужну інформаційну індустрію (кіно, книги, ігри) за повного невторчання української влади.

При цьому проблема ідентифікації мешканців територій, не контрольованих Україною, залишатиметься актуальною не лише впродовж часу окупації, а значно довше. Отримати вичерпну картину впливу війни на на-

селення окупованих територій неможливо, проте дослідження соціальних мереж дають змогу виявити деякі тенденції. Показовим є дослідження Д. Дуванової та А. Нікольсько-Ржевського (Університет Ліхая, США) [19] віртуальної комунікації українців у соціальній мережі «ВКонтакте» [14 777 громадських спільнот (дискусійних груп), 19 430 445 записів на стіні та 62 193 711 коментарів від користувачів мережі] з урахуванням регіональної специфіки, що дало змогу визначити рівень міжрегіональної фрагментації та поляризації. Дослідники констатують експоненціальне зростання активності користувачів після протестів на Майдані в листопаді 2013 р. і початку конфлікту та приходять до цілком очікуваного висновку про те, що повідомлення про загиблих сприяло підвищенню онлайн-активності. Важливо, що дослідження засвідчило регіональну специфіку реакції на повідомлення про військові втрати: у західних і центральних областях користувачі більше співчували втратам інших областей, тоді як онлайн-активність користувачів «ВКонтакте» з Півдня та Сходу України насамперед виникала при обговоренні втрат, які понесли їхні рідні регіони, що підтверджує тезу про досвід війни як каталізатор зміцнення почуття приналежності до вузької групи, відповідно зміцнення регіональної ідентичності та підвищення відчуження щодо «інших». Визначення крос-регіональної комунікації здійснювалося дослідниками в контексті фрагментації⁴, визначеної як брак зв'язків (обміну інформацією) між різними групами в суспільстві, та поляризації (різниці інтенсивності позитивних і негативних настроїв). Висновок, до якого приводить аналіз: у той час коли інтенсивність військового конфлікту сприяє активності онлайн-користувачів, вона найбільше активізує регіональну, а не загальнонаціональну комунікацію. Тобто принаймні у сфері спілкування в соціальних мережах війна ніяк не згуртовує українців, які є користувачами мережі «ВКонтакте» і які живуть далеко одне від одного.

⁴ Будь-яка пара областей має високий рівень фрагментації, коли більшість коментарів в обговоренні насамперед надходять від користувачів однієї із цих двох областей. З другого боку, низький рівень фрагментації фіксується тоді, коли обидва регіони демонструють однакову активність в обговоренні, вказуючи на те, що відбувається інклюзивне спілкування та міжрегіональний обмін інформацією. Таким чином, ми визначасмо індекс згуртованості (реверс фрагментації), який дорівнює нулю, коли в коментарях представлений лише один конкретний регіон, а максимальний показник індексу фіксується тоді, коли обидва регіони демонструють однакову активність, тобто по 50 % коментарів в обговоренні з обох сторін.

Аналіз також вказує на те, що військовий конфлікт, як правило, поляризує ⁵ дискурс соціальної мережі на Сході України, але не в західних, центральних або навіть південних областях. На Сході України, зі зростанням кількості жертв, обговорення стали емоційнішими як з позитивними, так і негативними висловлюваннями. Це дає змогу припустити, що тоді як онлайн-поведінка жителів південних, західних і центральних областей помітно демонструє подібну реакцію на військові втрати, то східні області стають дедалі більш поляризовані конфліктом і демонструють як негативні, так і позитивні настрої.

Загальний висновок засвідчує зростання онлайн-активності посилення зв'язків із сусідніми регіонами, причому Схід України найслабше вписаний у такі зв'язки у всеукраїнському масштабі, проте солідаризується у регіональному зрізі. Тут варто зазначити, що матеріали соцмереж як вибірку дослідження, зважаючи на ряд характеристик інформаційного простору (анонімність, маніпулятивність [20], нерелевантність вибірки) передбачає доволі високий порівняно з іншими способами вимірювання громадської думки рівень неточності. Необхідно також враховувати специфіку представлення української аудиторії у мережі «ВКонтакте»: починаючи з 2014 р., з огляду на недовіру до мережі внаслідок інформації про співпрацю із силовими структурами РФ, неприйнятність користування російською мережею в умовах агресії, кількість її українських користувачів скоротилася, причому логічно припустити, що саме за рахунок патріотично налаштованих. Відповідно, такий ідеологічно мотивований самовідбір дещо уніфікував решту аудиторії мережі «ВКонтакте» (у бік тих, хто має проросійські настрої). Інший чинник, який, можливо, вніс корективи в результати, – це той факт, що дані містять результати з окупованих областей, де проукраїнські жителі, можливо, уникають відкрито висловлювати свої думки, побоюючись переслідувань.

Незалежно від точності отриманих результатів описаного вище дослідження висновок про згуртування мешканців окупованих територій видається цілком обґрунтованим і таким, що вписується в логіку психологічної

⁵ Для виокремлення конструктивних і деструктивних типів розмов аналізувався їхній зміст за допомогою позитивних і негативних «наборів слів». Визначалися дві змінні, які охоплюють загальну кількість позитивних і негативних слів у змісті, отриманому від кожної області. В окремих регресіях обчислювався коефіцієнт регресії для даних про військові втрати.

реакції на хронічний стрес та травму, якими, без сумніву, є війна та специфіка квазідержавних утворень (соціально-економічні негаразди, постійне відчуття невизначеності майбутнього, високого рівня агресії у суспільстві, страху). Заслуговує на увагу той факт, що формування світогляду жителів неконтрольованих Україною територій певною мірою залежить від контролю керівництва самопроголошених «республік» за інформацією і подачею її в руслі, спрямованому на формування антиукраїнської позиції, а також від активної та постійної роботи в регіоні потужної російської пропагандистської машини при обмеженості інформації з відображенням української позиції в конфлікті.

За таких умов відбуваються спроби конструювати альтернативну українській ідентичність у контексті легітимізації існування квазіутворень «ДНР» і «ЛНР». Інформаційна політика так званих «республік» цілком вписується в логіку впливу на формування ідентичності із застосуванням стратегії тиску, інструментами якої є жорсткий дискурс, що чітко визначає символи та знаки, не залишаючи жодного місця для дискусії, силове обмеження взаємодій. Згадана політика спрямована на повну ізоляцію від українського впливу: технічно – через знищення українських засобів теле- і радіозв'язку на непідконтрольних нашій державі територіях, психологічно – через формування відчуження (образ «карателів»), створення атмосфери страху (переслідування за «інакомислення»), демонізацію російською пропагандою української постмайданівської дійсності та мобілізацію великоруського патріотизму.

У цю ж логіку вписується і примусовий запис населення в партійні проекти «Донецкая республика» і «Мир Луганщине» (на початок 2016 р. до цих «партпроектів» включали близько 10% жителів «республік»); створення республіканських об'єднань школярів «Орлята», «Захарівці»; створення пантеону «національних героїв». Як культурна особливість, яка могла б відіграти об'єднавчу роль для населення, використовується російський культурний проект. Спроби об'єднання квазіреспублік у єдине ціле, без особливого успіху продовжувані з часу їх створення (внутрішні суперечності цього процесу чомусь не використовуються в інформаційній контрдіяльності!) робляться не лише для кращої можливості контролю за бойовиками і створення єдиного центру керівництва, а й для полегшення справи формування спільної ідентичності у випадку замороження конфлікту.

Подальше тривання конфлікту та переведення його в заморожену фазу може призвести до формування псевдосамоусвідомлення за придністровським зразком. Ця ідентичність через свою гнучкість може мімікрувати під форму регіональності, може перейти в російську чи інший конструкт, залежно від зміни планів Кремля та їхніх успіхів/поразок у реальних і віртуальних операціях. Нові жертви, російська пропаганда та, головне, час здатні перетворити поки що амбівалентну ідентичність у реальну самоідентифікацію мешканців частини Донеччини та Луганщини як умовних «новоросів».

На відміну від релігійних і міжетнічних конфліктів, як це мало місце на Балканах чи Кавказі, український конфлікт є світоглядним. Сьогодні Україні дуже важливо враховувати ті негативні наслідки, які матимуть інформаційні впливи на населення держави. Інферналізація мешканців Донбасу, намагання заручитися підтримкою основної маси українців у питаннях обмеження соціальних виплат і транспортного сполучення на окупованих територіях, а також емоційні впливи на масову свідомість задля забезпечення потреб мобілізації невиправдано підвищують градус психологічного напруження в суспільстві... [21].

Сьогодні в інформаційному полі конкурують, по суті, два проекти Донбасу: проросійського, втіленого у квазіутвореннях «ДНР» і «ЛНР», та українського, представленого неокупованими/визволеними територіями. Звертає на себе увагу той факт, що в регіонах, де більша чисельність проукраїнськи налаштованих еліт, сепаратисти отримали відсіч і не змогли втілити свої плани в життя. Прикметно, що лінія російського впливу зупинилася на межі з Харківщиною і наразі її не перетнула. Ця одна з найсхідніших областей України якраз відома наявністю проукраїнськи налаштованих лідерів думок, які й виводять людей на вулиці. При цьому важливою була саме присутність у цьому процесі авторитетних особистостей серед місцевих мешканців, а не лише приїжджих.

На противагу в Донецьку та Луганську парадом референдумів керували російські агенти та відверті маргінали. Тобто Донбас фактично не витворив достатньо впливових місцевих еліт, орієнтованих на ідеологію «окремшності» (цей відносний вакуум ідеологів локального патріотизму відігравав місцевий політичний істеблішмент і підприємці). За авторитетів часто теж служать російські політики, «отці» тощо. Отож, одним із чинників для ментальної реінтеграції Сходу в Україну є збільшення впливу проукраїнських

лідерів суспільної думки в регіоні. Такі люди можуть з'явитися одразу з кількох середовищ: наукового, культурно-мистецького, робітничого та освітнього.

Однією з основних проблем Донбасу є значна залежність мешканців регіону від роботодавців, власників об'єктів великої промисловості. Великі підприємства є часто і чи не єдиною можливістю заробітку, тому будь-яка непевність щодо діяльності цих підприємств розцінюється як загроза особистому існуванню. В Україні самостійний повномасштабний та ефективний профспілковий рух не вдалося витворити за всі роки незалежності, що пов'язано зі зрощенням олігархічно-кланової системи з держапаратом та очільниками профспілок. Виникнення руху захисту прав працівників за європейськими традиціями має привести і, за деякими даними, уже приводить до розвитку лівих проукраїнських сил загальносуспільного впливу, зокрема й на Сході України, де запит на нові обличчя в політиці нині найвищий.

Тодішній міністр освіти С. Квіт заявляв про можливість відкриття філіалу Києво-Могилянської академії на Сході України – там дуже бракує чогось на зразок НаУКМА з ліберальною традицією, вільнодумством, формуванням критичного мислення. Так само корисними є ідеї приїзду школярів і студентів зі Сходу України на свята у Західну Україну. Такі програми існують уже далеко не перший рік, за їхньою допомогою відбувається культурний обмін, руйнуються стереотипи, зав'язуються нові знайомства, відбувається краще пізнання культури та традицій Заходу України.

На тлі кремлівської агресії спостерігаємо неабияке підняття патріотичного духу навіть у тих регіонах, які ще донедавна вважали проросійськими. Проте цей підйом може швидко піти на спад, коли загроза мине або коли українській владі не вдасться нічого путнього досягнути у спробах ліквідувати небезпеки, пов'язані з окупацією частини Донбасу. Саме тому потрібно скористатися нагодою та збільшити українську культурну присутність у регіоні. Вдалим було б стимулювання вітчизняними меценатами та владою (зняття концертних зборів) гастрольної діяльності українських гуртів, відкриття виставок українських художників, проведення книжкових презентацій і представлення іншої культурної продукції на Сході та Півдні України. Люди Сходу та частково Півдня України багато років жили в іншому ментальному просторі, у витвореній кремлівськими пропагандистами

псевдореальності, де все українське – вороже або бутафорне, штучний конструкт, що немає права на життя [22]. Ці викривлення інформаційного простору мають демонтуватися.

Головним об'єднавчим фактором у формуванні загальноукраїнської ідентичності, відповідно до загальнонаціонального опитування населення України, виявилися саме патріотичні почуття: віра в краще майбутнє (35,4%) і прагнення спільно долати труднощі життя. Головним об'єднавчим фактором на Донбасі в умовах війни були названі спільні труднощі життя (34,9%); віра в краще майбутнє (цей фактор) на Донбасі також доволі високий. На підставі результатів загальнонаціонального дослідження громадської думки щодо бачення населенням України майбутнього територій [23] «ДНР/ЛНР», що було проведено з 9 по 19 жовтня 2015 р. ⁶, серед конкретних заходів і рішень, необхідних для встановлення миру на території Донбасу, найбільше респондентів Донбасу схилилися до «успішної відбудови нормального життя на територіях Донбасу, контрольованих Україною» (54%), загальноукраїнський показник – 29,2%; «введення в Україні федеративного устрою» – 35,7%, загальноукраїнський показник – 8,1%; «надання ДНР та ЛНР особливого статусу в межах України» – 24,6%, загальноукраїнський показник – 13,5%. Найменша кількість респондентів Донбасу виступали за «відокремлення територій, зайнятих ДНР і ЛНР від України» – 2,4%, загальноукраїнський показник – 8,2% [24].

Для України актуальним сьогодні є питання про те, хто має говорити від імені Донбасу: ті, хто став рупором українського Сходу, хто виходив на майдани східноукраїнських міст, ставали жертвами агресії з боку ідеологічних супротивників, чи ті, хто, прикриваючись масою інертного населення, реалізовували антиукраїнський проект. Від відповіді залежить те, чи йтиметься про українськість Сходу в принципі.

⁶ Загальнонаціональне дослідження громадської думки населення України було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно з Київським міжнародним інститутом соціології з 9 по 19 жовтня 2015 р. Опитування проводилося в 110 населених пунктах у всіх областях України, крім Автономної Республіки Крим і непідконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей. В опитуванні використовувалася стратифікована, чотириступенева випадкова вибірка з квотним відбором респондентів на останньому ступені. Усього було опитано 2014 респондентів.

3.2. Інформаційні процеси в національному розвитку сучасної України: ретроспектива і сьогодення

Нинішнє російсько-українське збройне протистояння на Донбасі, анексія РФ Криму не були випадковими подіями чи несприятливим збігом обставин у відносинах між країнами. Із самого початку розбудови суверенної Української держави вона намагається позбутися впливу «імперії», яка в черговий раз зникла з політичної карти світу у 1991 р., але отримала «нове дихання» та втілюється керівництвом Росії через відновлення імперського міфу у вигляді так званого «русского мира». З часу проголошення Україною незалежності наше суспільство як, власне, й очільники держави неодноразово наголошували на тому, що вихід із СРСР дався українцям безкровно, з громадянським спокоєм і миром. На всеукраїнському референдумі, який відбувся 1 грудня 1991 р., за незалежність України в середньому проголосували 90,3% громадян від тих, хто прийшов на дільниці.

У контексті наступного розвитку подій в Україні звертають на себе увагу результати голосування в тоді ще Кримській АРСР, у Севастополі, Донецькій та Луганській областях. Наперед зазначимо, що в цих регіонах України відсоток тих, хто підтримав українську незалежність, був найнижчим серед інших адміністративно-територіальних одиниць. Так, у Кримській АРСР – 54,19%; у Севастополі – 57,07%; Донецькій області – 83,90%; Луганській – 83,36%. Проти незалежності висловилися 42%; 39% у Криму та Севастополі, 12 та 13% у Донецькій та Луганській областях відповідно [25].

Попри таку «низьку» підтримку в жодної політичної сили всередині держави, як, власне, і за межами України не виникало жодних сумнівів щодо легітимності рішення вітчизняного парламенту, який проголосив незалежність України. При цьому було закономірним, що певна частина населення цих регіонів не була прихильниками незалежності України. І проблеми, які має сучасна Україна, визрівали саме з тих часів і мають своє «коріння» ще відтоді.

За подібним або в дечому й жорсткішим сценарієм відбувалося проголошення незалежності й в ряді інших пострадянських республік. Так, наприклад, на території нинішньої Молдови у так званій «Придністровській Молдавській Республіці» у березні 1991 р. було проведено голосування

в рамках проголошеного референдуму за збереження СРСР (до речі, таке саме опитування відбулося тоді і в автономному територіальному утворенні Гагаузії). Місцева політична еліта використовувала референдуми як спосіб насамперед внутрішньої легітимації влади на території так званої «ПМР» доволі часто. Так, за період з кінця 1989 р. до вересня 2006 р. тут відбулося понад 10 різноманітних «референдумів».

Важливою є проблематика цих опитувань громадян. Так, зокрема, крім згаданого вище голосування «Про перетворення та збереження СРСР», у Придністров'ї визначалися з такими питаннями: «Про перебування на території Придністров'я 14-ї російської армії», «Про вступ ПМР до СНД», «Про приєднання ПМР до Союзу Росії та Білорусі», «Про незалежність ПМР і подальше вільне приєднання до Російської Федерації» [26]. Як бачимо, тематично проблеми, які обговорювалися на цих «референдумах», споріднені і стосуються можливості відтворення СРСР у тій чи іншій формі. І хоча ідея «русского мира» на початку 90-х та в середині 2000-х років ще не була настільки розкрученою в медійному просторі, проте публікації про захист «русских» були достатньо поширеними. Саме цим обґрунтовувала Російська Федерація дислокацію на території Придністров'я 14-ї російської армії. Росію, власне, зовсім не обходило й нині не обходить те, що на території так званої «ПМР» проживають три найбільші етнічні групи: молдовани, українці, росіяни. Саме ці групи приблизно порівну становлять 90% загальної кількості населення. Отже, можемо стверджувати, що на цих землях немає жодного етносу, який би кількісно домінував над іншим або відрізнявся від інших культурно, релігійно чи на мовній основі [27].

Директор Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії при МЗС України доктор політичних наук Г. Перепелиця так характеризував цей регіон: «...У Придністров'ї все залишилось абсолютно радянським. Лінгвістичний та економічний чинник там у основі всіх відносин... А як мобілізувати тамтешнє придністровське населення? За допомогою мови, так як це ми спостерігали на Донбасі, у Криму. Мова, як ми переконуємося, дуже важливий чинник у справі згуртування нації. Зрештою, як у її поділі... Вона – носій сенсів. Мова фактично мобілізувала місцеве населення довкола тираспольської партійно-промислової номенклатури» [28]. Саме ці два фактори, з нашої точки зору, і визначають політику Російської Федерації на обширах колишнього СРСР. Ми маємо на увазі постійну апеляцію

в процесі агресивної пропаганди до радянського минулого, консервативної «стабільності», притаманної для тих часів.

Навіть період, який відомий у історії під терміном «застій», російські пропагандисти намагаються інтерпретувати як величезне досягнення тодішнього соціально-політичного ладу, спекулюючи на тому, що продукти харчування тоді були відносно «дешеві». Крім того, сучасні російські ідеологи специфічно трактують та обґрунтовують належність тієї чи іншої групи населення до так званого «русского мира» – за володінням і використанням російської мови. При цьому етнічність, національність, місце проживання абсолютно ніякого значення не мають.

Ще один міф, який активно використовується Росією в процесі проведення гібридних війн на пострадянських просторах, це міф про наддержаву Радянський Союз, яку всі боялися, а отже, поважали. Прикметно, що ці дієслова завжди розміщені саме в такому порядку, а не якимось інакше, тобто страх є визначальним по відношенню до поваги, бо саме на цьому, з нашої точки зору, і трималася купи радянська імперія. Академік НАН України І. Дзюба у 2001 р., відповідаючи на запитання російського журналіста «про перспективи ідей слов'янської взаємності...», зокрема, відповів так: «...Ідеї слов'янської взаємності народились в епоху романтизму та, на жаль, у ній і залишились... що стосується нинішніх перспектив ідей слов'янської взаємності, насамперед виникає запитання: хто, коли і як очистить їх від доволі негарних нашарувань попередніх часів? Варто звернути увагу на те, за яких історичних обставин відбувались у Росії могутні викиди любові до братів-слов'ян. Так, під час воєн (“визвольних походів”): балканських, першої світової (тоді навіть найінтелігентніший В. Іванов проголошував бажану перемогу “слов'янського соборного начала” над германською скверною), другої світової... Нині слов'янська ідея знов мусується і не завжди з добрими намірами...» [29, с. 122].

Доволі «оригінально» пояснюють причини виникнення на пострадянському просторі специфічних форм самопроголошених «республік» сучасні російські історики. Так, наприклад, російський історик Н. Харитонова стверджує: «...Не можна залишити поза увагою й аналіз проблеми невизнаних держав на пострадянському просторі в контексті так званого “косівського прецеденту”, який, по суті, створює умови для формування “нової реальності” стосовно невизнаних держав у всьому світі.

Проблема міжнародної легітимації Придністров'я, Південної Осетії та Абхазії перетворюється не тільки в міжнародно-правову, а й у геополітично орієнтовану проблему» [30]. Ось так, формуючи «нову реальність» шляхом гри на наявних і вигаданих суперечностях, Росія намагається відновити СРСР у будь-який спосіб. Саме тому, мабуть, не маючи додаткових аргументів, доводиться російській дослідниці формулювати сентенцію про те, що «...придністровський регіоналізм як форма ідентичності виявився на рівень вищим від етнічної ідентичності у більшості придністровців... Тому придністровський регіоналізм є виключенням із загального правила. Таким чином молдавська та гагаузька державності базуються на етнічній платформі, а придністровська – на регіональній» [31]. Наукове обґрунтування факту створення «Придністровської Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки» з вуст професора Інституту історії, держави і права Придністровського державного університету Б. Бомешка виглядає так: «...Спільне існування Бессарабії та Придністров'я протягом 50 років у складі єдиної великої країни так і не об'єднало два береги Дністра. Різниця між Придністров'ям та Бессарабією – в етнічній структурі населення, політичній та культурній орієнтації, світогляді, інтересах людей та їхній ментальності – не дала змоги Молдавській РСР стати єдиним цілим за роки радянської влади» [32]. Натомість, аналізуючи геополітику сучасної Росії, професор Державного університету Іллі (Грузія) О. Панфілов твердить: «...Через 24 роки з часу перших російських пострадянських окупацій та нової окупації – Криму та Донбасу – ситуація не змінюється. Спочатку потужний натиск за допомогою пропаганди та переконання в тому, що вірмени Карабаху, молдовани Придністров'я, абхази та осетини найбільш гнані на цій грішній землі. Зрозуміло, пропаганда передбачає цензуру історії, коли багато раз повторюють ту частину подій, яку перебрехали неодноразово, а про те, скільки Російська імперія, а потім більшовики знищували абхазів та осетинів, вірменів і молдован, українців і росіян, не говорять» [33].

Прикметно, що аргументи, якими користується дослідник з невизначеної «ПМР», сьогодні часто-густо можна почути з вуст різноманітних як російських державних діячів, так і місцевих журналістів. Вони багаторазово ретранслюються для згуртування тієї частини населення, яка залишилася на території анексованого Криму або в так званих «ДНР» та «ЛНР». З цієї точки зору, російська схема впливу на населення та території

залишається дійсною до сьогодні. Спочатку населення згуртовується навколо ідеї «захисту російської мови», потім на захист російськомовних громадян залучаються російські збройні формування; у «кращому» випадку, Росія на політичному рівні визнає новостворені квазідержавні утворення, як це було з Південною Осетією та Абхазією, а в найгіршому (як з Придністров'ям) – просто економічно підтримує цю територію.

Своєрідне інформаційне поле на нині окупованих Росією українських територіях Донбасу (Кримський півострів до 1954 р. був частиною РФ, а тому російський вплив тут від початку був сильнішим) формувалося тривалий час. Процеси деформації інформаційного простору України були запущені не сьогодні, не три, п'ять чи навіть 20 років тому. Так, наприклад, академік І. Дзюба, згадуючи дитинство у робітничому селищі (нинішній Докучаєвськ), зокрема, зауважував: «...Так от ви говорите про мову. Наше робітниче селище дуже своєрідне було. Воно в основному складалося з двох категорій людей: селяни, які повтікали від голоду й колективізації... було нове селище, з новими будинками. І там жила інтелігенція технічна і жили робітники, багато з яких з Росії приїхало. Там панувала російська мова. Там було багато декласованого елемента» [34, с. 15] (висловимо гіпотезу про те, що в цьому регіоні склалося специфічне, сприятливе для сприйняття ідей «русского мира» етнічне, а отже, мовне і т. п. середовище).

Неоголошена війна з Російською Федерацією, крім потреби у зміцненні мілітарної сили України, виявила наші недоліки в процесі розвитку сучасного національного інформаційного простору. Мається на увазі не лише відсутність ефективних механізмів протидії спланованим масовим інформаційним провокаціям, а й, на жаль, зі старту розбудови суверенної Української держави, провали у захисті «інформаційного суверенітету держави, тобто здатності держави контролювати та регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави» [35]. Сьогодні підтвердило, що гібридна війна проти України як значний, важливий компонент містить у собі кібервійну – «активне протистояння між суб'єктами, що передбачає застосування наступальних (оборонних дій), у кіберпросторі з метою нанесення (протидії нанесенню) шкоди будь-якого характеру; спосіб вирішення протиріч між державами та націями засобами деструктивного впливу через кіберпростір» [36].

Як показує досвід нашого майже трирічного активного протистояння з Росією, особливої важливості набувають інформаційні атаки на різноманітні ресурси супротивника, зважаючи на те, що часом «вдало» подана дезінформація стає головною перевагою агресора над нами. У ситуації ж зі збитим малайзійським «Боїнгом» «пропагандистська машина» Росії дала збій, який, до речі, багато в чому перекреслив її минулі «перемоги». Міжнародний інформаційний резонанс довкола збитого російським «Буком» цивільного літака підтвердив, що, з точки зору стратегічної, поразки під час кібервійни значно дошкульніші, ніж поразка у війні чисто міліарній, як, власне, і перемоги в інформаційній війні, з точки зору довготривалої перспективи чи не важливіші за військові.

Оцінюючи російсько-українське протистояння у своїй публікації в газеті «Дзеркало тижня», директор Національного інституту стратегічних досліджень академік НАН України В. Горбулін серед інших загроз виокремив саме загрози в інформаційній сфері. «Росія не просто готова – вона максимально повно використовує проти нас увесь доступний їй інформаційно-пропагандистський арсенал, на побудову якого пішли роки й мільйони доларів. Пряме зіткнення з Росією на цьому полі для нас практично неможливе. Це не означає, що ми маємо забути про такі речі, як контрпропаганда, протидія ворожому контенту або підвищення медіа-грамотності населення. Але цього недостатньо – потрібно шукати асиметричні відповіді», – стверджує вчений [37].

У контексті розгортання інформаційної війни РФ проти України актуалізується питання про шляхи подолання або нейтралізації загроз інформаційній безпеці нашої держави. У квітні 2015 р. у Дипломатичній академії при Міністерстві закордонних справ України відбувся круглий стіл на тему: «Інформаційна політика України як питання її національної безпеки». Учасники цього заходу актуалізували проблематику інформаційного протистояння Російської Федерації та України. Так, наприклад, виконавчий директор Інституту демократії ім. П. Орлика С. Єременко, представивши дані моніторингу регіональних засобів масової комунікації у восьми регіонах України, відзначила позитивну динаміку в процесі розгортання інформаційного протистояння Росії на теренах вітчизняного інформаційного простору. Вона, зокрема, назвала такі здобутки держави: створення інформаційно-аналітичного центру РНБО та прес-служби АТО; започаткування

традиції щоденних брифінгів для преси і громадськості; відкриття Українського кризового медіа-центру; обрання нового складу Національної ради з питань телебачення та радіомовлення; ухвалення Закону України «Про суспільне телебачення і радіомовлення»; ухвалення закону, який забороняє розповсюдження в Україні фільмів російського виробництва, що пропагують російські спецслужби, правоохоронні органи, Збройні сили Російської Федерації. Серед здобутків громадянського суспільства медіа-експерт назвала: сайт Stopfake – результат роботи студентів Києво-Могилянської академії; створення групою ентузіастів проекту «Інформаційний спротив» (Д. Тимчук); запуск роботи каналу Ukraine Today (продукт «1+1») [38].

Водночас фахівець дала й перелік досі неподоланих проблем. Наводячи дані соціологічних опитувань, проведених у січні – березні 2015 р., експерт констатувала, що найнагальніша проблема мас-медійного простору України – інформаційна ізоляція окупованих територій. Поряд з тим істотним є також той факт, що вітчизняний інформаційний простір на цих територіях, не залишився незаповненим. Навпаки, у Донецькій області (станом на березень 2015 р.) працювали більше 30 російських телевізійних каналів, 10 з яких новинні. Там також функціонують три сепаратистські ТВ канали: «Оплот», «Донецкая республика», «Новороссия». Російські газети «Московский комсомолец» та «Комсомольская правда» з початку 2015 р. почали надходити на окуповану Донеччину не з київської редакції, а з московської. Сепаратисти видають власні друковані ЗМІ «Новороссия» і «Мирный Донбасс» та створили так зване «Міністерство інформаційної політики» [39].

С. Єременко визнала, що у так званій ЛНР ситуація абсолютно схожа, там функціонують два ТВ канали: «Луганск-24» і «ГТРК ЛНР» – канал, що використовує захоплені ще в березні потужності телеканалу ІРТА; інформаційну присутність сепаратистів в інтернет-просторі забезпечують: сайт «Луганский информационный портал» і сайт «Молодёжное информационное агентство “Исток”»; на окупованих частинах території Луганської області виходять друком такі видання: «Жизнь Луганска», газета «XXI век», газета «Экспресс-клуб». Так само присутні тут різноманітні російські медіа. Важливо що різножанрова російська телевізійна продукція поширюється не лише на окупованих територіях, але й у деяких районах прикордонних Харківської, Херсонської, Сумської, Чернігівської, Миколаївської та Запорізької областей, наголосила С. Єременко [40].

Натомість Луганська обласна військово-цивільна адміністрація повідомляє про розповсюдження (за підтримки Міністерства інформаційної політики України) друківаних видань: «Донецька правда» (2–4 тис. примірників на тиждень) і «Факти. Донбас» (6 тис. примірників на тиждень). Ці видання поширюються також у Новоайдарівському та Попаснянському районах, а також у м. Щастя. Заступниця очільника згаданого міністерства зазначила, що «...з вересня 2015 р. тираж газети “Донецька правда” зріс до 30 тис. примірників. Важливо також те, що авторами матеріалів у цьому виданні є місцеві журналісти, які розуміють специфіку регіону, а отже, мають можливість знайти форму та подати змістовну частину власних матеріалів так, щоб бути почутими мешканцями окупованих частин Донбасу» [41]. Начебто вступаючи в заочну дискусію з представниками Міністерства інформаційної політики, виконавчий директор Інституту демократії ім. П. Орлика С. Єременко стверджує: «...Українські канали на окупованих територіях досі не працюють, попри обіцянки Держкомтелерадіо та Міністерства інформації; донецькі газети “Донбасс”, “Жизнь”, “Вечерний Донецк”, “Панорама” припинили друк ще в середині літа 2015 р.; “Донецкие новости” (власник Р. Ахметов) не засуджують російської агресії, а здебільшого рекламують власника».

Що стосується Р. Ахметова, то якщо аналізувати зміст повідомлень і сюжетів, наприклад, на його телевізійному каналі «Україна», то можна відзначити, що С. Єременко має рацію. Переважна більшість сюжетів, які прямо чи опосередковано стосуються подій у зоні АТО та на окупованих сепаратистами територіях, описуються і викладаються журналістами каналу з точки зору недоліків державної політики в цьому регіоні: проблеми в соціальному забезпеченні переселенців і жителів окупованих районів; недоліки з логістикою при доставці різноманітних товарів і послуг на цю територію тощо. Одночасно у кожному новинному блоку присутні сюжети про гуманітарну допомогу фонду олігарха, які обігруються в різних варіаціях – від видачі продуктових наборів до фінансування відпочинку якоїсь групи людей на території, вільній від сепаратистів. Разом з тим сюжетів про присутність російської військової техніки та живої сили агресора на цих територіях у новинах немає, не зустрінеш там і сюжетів про сьогоднішній напівзруйнований Донбас. Ми переконані, що це лише результат «загравання» донецького олігарха з напівлюмпенізованими верствами населення,

яких закликали не коритися Києву на відомому з'їзді прихильників Партії регіонів у Северодонецьку, який відбувся 28 листопада 2004 р. у Северодонецьку на Луганщині і мав назву «Всеукраїнський з'їзд депутатів рад всіх рівнів». На цьому з'їзді декілька разів лунали заяви, зокрема, про наміри та доцільність створення «Південно-Східної автономії» з подальшим відокремленням південно-східних областей, заклики до федералізації України. Отже, як бачимо, ідея федералізації України виголошувалася проросійськими політичними силами ще за 10 років до анексії Криму Росією. Важливо, що цю ідею почали випробовувати вже давно й чекали лише слушного часу.

Не краща ситуація на звільнених територіях: комунальні та державні ЗМІ на територіях, підконтрольних українській владі, майже не фінансуються; погано інформуються й українські захисники: газета «Народна армія» Міністерства оборони декларує 4-тисячний наклад; газета «Єдина Україна», яку започаткував Ю. Стець, декларує 50-тисячний наклад; «Громадське радіо» дає чотири випуски новин по 5 хв на FM 24 – цього катастрофічно мало [42].

Як бачимо, оцінки діяльності у сфері інформаційного протистояння російській пропагандистській агресії представниками органів державної влади та представниками громадських об'єднань даються якщо не зовсім полярні, то принаймні вони істотно різняться. Представники недержавних і волонтерських організацій, по-перше, бачать ситуацію, як правило, на власні очі; по-друге, часто навіть не маючи перед очима «картини в цілому» вони за рахунок тісної співпраці та міжособистісного спілкування, у тому числі й у соціальних мережах, значно краще орієнтуються в тому, які проблеми в зоні АТО, у тому числі й на окупованих територіях, є найнагальнішими. Водночас представники міністерств і відомств, особливо їхня вища ланка, потенційно залежні від наданої їм інформації, а враховуючи той факт, що жорстка централізація виконавчої вертикалі доволі часто «провокує» підлеглих подавати керівництву лише позитив, натомість або зовсім уникаючи проблемних питань, або ж зводячи їх відсоток до «0», у кінцевому результаті органи державної влади ретранслюють власним громадянам лише повідомлення про власні досягнення, оминаючи аналіз проблем.

Мабуть, дієвим виходом з подібних ситуацій могло б бути масове залучення громадських активістів до роботи у профільних міністерствах і

відомствах як радників. На сьогодні ми можемо стверджувати, що приклади подібної співпраці вже є і вони не поодинокі. Так, наприклад, радник міністра інформаційної політики України Д. Золотухін улітку 2016 р. проводив у Одесі відкритий тренінг з інформаційної розвідки та навчав OSINT-технікам журналістів, блогерів і громадських активістів регіону. Д. Золотухін, засновник проекту Razvedka.in.ua, експерт з інформаційної війни та розвідки, проводив цей тренінг уже 24 рази, причому загальна кількість людей, залучених до цього, становить понад 900 осіб. Експерт переконаний, що найголовнішими «загрозами для громадськості є тотальна корупція на всіх рівнях і гібридна війна (у сенсі постійного розповсюдження нерелевантної інформації). Проблемою для українців є і постійний інформаційний пресинг на зразок про “зраду” і “перемогу”, про події на Сході та багато іншого. ...Державні інституції не в змозі захистити нас від цих проблем, тож сьогодні вирішити їх може тільки громадянське суспільство. Країні потрібні люди, які не просто вірять політикам і телевізору, а воліють перевіряти ту інформацію, яка до них надходить» [43]. Мабуть, така частка скепсису в словах фахівця щодо участі держави у вибудовуванні ефективної інформаційної політики, у тому числі пропаганди та контрпропаганди на окупованих територіях, спричинена доволі «млявою» (враховуючи важливість і динаміку змін, які там відбуваються) участю органів державної влади в цих процесах. Проте, намагаючись бути об’єктивними, варто зазначити, що порівняно з тією ситуацією, яку Україна мала у власному інформаційному просторі напередодні анексії Росією Кримського півострова, сьогоднішня вітчизняна інформаційна політика істотно змінилася на краще.

Заслуговує на увагу також розвиток правової бази інформаційної діяльності в національному інформаційному просторі. Ця регламентація здійснюється з урахуванням міжнародного досвіду унормування інформаційних процесів у постіндустріальному суспільстві, певною мірою враховує специфіку інформаційних обмінів у процесі стрімкого входження в систему суспільних інформаційних обмінів електронних інформаційних технологій, а також намагається відповідати специфіці функціонування національного інформаційного простору України в умовах інформаційної війни. Одним із помітних прикладів цієї діяльності став законопроект, спричинений гострою необхідністю у відновленні постійної медійної присутності України

на окупованих територіях. Парламентський комітет з питань свободи слова та інформаційної політики підтримав ініційований Міністерством інформаційної політики України законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо апаратури передавальної для радіомовлення або телебачення» від 27.07.2015 р. № 2405а. Він передбачає «спрощення процедури ввезення на територію України передавачів іноземного виробництва, що сприятиме розширенню українського мовлення» [50], у тому числі й на окуповані території Донбасу.

Поряд із цим у законотворчій сфері при регламентації інформаційних процесів в Україні проявляються й істотні недоліки. Ідеться насамперед про законопроект «Про засади інформаційної безпеки України» реєстр. № 4949 від 28.05.2014 р.). Проте навіть побіжне ознайомлення з текстом проекту закону дає змогу говорити про наявність у ньому багатьох недоліків, починаючи з проблеми застосування сучасної термінології. Наприклад, поняття «інформаційна сфера» визначено суб'єктами законодавчої ініціативи так: «сукупність інформаційних технологій, ресурсів, продукції і послуг, інформаційної інфраструктури, суб'єктів інформаційної діяльності та системи регулювання суспільних інформаційних відносин» [44].

По-перше, визначення містить перелік явищ різного порядку, які також за змістом і масштабом включають одне іншого як ціле частину, крім того, «інформаційні відносини» за своєю природою не можуть бути поза суспільними, отже, видається, що акцент на їх «суспільності» недоречний.

Розглядаючи дефініцію поняття «кібернетична безпека», депутати пропонують розуміти її як «здатність людини, суспільства і держави запобігати та протидіяти цілеспрямованим негативним впливам і несанкціонованому управлінню інформаційними ресурсами із застосуванням телекомунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем і мереж» [45].

Безпека за суттю своєю не може бути здатністю людини, бо у цьому випадку має йтися про створення всіляких умов для захисту. Можемо послатись на вже розроблене і введене в науковий обіг визначення кібербезпеки як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у сфері функціонування інформаційно-телекомунікаційних систем» [46]; «стан захищеності життєво важливих

прав та інтересів людини, суспільства, держави в кіберпросторі від внутрішніх і зовнішніх протиправних посягань та загроз таких посягань» [47].

Доречно буде згадати, що декілька комітетів парламенту також виявили велику кількість недоліків цього проекту закону. Серед них Комітет Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією [48], Головне науково-експертне управління [49] та ін.

Істотне значення у відновленні присутності українських інформаційних комунікацій на окупованих територіях, у використанні національного інформаційного ресурсу для інтеграції громадян України в умовх збройної агресії РФ і ведення інформаційної війни мають також проведені загальнодержавні організаційні заходи. Мова йде насамперед про створення при Міністерстві інформаційної політики України Комісії з питань забезпечення стабільного функціонування системи національного телебачення і радіомовлення. До її складу входять представники: Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення, Українського центру радіочастот, Концерну радіомовлення, радіозв'язку та телебачення, СБУ та радники профільного міністерства. Під час засідань приймаються рішення щодо відновлення українського мовлення на Сході України, сусідніх областях та АР Крим. Крім того, у зоні АТО постійно перебуває моніторингова місія міністерства, мета якої – вивчити та максимально реінтегрувати інформаційний простір Сходу України [51].

На сайті Міністерства інформаційної політики України присутня інформація про здійснені у цьому напрямі заходи. Зокрема, помітним прикладом забезпечення доступу до українського інформаційного продукту стали відповідні заходи, здійснені для мешканців м. Лиман та сорока навколишніх сіл, розташованих поблизу Слов'янська. Секретар Лиманської міськради Т. Каракуц з цього приводу зауважує: «...Лиман, як і інші міста Донбасу, пережили важкий період, коли вежа на Карачуні була захоплена окупантами, а потім зруйнована. Але тимчасова вежа, яка встановлена за ініціативи МПП разом з Концерном РРТ та МОУ, частково вирішила проблему з доступом до українського мовлення. Якби не українське телебачення, яке в різних програмах неодноразово розповідало про позитив об'єднання в громади, навряд чи ми б так оперативно провели цей процес. Тож, як і в цьому питанні, так і в інших, ми відчуваємо підтримку наших ЗМІ» [52].

Беручи участь в обговоренні актуальних місцевих проблем, радник міністра інформаційної політики України з питань відновлення мовлення в зоні АТО О. Бригинець також з цього приводу зауважив, що доступ до інтернет-мережі мають кожен два з трьох жителів Лимана. У цьому контексті ми вважаємо, що саме вільний доступ до інтернет-ресурсів розширює можливості державних і недержавних медіа донести свою точку зору до реципієнта незалежно від того, наскільки широкими є у нього можливості отримати друковані ЗМІ чи подивитись різноманітні передачі ТБ.

Розвитку інформування населення окупованих територій приходять на допомогу також і фахівці діючих в Україні інтернет-структур. З огляду на те, що на території так званої ДНР сепаратисти вимагають від місцевих інтернет-провайдерів блокувати незалежні інформаційні ресурси, «портал Liga.net, який увійшов до так званого “чорного списку” сепаратистів, оприлюднив рекомендації, як оминати блокування. Технічні фахівці рекомендують використовувати один зі способів уникнення блокування:

- за допомогою анонімних проксі-серверів ProxFree, Stealthy, friGate, Hola.org, Hide My Ass;

- виходити в Інтернет через віртуальну приватну мережу: Virtual private network, VPN, VPNBook (легко знайти через пошукові системи);

- користуватися браузером анонімної мережі TOR» [53].

Інформаційна війна постіндустріального етапу розвитку суспільства характеризується комплексною дією на всі категорії населення країни – об'єкта впливу, торкається всіх аспектів суспільного життя. Успішне протистояння інформаційній агресії проти України, таким чином, обумовлюється необхідністю згуртування суспільства перед агресією. При цьому всі канали інформаційних обмінів, аж до «сарафанного радіо», мають давати відсіч дезінформації. У полі зору українських інформаційних технологів мають бути всі категорії населення, усі вікові категорії, починаючи із дітей шкільного віку та до пенсіонерів, усі професійні категорії, усі політичні об'єднання мають бути забезпечені доступом до якісної, достовірної, зрозумілої інформації.

Ще одним важливим фактором може стати інформаційна присутність України в системі закордонних медійних комунікацій. Україна зобов'язана для цього використовувати найменший привід для того, щоб донести власну позицію, озвучити її та обґрунтувати відповідним чином.

Важливою особливістю, яку мають враховувати інформаційні працівники України, орієнтуючи свою діяльність на окуповані та анексовані території, є те, що майже півмільйона українців в окупованому Криму приховують свою національність. Зіставивши дані декількох переписів, Т. Березовець, засновник проекту Free Crimea, встановив, що «...у 2001 р., коли Україна проводила перепис населення, у Криму українцями себе назвали 545 тис. жителів півострова. Ці 500 тис. в основному були мігрантами з інших українських регіонів.

На той момент у Криму проживали трохи більше 2 млн громадян. До моменту анексії їх було вже 2,5 млн, тобто як мінімум етнічних українців до моменту анексії було тисяч 700, не менше. А згідно з незаконним переписом, який росіяни провели у вересні 2014 р., українцями себе в Криму назвали всього 345 тис. жителів півострова. Запитання: куди поділося майже півмільйона українців? Вони виїхали? Ні. На таку ж кількість зростає кількість етнічних росіян, тобто вони просто себе переписали росіянами» [54].

Виходячи з наведеної цифри (приблизно 500 тис. етнічних українців, а також кримські татари), можна стверджувати, що це і є та цільова аудиторія на тимчасово непідконтрольних Україні територіях, яка сприятиме поверненню Криму в Україну за умови здійснення виваженої державної інформаційної політики. У боротьбі за власних громадян особливий акцент має бути зроблений на боротьбу за молоде покоління. За повідомленням В. Казаріна, кримського професора, який переїхав до Києва створювати у столиці Таврійський національний університет, ВНЗ, які виїхали з Криму, прийматимуть абітурієнтів з російськими документами, які видаються їм примусово на окупованому півострові. «Можна подумати, що ці діти винні в тому, що їм видали такі паспорти або документи! На момент цього так званого референдуму ці діти були неповнолітніми, взагалі в цьому не брали участь. Щоб зняти таке обмеження, Україна ввела поняття освітньої декларації, куди переносяться відомості з документів російського зразка. При цьому самі російські документи після цього не знадобляться», – зазначив В. Казарін [55].

Таким чином, майбутні випускники українських вишів мають стати додатковим стимулом для держави та громадян, щоб виховати з них патріотів України.

Ще однією важливою складовою цільової аудиторії серед населення окупованих територій для українських інформаційних комунікацій є як прибічники різних гілок українського православ'я, так і інших релігійних громад. Так, В. Яремчук, досліджуючи роль РПЦ у процесах поширення ідей «русского мира» на українській території, наводить дані соціологічних досліджень, проведених Центром ім. О. Разумкова у березні 2013 р. Результати дослідження показали, що у переддень Революції гідності про геополітичний проект під назвою «русский мир» з пересічних громадян України були переважно обізнані ті, хто був його опонентами (!). Знали про доктрину «русского мира» лише 18,7% громадян, не знали – 81% (!). За регіонами це виглядає таким чином. Захід України: «так» – 36,3%, «ні» – 63,2%; Схід України: «так» – 12,9%, «ні» – 87% (найвищий показник по країні!). Істотні розбіжності в оцінці згаданої доктрини спостерігалися серед віруючих – абсолютна більшість вірних УГКЦ (95%) та УПЦ КП (69,5%), частина УПЦ (15,1%) вважала її інструментом у «реставрації Російської імперії» [56]. Учений переконаний, «наведені дані обґрунтовано доводять, що “стрімке” збільшення прибічників “русского мира” на Сході України, Донеччині на початку 2014 р., його вияву – проросійського сепаратистського руху, було пов'язано головним чином з зовнішнім чинником – агресією з боку РФ, а також діями місцевої еліти, яким вдалося нав'язати суспільству відповідні настрої» [57].

Визначення шляхів оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій на населення окупованих територій потребує ґрунтовного дослідження з огляду на той масив різноманітної інформації, який на сьогодні накопичився у різноманітних форматах і формах: у вигляді чинних законів та законопроектів, наукових статей і обговорень у інтернет-середовищі включно із соціальними мережами та спеціальними тематичними форумами. Саме тому намагатимемось коротко окреслити те коло питань, які з огляду на їхню надзвичайну актуальність потребують якнайшвидшого вирішення.

Найголовніша проблема: вітчизняні ЗМІ загалом принципово не змінили редакційну політику, а отже, методологію та тактику своєї роботи, враховуючи міліарну агресію Російської Федерації та ту інформаційну війну, яку Росія проводить, намагаючись видозмінити український медійний ринок відповідно до власних потреб.

Органи державної влади до сьогодні не сповна оцінили масштаби гібридної війни включно з її інформаційною складовою, яку розв'язала проти нас Російська Федерація. Саме тому ми вважаємо доцільним прислухатись до порад фахівця виконавчого директора Інституту демократії ім. Пилипа Орлика С. Єременко, яка запропонувала рекомендації щодо донесення інформації на окуповані території. З її точки зору, необхідно: розробити стратегію інформаційної політики держави; створити стратегію інформаційної безпеки чи Програму захисту інформаційного середовища, зокрема кібербезпеки; створити єдиний координаційний центр контрпропаганди (в Україні питаннями інформаційної політики займаються РНБО, Нацрада, Держкомтелерадіо, СБУ, Міністерство оборони, створили ще і Міністерство інформації, а результати не найкращі); створити канал радіо- та ТБ іномовлення (канал «1+1» створив Ukraine Today, але він немає необхідних потужностей та фахівців); створити на територіях, що межують із окупованими, потужності для поширення теле- чи радіосигналу; варто озброїтися досвідом «Голосу Америки» чи Радіо «Свобода» з часів холодної війни; створити канал мовлення на окуповані території за принципом «Белсат» (мовить з Польщі на Білорусь); військово-технічним шляхом знищити телевішки на окупованих територіях, щоб відключити російські пропагандистські канали; підтримувати державні видання на територіях, підконтрольних Україні; підтримувати Громадське телебачення Донеччини, якому люди довіряють; розповсюджувати листівки, газети, акцент – на місцеві, варіант газети «Донбасс», «Донеччина»; необхідно розробити окремі підходи до інформаційного контенту для тимчасово окупованих територій, в цілому України та зарубіжжя; в ідеалі потрібно поширювати інформацію і в Росії; налагодити відкриту прозору комунікацію між владою, громадою і медіа; запозичити світовий досвід, як працювати на окупованих територіях: наприклад, операція «Буря в пустелі» США, Ізраїлю тощо; об'єднати зусилля країн Європи та Америки в протидії російській інформаційній агресії [58].

Хоча поради С. Єременко, на перший погляд, здаються доволі вичерпними, проте експерт Центру дослідження Росії Д. Богуш переконаний, що для ефективності впливу «треба розділити цільову аудиторію на п'ять напрямів: окупована територія Донбасу, зона проведення АТО, вільна Україна, Росія і світ. Для кожного з цих напрямів потрібно розробити схему

діяльності та працювати відповідно до цієї схеми. Для ефективної протидії російській пропаганді теж потрібен чіткий план дій». «По-перше, потрібен професійний замовник від влади, але нині його немає, далі системність підходу, сила сигналу та максимальне охоплення. Нам потрібно думати охоптом, не просто зробити якийсь цікавий ролик в Інтернеті, треба мати серйозне охоплення, щоб достукатися до тих територій, які нам потрібні. Далі – блокування російського сигналу для цільових аудиторій, і це вже робиться», – зазначає Д. Богущ [59].

Ще на одному аспекті наголошує голова Фонду якісної політики М. Мінаков: «Українська контрпропаганда не може бути дієвою, адже вона просто не доходить до адресата. Наприклад, у Слов'янську відновили українське телебачення і радіо, але населення його не дивиться і не слухає, через те що мовлення ведеться українською. Навіть ті пропагандистські матеріали, які розумні, зважені і можуть впливати на зміну ситуації в регіонах, вони не доносяться, або доносяться не в тій формі, в якій це може бути прийнятне там. Треба зважати на реципієнтів», – вважає експерт [60]. Про певну солідарність у підходах з М. Мінаковим можна говорити і відтворюючи пропозиції іншого фахівця – програмного директора ГО «Телекритика», експерта з моніторингу російської пропаганди Р. Шутова. Він переконаний: «Український інформаційний простір, зокрема медійний, повинен стати більш дружнім для мешканців окупованих територій і таким, в якому немає дискримінації та стигматизації. Держава має збільшити кількість меседжів, які би пояснювали позицію уряду щодо людей з окупованих територій. Мова не тільки про Донбас, а й про Крим. Кожне рішення нашого уряду, яке певним чином стосується цих громадян, має бути пояснене та донесене до них» [61]. Головний редактор інтернет-газети «Новости Донбас-са» О. Мацука, аналізуючи інформаційну ситуацію на окупованих територіях (насамперед на Донбасі), стверджує: «Україні потрібне таке ЗМІ, яке не було б подібне на, скажімо, Євромайдан чи Антимайдан, а давало в першу чергу достовірну інформацію в жанровому розмаїтті. Необхідно проводити журналістські розслідування про терористичні угруповання, про кланово-олігархічні структури. Крім того, цей продукт має бути доступний російською мовою. Крім того, нам бракує якісного професійного продукту, який би стимулював думку» [62].

Ще декілька рекомендацій випливають з тієї ситуації, яку спровокували анексія Криму та війна на Донбасі – ідеться про переселенців. Зважаючи на те що, за даними Міністерства соціальної політики України, кількість таких людей сягнула 1 млн 681 тис. 725 осіб, це – величезний людський, а в перспективі і політичний ресурс, не врахувати і не скористатися яким Україна не має права. Саме місцеві жителі, які надали перевагу проживанню на мирній частині України, хоча на окупованих територіях вони часто-густо залишили безліч майна, а подекуди й бізнес, мають стати джерелом донесення позиції української влади до тих, хто залишився на території псевдореспублік.

На завершення хотілося б навести частину заочної дискусії академіка НАН України І. Дзюби з представниками різних частин російської інтелігенції протягом 1992–2000 рр. щодо їхнього сприйняття України в контексті російської історії. «У російських патріотів, “інтернаціоналістів” та інших великодержавників специфічне бачення і історії, і географії. Навіть Олександр Ісайович Солженіцин пише: “Украиной не были: две донецкие области, вся южная полоса Новороссии (Мелитополь – Херсон – Одесса) и Крым”». Зауважимо, що О. Солженіцин сказав ці слова в інтерв’ю газеті «Киевские Ведомости» у грудні 1998 р. Отже, проект «Новоросія» існував у свідомості росіян ще з того часу. «Не будемо ставити контр питання: що було Росією кілька століть тому? Скажімо, до завоювань Івана Грозного. Що ж до України, то про козацькі паланки від Південного Бугу до Дінця можна прочитати в багатьох історичних дослідженнях і українських, і неукраїнських авторів...» [63, с. 20].

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ВПЛИВУ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ РФ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

4.1. Технологічні особливості інформаційної війни РФ проти України

Російсько-українське інформаційне протистояння вирізняється тривалістю, яка не є характерною для інформаційних процесів етапу інформаційного суспільства. Як правило, інформаційні технології нинішнього суспільства орієнтовані на високий темп змін у відносинах країн-суперників. Однак РФ, країна – інформаційний агресор, після успішної кримської операції зустріла не лише несподіваний збройний опір на Донбасі, вона зіткнулася також і з несприйняттям значною частиною населення на рівні свідомості реалізації своїх планів. РФ так і не змогла реалізувати наміри подолати український інформаційний спротив і на окупованих територіях, і в цілому на території України, і навіть серед певної частини свого населення.

З огляду на невисокий рівень освоєння населенням Донбасу на той час інтернет-технологій російські стратеги інформаційної війни зробили ставку на використання на цій території традиційних ЗМІ, насамперед телебачення. При цьому була чітко визначена присутність держави в телепропаганді на територіях, охоплених трансляцією російських телеканалів; у пропагандистській роботі серед населення Росії та непідконтрольних українському суверенітету районах Донбасу враховується психологічна готовність вірити лише «своїм», звичним і простим у користуванні традиційним джерелам інформації та з підозрою ставитися до зарубіжних, відчуваючи звичне з часів союзної держави відчуття існування «в умовах

ворожого оточення»; дієвість російської пропаганди значною мірою обумовлюється відсутністю або незначним обсягом альтернативної аргументації стосовно подій, пов'язаних із російсько-українським протистоянням, розривом унаслідок загострення відносин між державами звичних зв'язків між родичами, розривом у побутовому спілкуванні – аж до звичного для всіх обігу чуток і новин на рівні «сарафанного радіо».

У результаті, за даними Аналітичного центру Ю. Левади, 94% росіян одержують інформацію про події на Сході України через телепрограми, 21% – від друзів, рідних і сусідів, 12% – з радіопередач. При цьому 66% вважають, що іноземні медіа викривлюють події в Україні. Звертає на себе увагу слабкість інформатизації в Росії на побутовому рівні, відсутність органічності, звички сприймати інтернет-інформацію за достовірне джерело новин значною кількістю громадян. При цьому лише 16% громадян, які цікавляться питаннями політичного життя, одержують інформацію з інтернет-видань, а 9% із соціальних мереж і газет [1]. Об'єднана кількість читачів газет і користувачів мережами вказує на незначну роль мережевих технологій в інформаційних обмінах серед російських користувачів. Ще менша вона на територіях Донбасу, в умовах нестабільності й бойових дій.

На територіях, що перебувають під контролем самопроголошених «ДНР/ЛНР» після проведених в інформаційній сфері проросійських організаційних заходів відбулося фактичне накладення технологій російського інформаційного простору на певну частину простору українського та витіснення проукраїнських джерел інформації. Ситуацію ускладнює також розруха, масове зубожіння населення, реальні смертельні загрози під час бойових дій. Це призводить до того, що пошуки достовірної інформації витісняються з першочергових пріоритетів [2].

На сьогодні, таким чином, «у результаті агресії Україна де-факто втратила контроль за істотним сегментом своєї інформаційної інфраструктури. Захоплення телецентру концерну РТР у Донецьку дав можливість угрупованню ДНР, замість українських каналів, запустити ретрансляцію пакета заборонених українським законодавством російських телеканалів і створених бойовиками місцевих проросійських телеканалів. У Луганській області із 125 каналів телевізійного аналогового мовлення 20 задіяні бойовиками для поширення власних і російських програм. Терористи здійснюють і власне радіомовлення» [3].

При цьому результати досліджень вказують на прояв нової тенденції, яка полягає в тому, що «на окупованих територіях спостерігається розчарування в медіа і недовіра до будь-яких ЗМІ взагалі (насамперед до новин і суспільно-політичних програм). Найбільш затребуваною є інформація про зниклих рідних і знайомих, втрати серед мирного населення і військових, а також про діяльність місцевої і державної влад» [4].

Контрдії відповідальних за інформаційний простір України державних структур зводяться насамперед до заборонної стратегії. Так, Нацрада з телебачення і радіомовлення призупинила через порушення чинного законодавства роботу в Україні російських телеканалів «Первый канал. Всемирная сеть», «РТР-Планета, «НТВ-Мир», «Россия-24», «Россия-1», «Звезда» та ряду інших [5]. Що ж стосується контраргументації через ЗМІ, то в інформаційний простір окупованих територій по змозі й несистематично поставляються українські друковані ЗМІ (через жителів окупованих територій, які тимчасово виїжджають у підконтрольні Україні регіони, наприклад одержати пенсії, зустрітися з родичами тощо). На окуповані території розпочалася також трансляція спеціалізованих, підготовлених згідно із запитами населення окупованих територій передач «Громадського ТБ Донбасу» (Donbas Public TV) [6]. Є спроби поширення сигналу мовлення українських каналів телебачення й радіо. Однак на сьогодні залишається справедливим висновок експертів стосовно того, що «система заборон навряд чи може стати довготерміновою стратегією держави у сфері протидії негативним інформаційним впливам... Протистояння на Сході України породжує додаткові завдання, пов'язані з контролем Україною інформаційного простору окупованих територій, своєю інформаційною присутністю там, а також ряд складних етичних проблем, що стосуються характеру висвітлення подій, що відбуваються в районі проведення АТО, і характеру журналістської діяльності стосовно самих окупованих територій» [7].

Технології швидкої дії (інтернет-технології) були відведені російськими інформаційними стратегами при плануванні інформаційної агресії проти України на друге місце також і тому, що їхній вплив на центральну і тим більше західну частину України, на жителів крупних індустріальних центрів був на той час уже малоперспективним. Адже переважну кількість користувачів Інтернету в цих регіонах становила молодь, яка підтриму-

вали ідеологію Майдану, уже була орієнтована на ціннісні орієнтири Заходу і, таким чином, мала певний імунітет стосовно російської пропаганди. Про цю аудиторію можна скласти уявлення за умови аналізу особистісних характеристик учасників Майдану. Так, за даними соціологів, середній вік учасників Революції гідності – 36 років, найбільша кількість її учасників була у віці від 30 до 54 років; з вищою освітою – 64%, з незакінченою вищою – 13%, із середньою та середньою спеціальною освітою – 22% [8, с. 360].

Таким чином, вітчизняна інтернет-аудиторія не була подавлена російською пропагандою з початку конфлікту й поступово впроваджувала контрзаходи, опираючись на підтримку ідеології Майдану. Ця ідеологія зуміла, в основному, втримати довіру національної аудиторії та прищепити значній її частині критичне ставлення до інформаційних вкидів з боку російських інформаційних структур в Інтернеті.

Незважаючи на те що на початковому етапі інформаційної агресії проти України російські стратеги свідомо значенню електронних мереж відводили не першорядне місце, це в жодному разі не означало відмову від використання цього ресурсу. З одного боку, вони розуміють незворотність прогресу інформаційних технологій і широке впровадження процесу функціонування технологій соцмереж також і на території Росії – це об'єктивна закономірність. Адже соціальні мережі, як і блогосфера, протягом останніх років демонструють безупинний, стрімкий розвиток у передових країнах світу. І цю закономірність неможливо ігнорувати. Ця тенденція характерна для багатьох країн світу, на що, зокрема, вказують такі дані, що на початок 2012 р. близько 86% жителів розвинутих країн користувалися соціальними мережами. У Канаді цей показник становив 88%, у Польщі – 95%, в урбанізованих районах Китаю – 97% [9].

Аналітики компанії Adobe Social нещодавно опублікували дослідження популярності соціальних мереж по всьому світу. Перше місце з 1,4 млрд користувачів упевнено займає Facebook; YouTube – 1 млрд зареєстрованих користувачів; китайський Qzone – останній серед трійки лідерів. У рейтинг потрапила лише одна соцмережа з пострадянського простору – «ВКонтакте». Вона посідає восьме місце з 228 млн користувачів і випереджає Instagram майже на 80 млн облікових записів. Щороку в мережі «ВКонтакте» реєструється 28,5 млн нових користувачів. Google+, на думку

авторів дослідження, перетворився на майданчик для коментування відео на YouTube [10].

З урахуванням цих обставин російські стратеги не залишають надії на підвищення свого інформаційного впливу на інтернет-аудиторію України, адже масовість цієї аудиторії в разі успіху обіцяє істотні виграші. В Україні кількість користувачів соціальних мереж, за різними оцінками, не перевищує 35%. Однак темпи зростання кількості таких користувачів у країні високі й дають підстави для віднесення України до країн, що швидко наздоганяють лідерів електронного спілкування. Так, кількість українських користувачів соціальної мережі Facebook за два з половиною роки (з квітня 2009 по грудень 2011 р.) значно зросла [11], у 2012 р. сягнула 2 млн користувачів і зростання триває. У цілому ж, за даними Держкомстату, на сьогодні понад 6 млн користувачів користуються Інтернетом [12]. Важливим є те, що понад 80% активних вітчизняних користувачів мережі Інтернет регулярно перебувають у соціальних мережах.

На користь використання соцмереж в інформаційній війні служить також і те, що нові технології, такі як соцмережі або блоги, розвиваються прискореними темпами й охоплюють нові сфери людських інтересів. До того ж часто дестабілізують інституційний статус-кво в суспільстві. На думку Г. Бакулева, «нові медіа часто дають людям те, що вони хочуть, навіть якщо довгоочікувані наслідки можуть виявитися негативними. На відміну від звичайних медіа, вони не мають зв'язків з іншими традиційними соціальними інститутами, які відчувають відповідальність перед суспільством. Адаптація до нових медіа та їхньої специфіки часто підриває існуючі соціальні ролі та зв'язки» [13].

Думка про відсутність належної відповідальності перед суспільством авторів інформації в соціальних мережах відображає комплекс нині існуючих проблем сучасної вітчизняної інфосфери, що активно використовується російськими стратегами інформаційної війни. Серед них і невідповідність значної кількості активних учасників інформаційних обмінів, що під час розвитку інформатизації одержали доступ і до сучасної інформації, і до можливості власного інфотворення. До таких причин можна віднести і відставання правової бази сучасної інформатизації від розвитку відповідних процесів, а також свідоме використання наявних проблем у розвитку інформатизації, використання маніпулятивних технологій для впливу

на суспільну свідомість. При цьому використовується та обставина, що за наявного на сьогодні рівня суспільної свідомості при коментуванні будь-яких соціальних процесів провокативна, навіть агресивна інформація може бути схвально сприйнята частиною невідготовлених користувачів, таким чином впливаючи на суспільну думку, настрої, певним чином мотивуючи до відповідних дій.

Перенесення процесу утвердження соціальних інтересів у віртуальний простір привело до істотних корективів у традиційному розумінні функціонування механізмів інформаційних обмінів у суспільстві. Елемент новизни, характерний для цього процесу, також використовується як засіб маскуванню негативних інформаційних впливів. Серед найважливіших характеристик цього процесу слід зазначити, що, по-перше, відбувається постійне зростання потужності інформаційних потоків, що значно ускладнює процес їх контролю з точки зору інформаційної безпеки. По-друге, з'явилися нові види електронних комунікацій, що поєднують у собі одночасно індивідуальні й масові характеристики впливів, водночас традиційні технології інформаційного контролю були зорієнтовані або на індивідуальних, або на масових користувачів. По-третє, демократизація суспільства за своїм змістом не відповідає застосуванню старих методик контролю. І, четверте, поки що державні системи контролю не можуть вчасно і повною мірою реагувати на змінні, динамічні показники в інформаційному просторі [14, с. 13].

При цьому постійно зростаюча популярність соціальних мереж обумовила підвищену увагу стратегів інформаційної війни до використання їх зростаючого суспільного значення. Тут здійснюються намагання формувати усталені поняття про зміст суспільних явищ у трактуванні провідників ідеології інформаційної війни з подальшою можливістю перейти від фіксації особливостей того чи іншого процесу в його стихійному розвитку до керування перспективами цього розвитку.

Як зазначають у своїй праці В. Ковальов і Ю. Матвієнко, «онлайніві соціальні мережі, крім виконання функцій підтримки спілкування, обміну думками, отримання інформації їхніми членами, організації і ведення бізнесу, останнім часом усе частіше стають об'єктами й засобами зовнішнього інформаційно-психологічного управління та ареною інформаційного протистояння на різних рівнях стратифікації суспільства» [15].

Інтерес стратегів інформаційної війни до соцмереж базується також на тому, що на сьогодні соціальні мережі стають істотним інструментом деструктивного інформаційно-психологічного впливу, у тому числі з метою маніпулювання особистістю, соціальними групами й суспільством у цілому.

Паралельно з цим удосконалюється цільове призначення мереж як комунікацій негативних інформаційних впливів. Серед них:

– поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливів здійснюється у формі: розсилки e-mail (електронних листів); організації новинних груп у соціальних мережах; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їх відвідувачів (чати, онлайн-голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах (у блогах, соціальних мережах) [16];

– інформаційне маніпулювання. Із застосуванням різноманітних технологій інформаційно-психологічного впливу, у тому числі й сугестивних, з розвитком технологій воно стає більш дієвим. Зокрема, це стосується механізмів реалізації політичного впливу. Сугестивні технології більш активно використовуються в інтернет-просторі й набувають масштабів, сумірних із загрозами для національного інформаційного простору [17].

Оскільки сугестія є формою міжособистісного й міжгрупового спілкування, при якому передавання інформації відбувається за допомогою форм частково усвідомлюваних на рівні чуттєвому, для неї є характерним знижений рівень критичності й потреби у верифікації інформації порівняно з інформацією, скажімо, ЗМІ. Особливо ефективні такі технології в Інтернеті з певних причин. По-перше, усе ще існує висока довіра до неофіційних ресурсів мережі. По-друге, аудиторія може бути залучена до інформації в надії розв'язати будь-які проблеми. По-третє, формування мережевих співтовариств на основі емпатії (співчуття).

Сугестивні технології можуть торкатися нервово-психічних процесів і соціальних уявлень, настанов, суспільних норм, цінностей, думок, а також індивідуальної самосвідомості відвідувачів інтернет-ресурсів. Відповідно, сугестивний вплив на мережеві співтовариства може спонукати їх представників до певних дій у реальному світі [18].

Соціальні мережі, незважаючи на те, що в практику спілкування ввійшли лише протягом останніх п'яти-семи років, стали важливим інструментом активізації горизонтального спілкування, дієвої технології органі-

зації соціальних протестів, часто проявляються у вигляді деструктивних виступів, використовуються внутрішніми й зарубіжними кукловодами для досягнення цілей, не пов'язаних із національним прогресом. На сьогодні вже напрацьовано значний міжнародний досвід використання соцмереж як важливого об'єкта інформаційних воєн. І цей досвід уважно вивчається стратегами інформаційної війни. Він має стати об'єктом широкого вивчення інформаційними фахівцями і в Україні.

Зіставляючи значення інформаційних технологій у розвитку подій в арабських країнах, Г. Почепцов зазначав: «Інформаційні технології у вигляді соціальних мереж Твіттер або Фейсбук використовувалися для передачі досвіду і «зараження» протестністю. Уже за два роки до цих подій почалося це навчальне об'єднання груп молоді Тунісу і Єгипту. Коли протести почалися, через ці ж мережі пішло їх висвітлення, у першу чергу спрямоване саме на Захід. Тому що тільки допомога зовнішнього світу могла зламати ситуацію. А зовнішній світ може реагувати тільки тоді, коли йому продемонструють масовість голосів проти» [19].

При цьому істотне значення для усвідомлення процесів інформаційної війни має зауваження Р. Марутяна, що «соціальні мережі як виклик національній безпеці – це передусім проблема, яка отримала суспільний відгос і розв'язання якої має важливе, пріоритетне значення для забезпечення національної безпеки. Ця проблема не має чіткого та однозначного механізму розв'язання». Р. Марутян підкреслює, що чинники, за яких соціальні мережі можуть розглядатися як виклик, – це події, явища, процеси та інші чинники, що породжують небезпеки щодо:

- порушення прав і свобод людини;
- суспільно-політичної стабільності;
- соціально-економічного розвитку;
- підриву міжнародної стабільності й регіональної безпеки;
- державної безпеки, обороноздатності країни тощо.

Згадуючи події 2012 р. в Україні, пов'язані із закриттям файлообмінника EX.UA, можна стверджувати, що це був виклик національній безпеці: прихильники файлообмінного порталу, які сомоорганізувалися через групу «ВКонтакте», спричинили тривалі збої в роботі сайтів головних органів державної влади України. Ця подія набула широкого суспільного резонансу в Україні [20].

Варто також зауважити, що інтереси інформаційної війни нерідко прикриваються також і діяльністю сучасних кіберзлочинців. Крім наслідків безпосередньо злочинних дій, значення має також та обставина, що свідомо чи несвідомо учасниками інформаційної війни стають також залучені до кіберзлочинності аутсорсери – зовнішні співробітники, талановиті програмувальники, що створюють програмні продукти для злочинних оборудок. Соціальні мережі, на думку фахівців, перебувають серед найбільш уразливих для атак злочинців поряд з інтернет-платежами, інтернет-банкінгом; віддаленими сховищами даних і програмних застосувань; онлайн-іграми; онлайн-біржовими агенціями; сайтами за технологіями Web 2.0 [21]. До такої роботи залучаються, як правило, хакери, які серйозно «засвітилися» на протиправних діях: на зламах електронного захисту і грабуванні банків, у несанкціонованому входженні в комп'ютерні системи управлінських структур, у протиправних заходах економічної розвідки тощо.

У процесі розвитку технологій інформаційних впливів на громадян України використовуються також організації та рухи різного спрямування, що намагаються використовувати соціальні мережі, блоги та в цілому будь-які можливості спілкування в Інтернеті як плацдарм для пропаганди. Розміщуючи там відео, маніфести тощо, вони мають можливість впливати на громадську думку, поповнювати свої ряди й переносити власні погляди вже в площину реальних практичних дій. Так, сьогодні теж говорять про практичний внесок соціальних мереж у нинішню ситуацію на Сході. ЗМІ звертали увагу на інформацію представника інформаційного центру Ради національної безпеки й оборони (РНБО) В. Чепового про те, що російські спецслужби вербують бойовиків на Схід України через соціальні мережі. Представник інформаційного центру РНБО зазначив, що вербування відбувається за сприяння ФСБ Росії, партії «Єдина Росія» і ЛДПР. В. Чеповий повідомив, що більшість груп добровольців у кількості 60–80 осіб формуються з використанням соціальних мереж «ВКонтакте», «Однокласники» та сайту «Доброволец.орг». Аналіз інформаційних обмінів у соцмережах може дати важливий матеріал для аналізу суспільних настроїв, ставлення до резонансних проблем тощо.

Слід зазначити, що вчені звертають увагу також на те, що якісно вищий, порівняно з традиційними, рівень спілкування в ІТ-субкультурі дав змогу швидко сформувати систему внутрішньокультурних ціннісних кри-

теріїв, певні етичні норми, критерії успішності, задоволення естетичних і пізнавальних потреб, критично безмежних комунікативних можливостей, розвитку інтернет-бізнесу й навіть своєрідного інтернет-спорту у вигляді хакерства [22]. У цьому штучно ізольованому світі легко приживаються привнесені туди ідеологами інформаційної війни ідеї, шкідливі для нашого суспільства.

Враховуючи той факт, що хакери у своїх захопленнях завжди опираються на найновіші здобутки комп'ютерної науки, техніки й технологій, що за цими здобутками завжди не встигає й міжнародна правова база, правотворення на рівні окремих держав, об'єктивно хакерські маніпуляції в основному своєму змісті перебувають за межами законності. Характерна для сучасного рівня розвитку інформаційного суспільства в цілому та рівня правового забезпечення діяльності у сфері застосування електронних інформаційних технологій в Україні ситуація в цілому не сприяє використанню хакерського руху в інтересах суспільного розвитку. Тобто наше суспільство, як і в більшості країн світу, не знаходить поки що способу використання творчого потенціалу найбільш освічених своїх членів, які найкраще розуміються на електронних інформаційних технологіях, що є локомотивом розвитку інформаційного суспільства.

Проте нові можливості, що з'явилися в результаті розвитку інформаційних технологій, стали широко використовуватися представниками кримінального світу. Це, у свою чергу, призвело й до появи нових видів злочинів, пов'язаних, зокрема, з незаконним втручанням у роботу систем і комп'ютерних мереж, розкраданням та несанкціонованою зміною й поширенням даних або інформації тощо. Відповідно, кіберзлочинність перетворилася на чинник, який став здійснювати вагомий тиск на суспільні відносини. Дослідники зазначають, що вже сьогодні кіберзлочинність стала багатоголовою гідрою, зважаючи на такі її характеристики, як транснаціональність, латентність, динамічність темпів зростання та трансформацій, анонімність, масштабність наслідків тощо. В умовах глибокого латентного проникнення кіберзлочинності в суспільне та державне життя її подолання стає наріжним каменем на шляху розбудови інформаційного суспільства і входження України у світовий інформаційний простір [23].

Слід звернути увагу ще й на таку нині існуючу тенденцію: Україна з її низьким рівнем обізнаності про загрози використання комп'ютерів і

низьким рівнем інформаційної безпеки стає для програмістів-хакерів справжнім клондайком. Шахрайство в інформаційних мережах, інсайдерські витоки інформації, поширення шкідливої, неправдивої інформації стають повсякденними явищами. Привертає до себе увагу одна з найпоширеніших схем, упроваджених в інформаційний простір кіберзлочинцями: викладення в електронних ЗМІ за допомогою злому сайтів неправдивих новин чи будь-якої іншої шкідливої інформації [24].

Про існуючі небезпеки від кіберзлочинців, що за способом вчинення належать до інформаційної групи, наголошує А. Бабенко. Він вказує, що такі злочини здійснюються шляхом використання незаконних способів отримання інформації, зокрема, через несанкціонований доступ до комп'ютерів і мереж, а також поширення неправдивої інформації [25].

Треба зазначити, що будь-яка інформація, кваліфіковано введена до цільової спільноти, одразу тиражується й поширюється без перевірки. Одним з недавніх показових прикладів можна назвати повідомлення Чернігівської обласної державної телерадіокомпанії про те, що «хакери атакують патріотичні українські групи і пишуть там неправдиву інформацію. Сіють паніку і серед родин, чії чоловіки перебувають у зоні АТО, особливо коли батальйони вступають в активну фазу боїв. Від імені офіційних українських джерел російські хакери виходять і на ЗМІ та поширюють інформацію, яка не відповідає дійсності» [26].

ЗМІ інформували також про неодноразові зломи сайту прес-центру антитерористичної операції. Сайт атакувався хакерами, у результаті чого на ньому була обнародована недостовірна інформація [27].

Досить частими на сьогодні є атаки хакерів і в соціальних мережах. Так, нещодавно в соціальній мережі Facebook, згідно з інформацією прес-аташе народного депутата С. Семенченка, інформаційна сторінка батальйону «Донбас» була зламана хакерами, які розмістили на ній неправдиву інформацію [28].

Керівник програм нових медіа в Internews-Україна В. Мороз у своєму коментарі стосовно «роботи» хакерів у соціальних мережах зазначив: «Сепаратисти створили фейковий прес-центр АТО. Вони використали ідентичність цієї сторінки, вони викрали аватар, фото, опис повністю. І вони почали публікувати зміст з позиції терористів. Звісно, була велика кількість скарг, і через деякий час фейковий прес-центр АТО був заблокований»

[29]. Проте інформація вже поширилася в інтернет-просторі. У ЗМІ також вказували й на неодноразові хакерські атаки з боку «КіберБеркуту». Блокуванню піддавався сайт Президента України. Члени організації звинуватили П. Порошенка в геноциді власного народу й зануренні країни в убогість і хаос. Раніше ця ж організація блокувала сайти МВС і Генпрокуратури. Хакери вимагали звільнити бійців «Беркута», затриманих за звинуваченням у розстрілі євромайданівців [30].

Технології соціальних мереж вносять нові корективи і в уявлення про інформаційну безпеку. Особисті дані користувачів, що є в загальному доступі, можуть бути використані без дозволу з рекламною метою, з вини мережі може бути здійснено витік платіжних даних. Серйозні неприємності для користувача можуть бути пов'язані зі зломом акаунта і використанням усієї інформації для шкоди йому, у тому числі з метою політичного чи економічного шпигунства, дискредитації, з метою помсти тощо. Загрозливим є так званий фішинг – вірус, що непомітно для користувача краде його логін і пароль, а потім використовує їх для автоматичної розсилки спаму від імені користувача за всім списком його контактів.

У цьому контексті привертає до себе увагу також і те, що в Росії з 1 серпня 2016 р. (??) набрав чинності пакет антитерористичних законів [31], який надає Федеральній службі безпеки (далі – ФСБ) законний доступ до особистих даних користувачів, зареєстрованих на російських інтернет-ресурсах. Таким чином, новий закон легітимізує втручання ФСБ в особисте життя не тільки росіян, а й іноземців. Згідно з новим законодавством, власники поштових серверів, соціальних мереж, блог-хостингів, форумів тощо будуть зобов'язані за першою ж вимогою надавати представникам російських державних структур дані своїх користувачів, включаючи логіни, паролі, електронні адреси, списки друзів і контактів, адресати переданих повідомлень, їх кількість і обсяг, листування та іншу особисту інформацію.

У зв'язку з цим Служба безпеки України (далі – СБУ) попереджає користувачів – громадян своєї країни, щоб вони утрималися від використання інтернет-ресурсів російської доменної зони. «Нові повноваження надають ФСБ можливість отримувати наявну в Інтернеті інформацію про українські події, чутливі персональні дані, щоб надалі використовувати її у шкоду інтересам національної безпеки», – наголошується в повідомленні СБУ [32].

У рамках інформаційної війни найбільше маніпулятивні інтернет-технології застосовуються саме в політичній сфері. Ця проблема набуває особливої гостроти у зв'язку з проблемою проведення виборів на окупованих територіях. Ці вибори на сьогодні стали основною темою мінського процесу, ідею яких дуже підтримує зацікавлена в мирі в Україні Європа. І тут ми знову можемо говорити про наявну загрозу з боку соціальних мереж. Використовуючи соцмережі, сьогодні активно розвивається тролінг. Цей вид віртуальної комунікації швидкими темпами поширюється у вітчизняному інформаційному просторі. Така комунікація, за визначенням Р. Внебрачних, виконується «з порушенням етики мережевої взаємодії, що виражається у вигляді прояву різних форм агресивної, знущальної й образливої поведінки для нагнітання конфліктів. Використовується як персоніфікованими учасниками, зацікавленими в пізнаваності, публічності або епатажі, так і в процесі анонімної взаємодії користувачів, здійснюваної без можливості ідентифікації з реальним суб'єктом віртуальної комунікації» [33].

Інтернет-тролі, коментарі до матеріалів інтернет-ЗМІ, провокаційні повідомлення, метою яких є спровокувати дискусію (чи повернути її в потрібне русло), конфлікти тощо задля формування громадської думки й реагування на певні політичні та інші події розміщують, наприклад, у блогах, соціальних мережах, форумах тощо. При цьому привертає увагу й те, що сьогодні тролінг вийшов на певний професійний рівень. Тенденції до цього експерти відзначали ще раніше. Так, політолог В. Котигоренко близько трьох років тому запевняв про наявність в Україні спеціальних агенцій, які коментують новини і виступи блогерів відповідно до інтересів своїх замовників [34].

Для протистояння таким негативним тенденціям у мережах вітчизняні фахівці в ЗМІ намагаються поширювати рекомендації стосовно поведінки «при зустрічі з інтернет-тролем». Усі вони зводяться до єдиної думки: кращий спосіб боротьби з тролями – просто не реагувати на них, не відповідати на їхні повідомлення. Погодитися з такою думкою можна, проте назвати в такій ситуації ігнорування методом боротьби, мабуть, не зовсім вірно. Більше того, слід зауважити, що головний висновок, який можна зробити стосовно використання інтернет-тролей, полягає в тому, що ми маємо справу з використанням не традиційних журналістських техноло-

гій, а якісно нових інформаційних технологій соціальних мереж, а тролеві елементи будуть постійними їхніми складовими. І вони стануть важливим елементом маніпулювання громадською думкою. Відповідно, нині існуюча практика використання соціальних мереж з використанням специфічних маніпулятивних технологій в умовах розвитку технологій інформаційних воєн у сучасному світі дає підстави для ряду висновків.

По-перше, додаткової вразливості національний інформаційний простір набуває через істотне відставання діючої правової бази від реально існуючих інформаційних процесів у суспільстві. У зв'язку з цим необхідна організація постійної роботи з приведення у відповідність правових актів з розвитком інформаційних технологій, забезпечення співмірності цих актів з еволюцією міжнародного законодавства в цій сфері діяльності та зростаючими суспільними потребами, пов'язаними з реалізацією державної програми інформатизації.

Важливим також є вдосконалення нормативно-правової бази забезпечення загальнодержавної системи інформаційної безпеки стосовно визначення порядку поширення та використання інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України, урахування вимог інформаційної безпеки при закупівлі зарубіжних програмно-технічних і телекомунікаційних засобів, їх використання у стратегічно важливих галузях, на об'єктах важливого державного й суспільного значення.

По-друге, соціальні мережі надають досить великі можливості для аналізу та прогнозування розвитку подій. Саме тому венчурний фонд ЦРУ In-Q-Tel виділяє фінансування не лише на Facebook [35], а й на моніторинг інших соціальних медіа [36]. Такі джерела інформації зазвичай досить динамічні: є постійні учасники, є випадкові та періодичні відвідувачі. Проте коментування всіх новин і подій здійснюється в реальному часі. Відповідно, моніторинг і аналіз таких коментарів дає змогу отримувати зворотний зв'язок та прогнозувати реакцію людей на ті чи інші події, а також знаходити і випробовувати нові способи впливу й моделювати ситуації. Таким чином, має здійснюватися оперативне реагування на спроби формування негативного іміджу стосовно України і її громадян, органів державного урядування, інших суспільних інститутів, викривлення й тенденційний підбір фактів історичного минулого, поширення неправдивої інформації.

По-третє, організація протидії негативним впливам при використанні соцмереж, зважаючи на їх прискорений розвиток, має ввійти до основних національних пріоритетів у заходах, орієнтованих на забезпечення вітчизняної інформаційної безпеки. Вона має сприяти захисту економічного й політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності при досягненні балансу між відкритістю інформації як вимогою сучасного демократичного суспільства та суспільно необхідними обмеженнями на її поширення.

Організація протидії негативним інформаційним впливам, пов'язаним з використанням соціальних мереж, має сприяти інформаційній діяльності, спрямованій на патріотичне виховання всіх категорій населення, утвердження загальнодержавної системи духовних цінностей, пропаганду толерантності, злагоди, міжетнічного та міжрелігійного миру, суспільну солідарність. Така робота є особливо важливою у зв'язку із специфікою цього виду інформаційних обмінів на рівні горизонтальних зв'язків між членами суспільства.

Практика функціонування соціальних мереж останнім часом актуалізує необхідність розроблення ефективних технологій для нейтралізації діяльності іноземних політичних, економічних, військових, розвідувальних структур, спрямованої проти інтересів України; для запобігання проявам інформаційно-диверсійної діяльності терористичних організацій, груп, окремих осіб з метою дестабілізації суспільного життя в країні та завдання шкоди громадянам, державі, введення в систему інформаційних ресурсів спеціально організованої, неправдивої інформації, застосування негативного інформаційно-психологічного впливу на особу.

4.2. Зростаюче значення базових національних інформаційних ресурсів України в протистоянні негативним інформаційним впливам

Особливістю міждержавної інформаційної війни періоду постіндустріального суспільства є комплексне використання всіх наявних інформаційних засобів, орієнтоване на одержання активної підтримки в цих діях якомога більшої частини громадян певної країни. Фактично в сучасних

умовах ідеться про взаємовплив інформаційних просторів держав, що перебувають в інформаційному протистоянні, і розвиток індивідуальної діяльності громадян не лише під керівництвом владної вертикалі, а й під впливом особистісних чинників, заснованих на самостійному включенні в нові інформаційні процеси.

Відмінність сучасної інформаційної війни полягає в організації тотального інформаційного впливу на населення атакованої країни. Нинішня інформаційна війна, за абсолютно справедливим твердженням А. Іларіонова, – це «перша воістину тотальна світова війна. І в Першій світовій, і в Другій світовій, і в так званій Третій світовій (Холодній) війнах були чітко окреслені театри воєнних дій, фронти, фланги, тили... У наш час кожна людина, щонайменше кожна грамотна людина включена в безперервний інформаційний процес. Таким чином включена – різною мірою, звичайно – в інформаційну війну. Більше того, чим більше людина включена в інформаційний процес, тим більше вона піддається впливу інформаційної агресії» [37].

Для успішного протистояння інформаційній агресії суспільство, що піддається негативним інформаційним впливам, повинно мати відмобілізовану для оперативного використання інформаційну базу національного розвитку. Мається на увазі не лише забезпечення кількісної наявності необхідних для національного розвитку й консолідації суспільства перед зовнішніми загрозами інформаційних ресурсів у бібліотечних фондах, інформації в системі наукових установ, управлінських структур та інших сучасних центрів її збереження, не лише систематичне поповнення інформаційного ресурсу новими надходженнями відповідно до потреб еволюції, не лише наявність у розпорядженні суспільства необхідних бойових інформаційних ресурсів, спеціально призначених для протистояння негативним інформаційним впливам, а також впливам імовірного чи наявного вже противника в інформаційній війні, інформації, призначеної для нейтралізації шкідливої аргументації.

Відмобілізованість має означати наявність необхідних суспільних механізмів для своєчасного, оперативного використання національних інформаційних ресурсів у наданні відсічі інформаційній агресії у власному інформаційному просторі, в інформаційному просторі сторони-агресора, у глобальному інформаційному просторі для створення об'єктивної думки про наявну ситуацію.

Оскільки в сучасній інформаційній війні суто оборонна тактика є наперед програшною, слід зазначити, що вітчизняні інформаційні структури мають аналізувати ефективність інформаційних процесів і на території Російської Федерації, і на окупованих територіях Донбасу, і в глобальному інформаційному просторі та відповідним чином планувати свою діяльність.

Саме системний підхід до проблеми організації інформаційної безпеки, формування загальнонаціональної інформаційної структури, скоординованої у своїй діяльності державою, має стати запорукою нейтралізації сучасних інформаційних загроз. У реалізації цього підходу дуже важливим є забезпечення постійного оновлення базових інформаційних ресурсів. Одним з важливих джерел цього оновлення в умовах глобальних інформаційних обмінів стають ресурси глобального інформаційного простору, у яких акумулюються найновіші здобутки людської думки, внесок кожної нації в розвиток загальноцивілізаційної культури.

Використання навіть найновіших ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах національного розвитку й, особливо, в інтересах протистояння інформаційній агресії може бути важливим, але допоміжним фактором у сучасних інформаційних структурах. Стійкість національного інформаційного простору обумовлюється насамперед розвитком національного інформаційного виробництва, розвитком вітчизняної наукової діяльності як вищої форми інформаційного виробництва й комплектування нею національних інформаційних фондів інформації, розміщених насамперед у бібліотечних фондах. Така інформація особливо важлива для оперативного використання в інформаційному протистоянні агресору соціальних структур українського суспільства, окремих громадян, має бути доступною для швидкого використання й застосування при цьому новітніх інформаційних технологій.

Незважаючи на серйозний поштовх «знизу», здійснений учасниками Майдану, що ще раз довів необхідність формування на сучасній науковій основі державницької ідеології, події останніх років, у тому числі й інформаційна війна, не стимулювали зацікавленість національної політичної еліти у формуванні національної ідеології, не стимулювали навіть формування відповідного замовлення для вітчизняної суспільнознавчої науки. Не стимулювали, незважаючи на те що саме ідейні переконання мали б бути опорою для організації захисту населення від тотальних ворожих

інформаційних впливів. Водночас саме національна ідея є осмисленою формою «сприйняття глибинної сутності свого народу, яка виражає його духовну першооснову, мету, сенс і фундаментальні принципи існування», що пронизують усе національне буття та зумовлюють суспільний розвиток. Її характер визначається менталітетом народу, рівнем розвитку його духовної та матеріальної культури, завданнями еволюції в умовах становлення інформаційного суспільства.

Фактично в Україні відсутня державна політика впровадження результатів національних наукових досліджень у суспільну практику, лобювання продуктів національного інформаційного виробництва на міжнародній арені. У сукупності з недостатньо розвинутою як для інформаційного суспільства практикою самостійного представлення своїх розробок в усіх сферах наукової діяльності академічними інститутами України для потреб суспільного розвитку вітчизняна наука стає недостатньо ефективною, що є тривожною обставиною в умовах інформаційної війни.

Мобілізація вітчизняних інформаційних ресурсів для протистояння інформаційній агресії пов'язана також із вдосконаленням ефективності використання базових національних інформаційних ресурсів, розміщених у системі насамперед бібліотечних і архівних установ, а також в інформаційних базах управлінських структур тощо.

Традиційно характерною особливістю інформаційної сфери сучасної України була добре розвинута мережа культурно-освітніх закладів. На кінець 80-х – початок 90-х років вона налічувала близько 50 тис. бібліотечних установ різних систем і відомств підпорядкування, близько 30 тис. клубних, а також понад 10 тис. музейних закладів [38]. Унаслідок хронічних економічних негараздів в Україні, втрати соціальної перспективи успішної реалізації себе у власному суспільстві через розвал економіки, зниження інтересу владних структур до розвитку вітчизняної науки й культури, неефективності шляхів соціального розвитку в значній частини населення поступово втрачаються стимули для самоосвіти та, відповідно, для масового користування традиційними інформаційними ресурсами. Наведені цифри, на жаль, уже говорять не стільки про наявні можливості інформаційного обслуговування суспільства, скільки про потенціал можливого відродження таких центрів на сучасній основі, за умови зростання суспільної затребуваності, у зв'язку з розвитком потреб інформаційного суспільства в сучасній Україні.

На сьогодні негативно на розвитку базових національних інформаційних ресурсів позначаються також серйозні недоліки у фінансуванні процесу комплектування бібліотечних фондів новою літературою й особливо електронною інформацією, що користується особливим попитом. Ми маємо не досить розроблені методики комплектування бібліотечних фондів сучасною, насамперед електронною інформацією, виробленою вітчизняним виробником. Кількість центрів збереження й розповсюдження національних інформаційних ресурсів істотно зменшилась⁷. При цьому Міністерство культури і спорту фактично визнає розвиток суспільних потреб в оновленні бібліотечної діяльності, зазначаючи, що «зростає кількість публічних книгозбірень, що виконують електронні довідки, пропонують доступ до повнотекстових баз даних, надають для користувачів бездротовий доступ до мережі Інтернет через Wi-Fi, створюють веб-портали тощо»⁸. Однак на ці потреби немає належної реакції керівних органів культури, які мали б ефективно стимулювати розвиток нових технологій.

Водночас, повертаючись до питання про забезпечення необхідного рівня відмобілізованості базових національних інформаційних ресурсів в умовах інформаційної війни, слід забезпечити практичне використання їх в інформаційному протистоянні, активізувати обіг якісної інформації з фондів бібліотек у контексті дискусії з порушеної російськими інформаційними стратегами тематики. Адже інформаційна пропаганда РФ, орієнтована на Україну, базується на твердженнях про спільну історію, розвиток «русского мира», спільні базові інформаційні ресурси, основу духовної єдності братніх народів, що порушується сьогодні українською стороною в конфлікті. Таким чином, в інформаційному протистоянні зростає значення інформаційних фондів бібліотек, введення необхідної для протисто-

⁷ За даними віце-прем'єр-міністра України В. Кириленка « мешканці 9963 (38%) поселень взагалі не отримують бібліотечного обслуговування. Відбуваються і приховані процеси закриття бібліотек, так званих тимчасово не працюючих з різних причин. (Див.: Звіт про періодичне відстеження результативності Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”». URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244955527&cat_id=244945913).

⁸ Звіт про періодичне відстеження результативності Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про бібліотеки і бібліотечну справу”». URL: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244955527&cat_id=244945913.

яння негативним інформаційним впливам об'єктивної інформації в систему національних інформаційних обмінів.

На нинішньому етапі розвитку національного інформаційного простору, коли в активному використанні суспільства разом з електронною інформацією є також інформація на традиційних носіях, коли бібліотечні установи в основній масі своїй є гібридними [39], особливого значення набуває інформаційна, інформаційно-аналітична діяльність бібліотек, пов'язана з інформуванням усіх категорій користувачів про зміст і можливості використання наявних ресурсів. У зв'язку з цим позитивним фактом є розвиток видавничої діяльності бібліотек як сучасних інформаційних центрів [40].

Загалом, наголошує І. Давидова, «...сучасне інформаційно-бібліотечне виробництво ґрунтується на посиленні аналітичного компонента в обробці інформації, компонуванні отриманих даних і наданні інформаційних послуг, які базуються на когнітивних підходах» [41].

Бібліографічна та реферативна інформація є традиційною для бібліотек продукцією, роботи ж у напрямі більш глибокої аналітико-синтетичної обробки документних потоків лише розпочинаються. Необхідність проведення таких робіт зумовлена тенденціями переходу управлінських структур у всіх сферах суспільного життя (політика, економіка, наука, освіта, культура) до прогностичних форм діяльності з використанням багатоваріантних моделей розвитку подій. Вона особливо важливою є в умовах інформаційної війни з її швидкоплинною зміною системи аргументації, що потребує оперативного реагування.

У практиці бібліотечної діяльності останнього десятиріччя з'являється цілий спектр форм електронного інформування, що сприяє представленню змісту бібліотечних ресурсів користувачу та полегшує доступ до них. Створюються спеціальні структури для продукування інформаційно-аналітичних матеріалів, власних бібліотечних продуктів – для сучасних категорій користувачів.

Базою для сучасної аналітики в бібліотечних установах є насамперед моніторингова діяльність в інформаційних масивах нової інформації. Загалом, моніторинговий підхід, як один з варіантів організації аналітичної роботи, передбачає виокремлення ряду ключових напрямів діяльності аналітиків, які формують бази даних, накопичують і застосовують нові методики.

Сьогодні, розглядаючи моніторингову діяльність бібліотек у досить широкому й узагальненому розумінні, слід виокремити такі, найбільш затребувані користувачами, її види: моніторингова діяльність подієва, моніторингова діяльність по фондах бібліотек, по ресурсах сучасних аналітичних структур в Інтернеті тощо.

Моніторингова діяльність подієва являє собою узагальнення сукупності моніторингових матеріалів з тієї чи іншої теми. Так, у практиці Служби інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади (далі – СІАЗ) НБУВ найбільш популярними та затребуваними є оглядові матеріали, з яких komponують журнал «Україна: події, факти, коментарі», бюлетені «Резонанс», «Безпека бізнесу», «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки», «Переселенці в Україні» та інші видання, орієнтовані на різні групи користувачів. Можна визначити кілька напрямів, за якими затребуваність у такій продукції бібліотек найпомітніша. По-перше, інформаційно-аналітичні, аналітичні розробки у вузькотематичних напрямках, або ж з проблематики, не розроблюваної вітчизняними дослідниками. По-друге, узагальнення інформації електронних ЗМІ та розробок аналітичних центрів з актуальних питань суспільного життя. По-третє, розробка методики та основних закономірностей розвитку інформаційної діяльності бібліотек в умовах переходу до інформаційного суспільства. По-четверте, підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів в інтересах дослідницьких проєктів, науково-технічних програм, реалізації грантових тем тощо.

У контексті нових завдань перебуває також проблема співпраці бібліотечних установ як центрів акумуляції нової суспільно значущої інформації з мережевими комунікаціями. Знову ж таки ці комунікації набувають особливого значення в умовах інформаційних протистоянь. Дослідники США першими звернули увагу на те, що в налагодженні ефективного функціонування мережових комунікацій зазнають зростаючого впливу суверенні масиви інформації всіх держав, у тому числі сучасних держав-лідерів [42]. Ідеться не так про техніко-технологічні аспекти впливу, скільки про впливи на рівні змістовому: проникнення в масиви суверенної інформації чужорідної для них інформації з незавжди очікуваними наслідками для соціального розвитку в майбутньому. Ця теза є важливою для розуміння процесу організації безпеки базових національних інформаційних ресурсів в умовах інформаційної війни.

Сказане вище дає підстави для думки про те, що сучасний науково-технічний прогрес не забезпечує надійного захисту суверенних масивів інформації від зовнішніх впливів навіть за умови високого рівня економічного, техніко-технологічного розвитку, забезпеченого суспільством. Більше того, з розвитком глобального інформаційного простору, процесів інформатизації в усьому світі суверенні масиви інформації ставатимуть дедалі більш вразливими до зовнішніх впливів, традиційні уявлення про забезпечення інформаційного суверенітету ставатимуть дедалі менш ефективними у їх практичній реалізації.

Співпраця бібліотечних установ з мережевими комунікаціями є перспективною в контексті інформаційної безпеки. Інтереси останньої потребують постійного моніторингу всіх джерел інформаційного виробництва, своєчасного реагування на можливі інформаційні загрози, пов'язані з введенням у суспільний обіг нової інформації. Неякісна за змістом інформація, шкідлива й небезпечна для суспільства, впливає на громадську думку одразу ж після введення її в систему існуючих у суспільстві соціальних комунікацій. І на цій її властивості ґрунтуються технології розвитку глобальних впливів на національний інформаційний простір у кожному з регіонів світу. На такого роду інформаційних впливах, поряд з використанням технічних засобів порушення нормальної роботи системи соціальних інформаційних комунікацій противника, базуються стратегії ведення інформаційних війн, орієнтованих як на здобуття самостійного результату, так і паралізуючого інформаційний простір тієї чи іншої держави, того чи іншого регіону передуючий інформаційний удар, після якого розпочинається, власне, застосування воєнних дій іншими засобами.

Поряд із здійсненням оперативного впливу на потенційного противника за допомогою нової інформації сучасні інформаційні технології створюють широкі можливості для довготривалого інформаційного впливу на об'єкт інформаційної атаки шляхом сприяння введенню відповідної інформації в інформаційні бази, у систему суверенних інформаційних ресурсів нації чи держави.

Останнє є найбільш небезпечним, оскільки сприяє довготривалим негативним впливам, руйнуванню національної самобутності, державницьких традицій, призводить до однобокої й безперспективної для подальшого розвитку уніфікації.

У системі оновлення інформаційних ресурсів суспільства сьогодні важливе місце займає інформація ЗМІ. Цей вид інформації є інформацією «для всіх», сприяє процесу соціалізації в суспільстві, формуванню громадської думки стосовно актуальних проблем суспільного життя і в комплектуванні інформаційних баз фактично відіграє своєрідну літописну роль. У сучасних умовах безпековий моніторинг цього джерела інформації постійно ускладнюється у зв'язку з рядом причин:

- через лавиноподібне зростання кількості періодичних видань, обумовлене ускладненням соціальної структури суспільства, зростаючим доступом до інформації всіх категорій громадян, можливостей самореалізації дедалі більшої кількості людей в інформаційній сфері, нарешті, утвердженням у суспільному побуті характерних особливостей розвитку інформаційного суспільства;

- через урізноманітнення, у зв'язку з проведенням роздержавленням, системи власників сучасних ЗМІ, входження до їхніх лав зарубіжних видавців з їхньою видавничою політикою, ідеологією, матеріально-технічними та іншими можливостями впливу на національний інформаційний простір України;

- через урізноманітнення видів ЗМІ в національному інформаційному просторі. Крім уже традиційної газетно-журнальної періодики, телебачення, радіо та документального кіно, в останні десятиріччя здобули популярність інтернет-ЗМІ, розвивається оперативний обмін інформацією в системі мережевих засобів спілкування.

До цього можна додати розвиток технологій інтернет-навігації, пошукових систем, програмних систем-роботів з відбору в Інтернеті інформаційних повідомлень за заданими параметрами і їх структурування для подальшого використання. Однак у названих ситуаціях ідеться насамперед про можливість ознайомлення зі звичайними інформаційними ресурсами, призначеними для інформаційних обмінів і легальної реалізації. Інформаційні ресурси, призначені для здійснення цілеспрямованих впливів, що можуть бути шкідливими для національного інформаційного простору або ж і відкрито небезпечними, складніше піддаються аналізу та з розвитком інформаційних технологій продовжують завдавати шкоди нашому суспільству.

У реорганізації тактики безпекової роботи в інформаційній сфері необхідно прогнозувати зростаючу складність сучасних інформаційних про-

цесів. У зв'язку з цим необхідне проведення організаційних, правових, наукових заходів для включення в роботу щодо відстоювання національної інформаційної безпеки в умовах посилення глобальних інформаційних впливів наукових установ, аналітичних та інших інформаційних центрів. Особлива увага при цьому має приділятися на сьогодні ще широко розгалуженій в Україні системі бібліотечних та архівних установ, у яких зберігаються основні фонди суспільно значущої інформації і які займаються оновленням цих фондів, відбором для комплектування інформації з її новостворених масивів. Очевидно, співпраця із системою цивільних установ у національних інтересах має також бути скоординована. Такого роду координація може бути здійснена за типом координації в банківській системі Української держави. Ця аналогія в умовах розвитку інформаційного суспільства і зростання значення інформаційних ресурсів у житті суспільства є правомірною.

Як доводить практика, нинішня інформаційна війна потребує активізації всіх компонентів сучасної інформаційної сфери для протистояння негативним інформаційним впливам, координації їхньої діяльності в єдиній системі впливу. У надзвичайній інформаційній обстановці, що виникає при цьому, актуалізується потреба посилення впливу функцій держави в інформаційному просторі, що збігаються із сучасними її оборонними функціями.

По-перше, держава має забезпечувати якісний доступ усіх категорій громадян до продукованої нею інформації – як до офіційних матеріалів, так і до роз'яснення змісту своєї власної діяльності в умовах інформаційного протистояння, в умовах необхідності здійснювати інформаційне блокування бойових інформаційних ресурсів противника, ведення контрпропагандистської діяльності. Для цього здійснюються відповідні правові, матеріально-технічні та інші заходи посилення контролю над власним інформаційним простором, розвиваються магістральні інформаційні комунікації, налагоджується власне виробництво й поширення інформації. Усі інформаційні обміни, що здійснюються за допомогою контрольованих державою інформаційних комунікацій, є вертикальними інформаційними комунікаціями [43].

По-друге, держава об'єднує задля здійснення цілей, пов'язаних із необхідністю інформаційного протистояння, потенціал інформаційних, інформаційно-аналітичних центрів, творчий потенціал громадських організацій,

діяльність наукових установ тощо. Вона також має опікуватися організацією діяльності центрів комплектування та організації високопродуктивного використання наявних інформаційних ресурсів, особливу увагу в період інформаційної агресії звертаючи на збереження й використання суверенних інформаційних ресурсів. Особливо це стосується необхідності блокування впливів на ментальному рівні.

Використання передового науково-технологічного зарубіжного досвіду сучасних інформаційних протистоянь у комплексі з національними інноваційними здобутками стає важливим фактором зміцнення інформаційної безпеки, важливим пріоритетом Української держави в період інформаційної війни.

По-третє, вертикальні інформаційні обміни в суспільстві, ініційовані державою, обумовлюють особливу необхідність в умовах негативних інформаційних впливів створення і вдосконалення надійних соціальних комунікацій, доступних для всіх членів суспільства. Система цих комунікацій, підтримувана національними організаційно-правовими й техніко-технологічними засобами, має стати надійною в експлуатації інфраструктурою інформаційних обмінів у рамках національного інформаційного простору в період особливого інформаційного стану, обумовленого війною [44].

Зважена й ефективна поведінка влади в інформаційній сфері в умовах протистояння із зарубіжним супротивником, умотивованість її рішень і дій сприятимуть зміцненню її легітимності та забезпечуватимуть їй можливість адекватно реагувати на актуальні проблеми, викликані інформаційною війною.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ ПРОПАГАНДИ РОСІЙСЬКОГО НАРАТИВУ ІСТОРІЇ СХОДУ Й ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Серед численних і різноманітних методів гібридної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України, не останнє за значенням місце посідають спроби маніпулювання історичною свідомістю наших співвітчизників, агресивного нав'язування їм деструктивних історичних міфів, завданням яких є «деукраїнізація» України. Вони спрямовані насамперед проти утвердження нової державницької патріотичної свідомості громадян з її ідеалами єдиної, соборної незалежної України, на поширення в народі зневіри щодо її державотворчого потенціалу і європейського цивілізаційного вибору на тлі відродження старої імперської ідеології, пробудження ностальгії за Радянським Союзом.

Задавня й набридла вже нашому суспільству пропаганда ідей «вигаданості» українців як окремого народу і, відповідно, «штучності» існування України як держави, буцімто несамодостатності її історичного й культурного поступу, нав'язування тези щодо її жорсткої прив'язки до «єдиного історичного простору» колишньої Російської імперії і СРСР невпинно нагніталися з року в рік упродовж тривалого часу. Зазначене призвело, на жаль, до своєрідного «призвичаєння» до цього в українському суспільстві в цілому, послабило силу ідейного спротиву з боку держави, політикуму, наукових інституцій, засобів масової інформації, які в багатьох випадках навіть намагалися уникати гострої полеміки з недобррозичливцями України. Чимало посприяло цьому й те, що більшість зазначених проблем хоча й були предметом полеміки, однак обговорювалися традиційно в більш-менш вузькому середовищі науковців, політиків, громадських і культурних діячів, не виходячи із цим питанням на широкий загал. Значною

мірою через брак державної волі, відсутність за часів правління режиму В. Януковича дієвої гуманітарної політики потенційні загрози щодо використання Росією історичної проблематики в інформаційній війні проти України не були належним чином оцінені, не була спрогнозована можливість їх швидкого нарощування, а отже, втрачено можливості для упереджувального реагування. Українське суспільство не відчуло того моменту, коли відбувся закономірний з погляду логіки розвитку ідейного протистояння перехід від прихованої експлуатації в ньому історичної проблематики до її відвертого використання як потужного засобу інформаційної агресії.

У наш час у поєднанні з відомими вже з минулих років «обґрунтуваннями» територіальних претензій Росії на прикордонні українські землі пропаганда псевдоісторичних міфів несподівано виступила передумовою і своєрідною ідейною платформою для розгортання відкритої, цілеспрямованої й динамічно побудованої агресивної інформаційної кампанії з політичної дезорієнтації частини українського населення, особливо в Східній і Південній Україні, розпалювання сепаратистських настроїв, реалізації гегемоністських, експансіоністських намірів Кремля.

Зрозуміло, нав'язування українцям чужого їм бачення минулого, сучасного й майбутнього їхньої Батьківщини було розраховане не лише на її громадян. І не в сучасній Україні, особливо після двох років збройного протистояння іноземній навалі, такого роду ідеї знаходять благодатне поле для поширення. Чи не більшою мірою все це призначене для психологічної обробки безпосередньо росіян, роздмухування серед населення Російської Федерації атмосфери масового проімперського, мілітаристського психозу. В ідейному чи, швидше, псевдоінтелектуальному плані для цього давно вже було створено надійну основу. Не тільки «професійні» радикальні шовіністи, а й широке коло політиків, урядовців, військовиків та інших силовиків, науковців і освітян, зрештою досить значний загаль російських читачів-обивателів роками здобували уявлення з «українського питання» з неодноразово перевиданої останнім часом одіозної книжки білоемігранта М. Ульянова «Походження українського сепаратизму», геополітичних проєктів О. Дугіна й натхненного його ідеями Міжнародного євразійського руху (офіційною метою якого є створення нової світової наддержави шляхом інтеграції Росії з колишніми республіками СРСР), останніми роками Изборського клубу. Без перебільшення, усе це стало в сучасній Росії матри-

цею мислення та дії – навіть на державному рівні. Не меншу роль відіграють поширювані кремлівською пропагандою історичні міфи і в дезорієнтації міжнародного співтовариства, що часом дуже болісно позначається на позиції політикуму та громадськості провідних країн Заходу стосовно подій на Сході й Півдні України.

Українські дослідники зазначають, що апеляції до історії, посідаючи значне, часом центральне місце в інформаційній війні Росії проти України, мають, у принципі, мало спільного з європейськими уявленнями про модерне історичне знання. Вони являють собою суто маніпулятивні конструкти, побудовані на основі висмикування з минулого окремих фактів, вирваних з послідовності причинно-наслідкових зв'язків і застосовуються російською пропагандою для формування міфологічної свідомості, заснованої на гострому протиставленні свій/чужий [1]. Проте ефект складання з великої кількості «пазлів» окремих зазначених вище агресивних міфологем цілої системи уявлень, прямо протилежних патріотичному усвідомленню українців, національним інтересам України, відверто спрямованих на її «деукраїнізацію», руйнування й поглинення сусідньою державою, дає змогу нині говорити про наявність широко розбудованого, альтернативного нашому розумінню, новітнього російського нарратива історичного минулого, сучасного розвитку й перспектив поступу нашої Батьківщини. Його складовими є відповідно витлумачені та скомбіновані давні імперські й месіанські постулати російської політичної та релігійно-філософської думки, дореволюційної й радянської історіографії, сталінсько-брежневські доктрини «домінування наддержави» та «розподілу сфер впливу» у світі, примхливо поєднані з новітніми гегемоністськими геополітичними проектами великодержавних промілітаристських і клерикальних сил, зокрема, об'єднаних ідеологією таких одіозних організацій, як згаданий уже «Ізборський клуб» або «Валдайський клуб».

Напрацьовані значною мірою на «державне замовлення» представниками російських політичних, наукових, клерикальних і військових еліт загострено агресивні стосовно національних інтересів нашої Батьківщини ідеї дуже швидко перетворилися в наш час на цілком реальну й дуже небезпечну ідеологічну зброю. Їх масоване поширення здійснюється добре скоординованими зусиллями всіх складових потужної російської пропагандистської машини: офіційних державних установ, силових структур,

розвідки, дипломатичних місій, наукових, освітніх і культурних закладів, продержавних інституцій «громадянського суспільства», медіа-корпорацій, засобів масової інформації, церковних організацій, нарешті й організованою мережею «агентів впливу» безпосередньо в Україні. При цьому чітке, поетапне, системне розгортання «наступу на історичному фронті» проти України, його добре відлагоджений зв'язок з усіма іншими складовими нинішньої гібридної війни є переконливим доказом існування значних сподівань, які покладалися Кремлем на деформацію патріотичного історичного й національного самоусвідомлення громадян України, підрив їхньої довіри до держави, розпалювання місцевого сепаратизму.

Основоположним міфом російської пропаганди на «історичному фронті» традиційно була й нині ще частково залишається давня ідея збереження «нерозривної єдності» триєдиного східнослов'янського народу або ж, як варіант, України як частини російського народу. Вона, просякнута релігійно-містичним духом агресивного московського православ'я, уже доволі виглядає анахронізмом. Особливо коли нав'язливо й лицедійно пропагується церковними ієрархами. І віруючим, і невіруючим добре пам'ятно, як Російська православна церква, яка нині заплямувала себе безпосередньою підтримкою збройної агресії проти України, устами свого очільника патріарха Кирила (Гундяєва) свого часу патетично проголошувала: «Россия, Украина и Беларусь – это и есть Святая Русь». Це було в Києві у 2008 р. Останнім десятиліттям з метою осучаснення ідеї «братерської єдності», а також і обґрунтування розширення гегемоністських претензій Росії далеко поза межі одних лише України й Білорусі (на території інших, неслов'янських держав – колишніх республік Радянського Союзу) розгорнулося інтенсивне нав'язування більш опрацьованих в дусі сучасних реалій ідеологічних і геополітичних проєктів: Євразійського простору, «єдиного історичного простору», а згодом і «русского мира». Найбільш агресивних форм ці ідейні розшуки знаходять нині в тотальному запереченні безпосередньо факту існування українського народу як окремого самостійного суб'єкта європейського і світового цивілізаційного процесу.

Способи практичного застосування всього кола подібних ідеологем є досить різноманітними за своїм діапазоном. Вони виступають основою як для зовні виваженого і всебічно аргументованого, лицедійно «дружнього» стосовно України піклування щодо корисності її тісного співробіт-

ництва з Росією, обстоювання необхідності «євразійського цивілізаційного вибору» України, так і для вкрай брутального, сповненого відкритої ненависті до України заперечення існування самодостатньої української нації, правомірності розбудови нею власної державності. До того ж пропаганда ідей «єднання народів» відбувається на різних рівнях, здійснюється дуже гнучко, з істотними поправками на «внутрішню» і «зовнішню» цільову аудиторію та біжучу політичну кон'юнктуру, відповідно із застосуванням досить відмінної політичної й наукової – піднесено інтелектуальної або ж і відверто брутальної псевдопубліцистичної – лексики.

Остання почала виразніше виступати на перший план з моменту, коли наприкінці першого десятиліття XXI ст. правлячі кола Російської Федерації прийняли рішення щодо розгортання жорсткої інформаційної агресії проти України. Саме це уможливило появу в московських видавництвах україногрубо спрацьованих опусів на кшталт спільної книжки С. Бунтовського й М. Калашнікова «Независимая Украина: крах проекта» (2009), у якій прямо проголошувалося, що основою незалежності України є «чудовищная и мерзкая по своей сути идея о том, что украинцы якобы отдельный от Русского мира народ». Однак за сутністю своєю подібні заяви лише стилістично відрізняються від відомої «дипломатичної» тези, оприлюдненої президентом В. Путіним на Валдайському форумі восени 2013 р. з розрахунком на респектабельних європейських партнерів Росії: «Украина, без всяких сомнений, независимое государство... Но не будем забывать, что сегодняшняя российская государственность имеет днепровские корни, как мы говорим, у нас общая днепровская купель. Киевская Русь началась как основа будущего огромного российского государства. У нас общая традиция, общая ментальность, общая история, общая культура. У нас очень близкие языки. В этом смысле, я еще раз хочу повторить, мы один народ». Україна «часть нашего большого российского мира, российско-украинского» [2]. При цьому слід розуміти, що зазначена формула «єдиний народ» насправді означає зовсім не вияв «братерських почуттів» до українців, а декларування необхідності їх жорсткого й безкомпромісного підкорення ідеології російського месіанства.

Водночас, розуміючи неприйнятність ідей «єдиного російського світу» для переважної більшості населення всієї України, Кремль ще з часів помаранчевої революції спрямував зусилля російської пропагандистської

машини на насаджування і в самій Росії, і серед наших співвітчизників уявлень про історичну необхідність та неминучість поділу України на окремі частини – «дружні» і «ворожі» Росії. Безпосередньо логіка імперського мислення спонукує до того, що, якщо не можна підкорити всю Україну, треба «забрати» її частину. Відповідно до цього наголос більше став робитися на делегітимізації Української держави, «штучному характері» самого її існування, оскільки Україна буцімто являє собою створений за випадкових історичних обставин конгломерат різних, мало пов'язаних між собою земель з відмінною історією та цивілізаційними координатами, особливим етнічним складом населення окремих регіонів. Наголосимо, що це відбулося десятиліттям раніше від офіційного проголошення ідеологом російської агресії в Україні радником президента Росії С. Глазьевим формули: «Исторически Украина является искусственным образованием, составленным большевиками из Малороссии, Новороссии, Карпатороссии и части аннексированных у Польши и Венгрии земель» [3].

Ще на матеріалах виборчої кампанії 2004 р., яка продемонструвала досить відмінні політичні результати в західному й центральному, а з іншого боку, у східному та південному регіонах, зусиллями «регіоналів» і їхніх зарубіжних партнерів почала конструюватися провокативна пропагандистська модель «двох Україн»: однієї – «справжньої», тобто поєднаної братніми узами з Росією, другої – чужої, «отруєної» європейськими та американськими впливами. Саме в той час у Інтернеті – тобто для широкої публіки – у вигляді географічних карт і схем чи не вперше з'явилися «прогнозні» пропозиції щодо майбутнього територіального розподілу земель суверенної України на ті, що можуть у перспективі відійти безпосередньо під оруду Російської Федерації, ті, які краще було б залишити «дружній» Українській державі з центром у Києві, і ті, що мають бути взагалі полишені осторонь або ж «повернуті» західним сусідам. Слід зазначити, що пропаганда подібних ідей з роками весь час посилювалася і продовжує нагнітатися й дотепер (маємо на увазі й 2016 р.), з особливим притиском на «невідворотність» цього процесу.

Для обґрунтування таких відверто експансіоністських намірів разом з економічними, політичними, культурологічними «науковими» викладачами на замовлення проімперськи налаштованих російських політичних і військових еліт із середини першого десятиліття XXI ст. швидко почав фор-

муватися й новітній псевдоісторичний наратив не лише стосовно минулого України в цілому, а й спеціально її Півдня і Сходу – як головного предмета агресивних зазіхань. Під гаслом необхідності відновлення «природного розвитку» Східної України в союзі з «братньою Росією» цілком відверто й настирливо стала пропагуватися доконечна необхідність «визволення» її з-під влади «націоналістів».

На цьому ґрунті новий поштовх одержала тема протиставлення «правильному» українському сходові, з його успадкованими від радянських часів традиціями, «націоналістичному», «бандерівському», «фашистському» Заходу. Дуже оперативно в Росії з'явилася значна кількість «наукових» і документальних видань, спрямованих на викриття «злодіянь українських фашистів», а також публікацій у пресі, телевізійних публіцистичних серій та спеціальних веб-сайтів (широко представлених і нині в російському сегменті мережі Інтернет). Окремою та дуже «розкрученою» пропагандистською темою стала «русофобія» – «переслідування» російської мови й культури в Україні, «утиски» проти російськомовного населення, насамперед на Сході й Півдні України. Чималою була участь у цій провокаційній інформаційній кампанії і скеровуваних «регіоналами» та зарубіжними структурами представників наукових і журналістських сил зі східних та південних регіонів України, а частково і з Києва, навіть з так званих «російських громад» і національно-культурних товариств у західних областях України, що мало створювати ілюзію «всенародного» опору націоналістам. На ці сили всередині України було покладено ще й особливу місію: відродження і пропаганду давно відкинутого українським суспільством «малоросійства» – кола ідей, заснованого на уявленнях щодо другорядності українського народу, його історії та культури, «меншовартості» українства, його цілковитої духовної й інтелектуальної залежності від Росії. Одночасно широкого розмаху набули профанація і глумливе паплюження української історії та культури, імен, діянь і спадщини видатних українців. Слід зазначити, що, незважаючи на обурення широких кіл української громадськості, за панування режиму В. Януковича нічого не робилося, аби зупинити поширення антиукраїнської пропаганди, зокрема шляхом масового завезення до країни російських пропагандистських видань, транслявання антиукраїнських програм російського телебачення. З висоти досвіду сьогодення стає цілком очевидним, що пропагандистська кампанія протиставлення «двох

Україн», боротьби проти «русофобії», «націоналізму» й «фашизму» була заздалегідь спрямована на ідеологічну обробку населення українського Сходу і Півдня, особливо у Криму та на Донбасі, а також і в Харкові, Одесі та інших містах. Детально спланувавши її на окремі етапи, координатори вдавалися до нових кроків у міру того як, на їхню думку, попередні завдання було вирішено. Зокрема, як приклад, варто пригадати, що тему «українського фашизму» чи не вперше було підкинуто широкому вітчизняному й міжнародному загалові стосовно галицьких футбольних фанатів десь у 2012 р. Тоді це здавалося тільки прикрою, брутальною вилазкою. Однак наприкінці наступного року, у час наростання політичного протистояння, українськими «регіоналами» робилися вже спроби ідеологічно оформити організовані ними акції силоміць зігнаних на мітинги шахтарів, бюджетників і «титушок» саме як «антифашистський рух». Продовженням цієї агресивної пропагандистської лінії стало безапеляційне оголошення навесні 2014 р. російською пропагандою демократичної політичної системи, покликаної до життя Революцією гідності, «фашистською». Особливий наголос на цьому кілька разів було зроблено в промовах і писаннях С. Глазьева, який перебрав на себе роль публічного диригента всієї антиукраїнської кампанії. Для підтвердження «фашистського» характеру Революції гідності навіть закордонним, нібито незаангажованим авторам замовлялися опуси на зразок «Взбесившегося Майдана» К. Хольцманна (Москва, 2015), у яких події Майдану прямо ототожнюються з кривавою різаниною, вбивствами і єврейськими погромами в нацистській Німеччині.

Недостатньо глибоке розуміння українською громадськістю, ученими-гуманітаріями й патріотично налаштованою частиною політикуму суті цих загрозливих проявів, усієї серйозності та можливих уже в найближчому майбутньому наслідків реалізації зловісних намірів ворожих Україні сил, відсутність належної уваги в попередні часи до осмислення витоків, шляхів розвитку і масштабів сепаратистських настроїв серед давно сформованих під опікою зарубіжних спецслужб антиукраїнських осередків на Півдні та Сході України, особливо на Донбасі і в Криму, Харкові й Одесі, їхньої ідеології, особливостей соціально-політичних і культурних орієнтацій населення, що створили питоме середовище для поширення антиукраїнської, сепаратистської пропаганди, а також і відсутність широкого публічного обговорення всього комплексу гострих та небезпечних для України про-

блем полегшили можливість розвитку трагедії, що лише зовні несподівано розгорілася на тлі перемоги Революції гідності навесні 2014 р.

У світлі подальших подій слід відзначити й певну неочікуваність для політичних і наукових кіл широкого використання в розв'язаній проти України інформаційній агресії історико-політичної та історико-культурної проблематики, у тому числі агресивних спекуляцій щодо подій як близького, так і далекого минулого, особливо в розрізі регіональної історії. Відсутність попередніх ґрунтовних напрацювань з кола гострих питань, дещо запізніле, наздоганяюче звернення до них вітчизняних учених на певних етапах створило для ворожих пропагандистських центрів досить сприятливу ситуацію. Подолання наслідків цього «прориву на історичному фронті» як у дослідній, так і масово-пропагандистській роботі стало можливим лише в результаті серйозної мобілізації інтелектуальних сил та пропагандистських можливостей.

Навесні 2014 р. швидко настав час, коли ідеологи російської експансії і їхні приспівники в українському політикумі зрозуміли, що реалізація сепаратистських намірів, особливо в плані організації впливу на політичну дезорієнтовану, нестійку частину населення східних і південних регіонів України, не може ґрунтуватися в пропагандистському плані лише на агресивному протиставленні «двох Україн» і відштовхуванні від «фашистської хунти». Для них конче необхідно було надати опозиційним і сепаратистським рухам, які розпалювалися тоді на Півдні і Сході України, «творчого» спрямування. Для цього знадобилося й певне історичне та геополітичне обґрунтування. Саме тоді на тлі політичної і соціальної демагогії на кшталт боротьби проти націоналістів і агресії НАТО на перші місця в інформаційному просторі досить несподівано вийшли ідеї відродження на українських землях та виокремлення так званих «Новоросії» й «Донецько-Криворізької Республіки».

Зазначені історичні феномени, що постали в різні часи й за досить відмінних обставин, давно відомі дослідникам, але, власне, ніхто, крім професійних учених (на сторінках фахової літератури), ні в Україні, ні в Росії впродовж багатьох десятиліть про них і не згадував. Хоча безпосередньо на Донбасі тема «Донецько-Криворізької Республіки» ще з 80-х років ХХ ст. циркулювала серед учасників так званого «Интердвижения Донбасса», з якого беруть початок витоки сучасного донбасівського сепаратизму.

Гасло відродження «Донецько-Криворізької Республіки», яку було свого часу організовано більшовиками на Сході України і яка проіснувала фактично лише з лютого по травень 1918 р., було використано радикально налаштованими колами сепаратистів у складних і досить невизначених на той час за своїми можливими наслідками умовах мітингової лихоманки, що охопила навесні 2014 р. Донбас. Метою цього «історичного проекту» було створити для широких верств трудового населення «революційну» психологічну ілюзію торжества робітничої справи, відновлення «народовладдя» на протигагу довготривалому попередньому пануванню на Донбасі антинародних олігархічних кланів. Одночасно для того, щоб протиставити Донбас усій Україні, наголошувалося на його «особливій специфіці» як нібито суто російського за етнічним складом населення та культурою індустриального регіону, яка, мовляв, ніколи не розумілася й не враховувалася владою аграрної за своїм характером України. До цього щедро додавалося залякування населення «київською хунтою», «фашистами» й «бандерівцями», «агресією США і НАТО». Утім, жорсткі реалії становлення на частині території Донбасу терористичних режимів «ДНР/ЛНР» дуже швидко обумовили згортання апеляції безпосередньо до героїки революційного минулого, хоча соціальна демагогія, «підкування про інтереси трудящих» продовжують займати провідне місце в політиці сепаратистів. Помітних слідів у публікаціях, хіба що крім виданої в Харкові за активної підтримки з боку відомих українофобів І. Маркова, С. Аксьонова, О. Царьова та К. Затуліна книги В. Корнілова «Донецко-Криворожская Республика: расстрелянная мечта», зазначений історичний проект не полишив.

В умовах, коли навесні 2014 р. Кремлем було інспіровано за вже випробуваним «кримським сценарієм», але в значно більш широкому масштабі кампанію «народного волевиявлення» з метою відторгнення від України її південних і східних регіонів – від Одеси до Харкова, для її ідеологічного підкріплення наспіх вирішили використати перш за все 250-річчя утворення Новоросійської губернії, а не згадки про революційне минуле робітничого Донбасу. Зрозуміло, що подія ця насправді епохального історичного значення не мала й була пов'язана лише з одним з етапів численних адміністративно-територіальних реформ на українських територіях Російської імперії. Їх упродовж XVIII–XIX ст. було чимало. Недарма згадана Новоросійська губернія то створювалася, то ліквідовувалася. Як адміністративна

одиниця вона проіснувала з 1764 по 1783 р. і потім удруге – з 1796 по 1802 р.

Однак 17 квітня 2014 р. В. Путін особисто у прямому телебаченні привернув загальну увагу до цього ювілею і проголосив «Новоросію» невід’ємною частиною Росії. Цей виступ став безпосереднім сигналом до майже блискавичного розгортання російськими спецслужбами за участі діячів Партії регіонів по всьому Сходу і Півдню України безпрецедентної підривної мітингово-пропагандистської кампанії та масових заворушень за участі в них тисяч так званих «туристів» з Російської Федерації. Тоді ж пролунали фейкові заяви про створення квазідержави «Новоросія». Трагічні події в Одесі у травні 2014 р. стали лише одним із проявів цієї грандіозної антиукраїнської провокації.

У складній політичній ситуації розгортання російської агресії на Донбасі гасло «Новоросії» активно підтримувалося сепаратистськими колами по всьому Сходу й Півдню України, а особливо на окупованих територіях Донецької та Луганської областей і Криму. За підтримки з Росії створювалися місцеві осередки прихильників «Новоросії», вони відкривали пропагандистські веб-сайти в Інтернеті, провадили агітаційну роботу в соціальних мережах, розповсюджували підривну літературу. До цієї діяльності силою обставин попервах було втягнуто чимало дезорієнтованих громадян.

На окупованих територіях Донбасу ідея «Новоросії» деякий час побутувала паралельно з ідеєю відродження «Донецько-Криворізької Республіки». З проголошенням так званих «ДНР/ЛНР» вони багатьома із сепаратистів і їхніх покровителів у Росії стали розглядатися як складові частини майбутньої великої «держави». Саме під цим кутом зору слід розуміти «ініціативи» відомого політичного авантюриста О. Царьова щодо вивчення історії Новоросії у школах на окупованих територіях Донбасу, його заклики стосовно необхідності в екстреному порядку написати відповідні підручники.

Проте створення зведеного історичного курсу, який би аргументовано обґрунтував належність Півдня і Сходу України «руському миру», виявилось непосильним завданням і для місцевих сепаратистів, і для їхніх російських прибічників. Концептуально неспроможною виявилися й нашвидкуруч скомпільована впродовж двох місяців на замовлення Російського воєнно-історичного товариства особисто керівником Центру історії Росії, України та Білорусі Інституту загальної історії РАН доктором

історичних наук О. Шубіним майже 500-сторінкова «История Новороссии» та надто укладений за дорученням О. Царьова двома біглими колишніми міліціонерами курс «Истории Новороссии», який охопив на основі всього, що «трапилося під руку», величезний історичний період від палеоліту до наших часів.

У такій ситуації показовим для розуміння внутрішніх механізмів організації гібридної війни проти України стало те, що зойки про допомогу прибічників вивчення історії Новоросії одразу ж привернули до себе увагу і здобули рішучу підтримку з боку найвищих російських посадовців. Тодішнім головою Державної думи РФ С. Нарішкіним через очолюване ним Російське історичне товариство відповідні директиви були доведені до академічного співтовариства. Фактично йшлося про завдання терміново колективними зусиллями підготувати авторитетне наукове підтвердження історичної й культурної належності всього Сходу та Півдня України «руському миру» й необхідності відокремлення їх від нібито «штучно створеної» Української держави. У результаті Інститут російської історії РАН негайно, з другої половини 2014 р., розгорнув роботу з написання фундаментальної, обсягом до 60 друк. арк., «Истории Новороссии», яку передбачалося видати вже навесні 2015 р. Метою цієї праці, яка відкрито розглядалася її авторами як основа «для прийняття політичних рішень» [4], було визначено: «Шляхом неупередженого історичного аналізу обґрунтувати, що робити з Україною» [5]. Ці та інші заяви з приводу підготовки «Истории Новороссии» опубліковані й дезавуювати їх уже неможливо.

Пізніше провал російського бліцкригу на Сході й Півдні України призвів до поступового згортання згаданого «наукового проекту». Однак він залишив по собі чимало підготовчих матеріалів концептуального і фактологічного характеру, став основою для нових подібних напрацювань. Усі вони вповні розкривають вироблене російською академічною наукою бачення шляхів, способів і прийомів, окремих тез та аргументів для більш переконливого «історичного» обґрунтування і виправдання перед усім світом так бажаного Кремлем відторгнення Росією значної частини українських земель. Показовим для функціонування російської пропагандистської машини є те, що всі ці академічні розробки майже миттєво вийшли поза межі суто наукового обігу й стали прямим і дієвим інструментом інформаційної агресії проти України.

Не можна не зазначити, що публікація в Росії численних наукових і пропагандистських матеріалів з історії «Новоросії», тобто Півдня і Сходу України в цілому, а також постійно оприлюднювані в різній формі заяви стосовно історичної специфіки Донбасу, суто російського за походженням характеру його населення тощо, значною мірою справили мобілізуючий вплив на українських істориків і публіцистів. Вони вповні розкрили для них карти, розіграні недоброзичливцями України, наочно виявили наукову неспроможність, суцільну підтасованість їх аргументації, разюче незнання російськими фахівцями напрацювань української історичної науки. Водночас зазначені публікації дали змогу українським ученим визначити коло складних проблем і «больових точок», на науковому і пропагандистському вирішенні яких необхідно зосередитися насамперед.

Пропагандистський проект «Новоросія» продовжив своє існування й за умов, коли стало зрозумілим, що реалізувати «кримський сценарій» на обширах усього Сходу та Півдня України Росії не вдалося – і через рішучу протидію Української держави, позицію світової співдружності, і через несприйняття його переважною більшістю населення східних і південних регіонів. Відтоді ідея «Новоросії» зберігається агресивними антиукраїнськими силами, так би мовити, в активному резерві, з постійним очікуванням на можливість нової дестабілізації внутрішньополітичної ситуації або ж на випадок прямого і відкритого збройного вторгнення Росії – для його виправдання. Відповідно до цього, час від часу в російській науковій періодиці, а ще більше в масових пропагандистських виданнях та інтернет-ресурсах як у самій Росії, так і в анексованому Криму та на окупованих територіях Донбасу з'являються нові матеріали щодо історії Новоросії, які свідчать про наміри дати цьому провокаційному проекту «нове життя». Недарма так було, зокрема, улітку 2015 р., у травні 2016 р., коли у зв'язку з масштабними провокаційними маневрами Збройних сил Російської Федерації загроза розширення меж воєнної агресії здавалося ось-ось може стати реальністю. На окупованих територіях Донбасу гасла й символіка Новоросії продовжують широко використовуватися.

Що ж стосується проблем історії Криму, то вони на час його анексії Росією навесні 2014 р. та й у наступний період майже не нав'язувалися в широкому плані російською пропагандою для агітаційного впливу на українське суспільство і, власне, на кримський соціум. У цьому плані

нею не було зроблено жодних нових «історичних відкриттів». Кремлівським режимом для виправдання своєї загарбницької політики перед світовим співтовариством наголос принципово робився на категоричні гасла стосовно «вікової належності Криму до Росії» та «волевиявлення» його населення на референдумі, без особливого поглиблення в історичні сюжети. Помітним є те, що навіть і тепер в основу обґрунтування «російського характеру» Криму покладаються розмови насамперед про перебування в Криму видатних діячів російської літератури, культури й мистецтва, відображення Тавриди у їхній творчості, їхні зв'язки з діячами Москви та Петербурга, а також про вояжі до Тавриди царів і царедворців. Окремими темами є історія Чорноморського флоту, двох оборон Севастополя та, крім того, ще й перебування в Криму залишків російської Білої армії на завершальному етапі Громадянської війни.

Зазначене не є випадковим. Історія Криму – регіону з багатовимірним, багатокультурним і поліетнічним історичним минулим – не вкладається в загальну матрицю «багатовікової» російської історії. Тому пропаганда, розрахована на широкий загал, зацікавлена насамперед у тому, щоб залишити цю історію одновимірною, такою, що по-справжньому починається нібито лише з часів анексії Криму Російською імперією. У такій версії кримського минулого майже немає місця кримськотатарському народові, караїмам і кримчакам, як немає місця і українцям та представникам інших етносів, багатьом історичним постатям і пам'яткам культури. Саме тому й подіям середньовічної історії Тавриди в російській літературі та періодиці, у мас-медіа ще з минулих десятиліть надавалося вигідне російським державним інтересам потрактування. Водночас ставлення до давньої історії Криму є більш нейтральним, бо воно їм не шкодить. Це знайшло відображення й у спробах створення «справжньої історії Криму». Для виданого наприкінці 2014 р. розрекламованого узагальнюючого курсу «Истории Крыма» від давнини до сучасності було в цілому використано рукописи, підготовлені кримськими вченими в незалежній Україні. Фактично, лише розділ про Крим у роки незалежності України тенденційно переписано, разом з відповідним редагуванням й інших розділів книги, у Москві. Отже, неправдивими, політизованими в ім'я захисту імперських інтересів Росії стали не самі напрацювання кримських учених-істориків, а лише згадані нові редакційні вставки до цієї книги.

За цими дрібними деталями відчуваються реалії, які російська пропаганда замовчує, а кримська гуманітарна інтелігенція, науковці із зрозумілих причин теж не наважуються поки що про них уголос говорити. Світогляд, ментальність, історична свідомість більшості кримчан усіх національностей, незважаючи на сучасну пропаганду в Криму ідей «великої Росії», залишається «острівною». Їхні життєві обрії замикаються на Кримському півострові. Це стосується не лише кримських татар, для яких Крим є дійсно єдиною Батьківщиною, а й значною мірою і етнічних росіян – вихідців з «материка». Кримчани внутрішньо тяжіють до самостійного вирішення долі Криму, вони не сприймають прийдешніх. Це відчувалося і в незалежній Україні, зокрема у їхньому ставленні до представників «донецького клану», це ще більшою мірою може виявитися з часом і в нинішніх умовах. Частково навіть уже проявилось у 2014 р. – у вкрай незначній явці кримського населення на організований окупантами «референдум». Спроби панівного в Росії режиму реорганізувати все в Криму під єдиний ранжир, розставити на ключових позиціях на всіх рівнях вихідців з «материка» з часом неминуче призведуть до дедалі більшого наростання глухих опозиційних настроїв. Одним з їхніх джерел стає усвідомлення кримською інтелігенцією, науковцями, освітянами відведеної їм Москвою ролі глухої провінції, «росіян другого гатунку». Зазначені реалії слід враховувати і використовувати в постановці української контрпропаганди з проблем історичного минулого й сьогодення Криму.

Зважаючи на все викладене, українським історикам, політологам, працівникам ЗМІ, незважаючи на певне «затишшя» навколо власне історичної аргументації, яка використовується в гібридній війні проти нашої держави, не можна послаблювати уваги до постійного відстежування, аналізу, розкриття сенсів і викриття підступного характеру пропагандистських провокацій ідейних противників суверенної та соборної України. Адже не є таємницею, що одним з об'єктивних джерел поширення недоброзичливцями України пропагандистських міфів (на штриб Новоросії) є недостатня обізнаність не лише широкого загалу, а подекуди й представників політикуму, мас-медіа з історичним минулим Сходу й Півдня України. У цьому плані існує широке коло проблем, які заслуговують на поглиблений розгляд учених і водночас організацію дієвих контрпропагандистських заходів.

Необхідно насамперед рішуче протистояти спробам відвертих історичних фальсифікацій стосовно нібито «суто російського» за етнічними

вимірами характеру колонізації Півдня і Сходу України, зокрема Криму й Донбасу в XVIII–XIX ст., розкриваючи як поліетнічний і полікультурний характер заселення й економічного освоєння, культурного розвитку зазначених українських регіонів, так і здійснювану в них російським царатом, а пізніше й радянською владою політику суцільного етнокультурного нівелювання й русифікації населення. Важливим завданням є розвінчування спроб розглядати історію південних і східних регіонів України, їхній економічний, соціальний та духовно-культурний поступ з ігноруванням його українського контексту в річищі суто імперської або радянської «союзної» історії та в дусі сучасних кремлівських ідеологем «єдиного історичного простору», «русского мира». У цьому плані слід звертати особливу увагу на невідповідність історичним реаліям представлення досягнень науки й техніки, культури на українських землях, особливо на Сході та Півдні України, а також імен їхніх творців безумовним надбанням російської національної історії та культури. Нарешті принципової відсічі в науковому і пропагандистському планах потребують різного роду «історико-географічні» спекуляції, засновані на старому імперському принципі «легітимної належності» тих чи інших земель російській короні.

Зазначені проблеми ще задовго до початку російської агресії проти України, власне, упродовж усіх років незалежності, жваво обговорювалися вітчизняною науковою громадськістю, політикумом. Вони знайшли принципове, засноване на результатах серйозних наукових розшуків і досить докладне відображення в науковій літературі. Проте, на жаль, їх майже ніколи не вдавалося зробити предметом серйозних спільних обговорень українських і російських дослідників. Російська сторона не була зацікавлена у цьому, вишукуючи собі з-поміж українських авторів як символічних «опонентів» лише тих, хто, по-суті, підтримував її концептуальні викладки. Більше того, завжди намагаючись уникати постановки «незручних» для неї проблем, вона систематично застосовувала на офіційних рівнях різноманітні засоби тиску, аби примусити українських учених-соціогуманітаріїв хоча б формально, нехай навіть опосередковано підтримати реалізацію проектів проімперського ідейного спрямування, зокрема написання «спільної історії Росії і України», дослідження «єдиного історичного простору», формування єдиних електронних ресурсів з історії й культури народів колишньої Російської імперії та Радянського Союзу. Слід зазначити, однак,

що практично жодна з цих спроб не вдалася через рішучий спротив української наукової громадськості.

Упродовж останніх років в українській науковій літературі, у політичній публіцистиці, у ЗМІ та електронних ресурсах піддано гострій і обґрунтованій критиці новітні спекулятивні публікації російських авторів з питань історичного й сучасного розвитку України, розкрито їхню концептуальну неспроможність і заснованість на систематичній маніпуляції історичними реаліями, грубих перекрученнях та підтасовці фактів, елементарному незнанні історії, поєднаному із свідомим замовчуванням усього того, що становить справжню картину формування національної території України, насамперед етнокультурних і етносоціальних параметрів колонізації й історичного поступу Півдня і Сходу України. Зазначене стосується, зокрема, нового явлення давно спростованих наукою тез щодо заселення великоросами у XVIII ст. нібито зовсім «порожніх» територій Північного Причорномор'я. У новітній українській літературі на більш високому теоретичному рівні, з використанням результатів новітніх фахових досліджень доведено, що колонізовані переважно етнічними українцями та представниками інших етнічних спільнот південні і східні землі за своїм етнокультурним характером, а також за самим глибинним характером, типологією соціально-економічного й культурного розвитку стали органічним продовженням основного етнічного ядра українських земель.

Велике значення для системного осмислення дискусійних проблем і озброєння на цій основі вітчизняних інформаційних і пропагандистських інституцій сучасними науково вивіреними концептуальними підходами, фактами й аргументами мало розгортання Інститутом історії України НАН України, як головним центром історичної науки в державі, випуску великої серії монографій і брошур провідних фахівців «Студії з регіональної історії» з підсерією «Степова Україна». У 2014 р. на основі узагальнення матеріалів всеукраїнської наукової конференції першою в зазначеній серії видано колективну монографію концептуального спрямування «Схід і Південь України: час, простір, соціум» за редакцією академіка НАН України В. Смолія [6]. Ця праця теоретико-методологічного плану є дуже важливою для правильної постановки справи ідейного протистояння використанню історичної проблематики в інформаційній агресії, орієнтування українських громадян щодо проблем минулого, насамперед тим, що в ній

окреслено головні концептуальні підходи до осмислення історичної долі й регіональної специфіки Сходу і Півдня України, глибинних обумовленостей особливостей політичних орієнтацій, ментальності та історичної пам'яті їхнього населення, до розуміння причин і витоків, об'єктивного історичного й соціокультурного, соціально-психологічного підґрунтя трагічних подій, що розгорнулися у 2014 р. на східних і південних землях України, до пошуку шляхів подолання їхніх наслідків й консолідації суспільства на засадах загальнонаціонального компромісу, до конструювання цінностей – як загальноприйнятних для соціуму в масштабах усієї держави, так і з урахуванням специфіки окремих її регіонів. У 2014–2106 рр. на продовження «Студій з регіональної історії» Інститут історії України НАН України опублікував ряд конкретно-історичних досліджень монографічного характеру та брошур, присвячених окремим вагомим історичним, політологічним, соціально-економічним проблемам Сходу і Півдня України, зокрема напрямом пов'язаним з окупованими територіями Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей. Це, зокрема, підготовлені провідними вченими-істориками праці, присвячені розкриттю історичної ролі українського козацтва в освоєнні територій нинішніх Донецької та Луганської областей у XVI–XVIII ст. [7, 8], проблемам витоків індустріального розвитку Донбасу [9], складних історичних перипетій історії Донбасу у XX ст. [10], аналізові історичних чинників і політичних технологій формування особливостей регіонального розвитку Донеччини й Луганщини [11], питанням поліетнічності та полікультурності східних і південних регіонів, ролі етнічних спільнот у їх освоєнні та розвитку [12]. У започаткованій Інститутом історії України НАН України серії «Студій з регіональної історії: Джерела» опубліковані матеріали з новітньої історії Криму, зокрема щодо депортації 1944 р. та повернення на Батьківщину кримськотатарського й інших репресованих народів [13]. Значний інтерес становлять також ґрунтовні аналітичні видання, присвячені проблемам історії Південної України крізь призму взаємовпливів держав і культур на цивілізаційному пограниччі [14, 15], тенденціям та суперечностям етнонаціонального розвитку Донбасу у світлі сучасного етапу українського націотворення [16], осмисленню місця Донеччини й Луганщини в модерному українському національному проекті, проблемам інтеграції регіональної спільноти до загальноукраїнського соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного

контексту [17], аналізові трагічних реалій, які принесла із собою сучасна російська окупація Криму та війна на Донбасі [18]. Усі згадані нами та інші видання з проблематики Сходу й Півдня України, хоча і видрукувані невеликими накладками, однак доступні найширшому читацькому загалові. Їхні повнотекстові електронні версії опубліковано на інформаційному веб-сайті Інституту історії України НАН України (<http://www.history.org.ua>), який давно користується значною популярністю не лише у фахівців.

Вагомою працею, яка глибоко й об'єктивно розкриває вузлові проблеми минулого Криму крізь призму нових напрацювань і оригінальних інтерпретацій та спостережень, став збірник статей «Історія Криму в запитаннях та відповідях» [19]. Упродовж 2015–2016 рр. почали виходити друком і фундаментальні узагальнюючі дослідження, які ґрунтовно висвітлюють раніше маловивчені вузлові проблеми історичного шляху Сходу України [20].

Глибокий історико-політологічний аналіз витоків, передумов, сучасних драматичних реалій і перспектив подолання політичної кризи на Донбасі міститься в колективній праці «Донбас в етнополітичному вимірі» [21] та серії підготовлених Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України аналітичних доповідей (колективних монографій): «Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання» [22], «Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою» [23]. Значний фактичний і методичний матеріал, важливий для організації контрпропагандистської роботи, містить також підготовлене в інституті дослідження релігійних чинників етнополітичних процесів на Донбасі в їхньому історичному розвитку й сучасності [24].

Певний, хоча, слід критично визнати, і недостатньо вагомий з огляду на реальні запити сьогодення внесок у контрпропагандистську роботу зроблено і вченими-істориками та політологами інших провідних наукових установ, університетів, дослідних установ. З опублікованого найбільший суспільний резонанс здобула історико-публіцистична книга Г. Турченко та Ф. Турченка «Проект «Новоросія» 1764–2014: Ювілей на крові», написана для широкого читача. Велику частину її накладу розповсюдили на початку 2015 р. безпосередньо серед українських військовиків у зоні АТО.

Грунтовну працю з гострих проблем українсько-російських відносин тоді ж випустив Інститут стратегічних досліджень [25]. Величезний фактичний матеріал щодо територіального самоствердження України, формування її кордонів зібрано у виданій у Харкові колективній праці «Народження країни» [26].

Водночас розгортання широких комплексних досліджень проблематики Сходу й Півдня України, підготовка праць, розрахованих як на фахівців, так і на широкий загал, виявили необхідність істотного розширення їхньої джерельної та історіографічної бази, повернення до наукового обігу якомога більшої частини напрацювань минулих століть і десятиліть, оперативного ознайомлення фахівців з розробками, які здійснюються їхніми колегами в різних наукових установах, освітніх закладах, архівах та музеях. Ще при проведенні Всеукраїнської наукової конференції «Дослідження Сходу і Півдня України в історичній ретроспективі: підсумки і проблеми» (Київ, червень 2014 р.), а згодом у роботі над окремими монографічними дослідженнями науковці стикнулися з проблемою, яка істотно звужувала їхні можливості – відсутністю сучасного систематичного бібліографічного ресурсу, який би інтегрував величезну масу джерельних, документальних публікацій та наукових праць, присвячених східним і південним регіонам України.

Отже, безпосередньо життя гостро поставило питання нагальної необхідності створення ґрунтового бібліографічного довідника джерельних видань і наукової літератури з історії соціально-економічного й суспільно-політичного та культурного розвитку Сходу й Півдня України. Підготовлений Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) у межах спільного проекту з Інститутом історії України НАН України впродовж 2014–2016 рр. довідник «Схід і Південь України: час, простір, соціум. Том 2. Матеріали до бібліографії» мовою бібліографії всебічно розкрив проблеми Східної та Південної України як історичного, соціального й духовного феномена, невід’ємного складника історії України, репрезентував величезні масиви публікацій історичних документів і досліджень, що відображають їхній політичний, соціально-економічний, науково-освітній та культурний розвиток. Матеріали довідника всебічно, комплексно розкривають проблематику Сходу й Півдня України, охоплюючи питання їх первісної колонізації та економічного освоєння, демогра-

фічних процесів, міграції, історичної географії й картографії; національної політики та етнонаціональних процесів; етапів економічного й соціального розвитку; державного устрою та суспільного ладу; розвитку науки, освіти, культури, релігійного життя, міжконфесійних відносин. У додатку до праці подано біобібліографічні довідки про відомих учених, істориків, які зробили найбільший внесок у дослідження цих регіонів України.

У процесі пошукової роботи бібліографи НБУВ виявили, що кількість видань із проблематики південно-східних регіонів України, попри всі існуючі уявлення про відносно меншу її дослідженість порівняно з історією центральних і західних регіонів, є дуже значною, хоча й нерівноцінною за різними історичними періодами, проблемами та територіями. Водночас довідник є першою спробою зведення бібліографічних даних стосовно Сходу й Півдня України, а тому він поки що далекий від вичерпного охоплення матеріалів. У роботі над ним упорядники були певною мірою обмежені і часовими рамками (якнайшвидший випуск такого необхідного суспільству видання був на часі), і безпосередньо обсягами матеріалів, до відбору яких довелося підходити за принципом розумної достатності. Зважаючи на це, довелося насамперед зосередитися на описі лише книжкових видань, полишивши осторонь величезний масив доволі цінних журнальних і газетних статей, збірників наукових праць, а також авторефератів дисертацій. Це значна прогалина, а тому її усунення потребує подальшої наполегливої систематичної роботи, особливо зважаючи на появу нових наукових публікацій. Розкриття цього інформаційного масиву належить до чергових завдань бібліографів НБУВ, які передбачається реалізувати впродовж наступних років шляхом системної розбудови постійно поповнюваної електронної бази даних з історії та проблем сучасного розвитку Сходу й Півдня України як інформаційної основи для подальших комплексних досліджень.

Поряд з тим найважливішими критеріями включення видань до академічного бібліографічного довідника були їхня джерельна цінність – стосовно публікацій документальних джерел і матеріалів, а також науковість – стосовно дослідницьких праць, опублікованих у різні історичні періоди. Зрозуміло, далеко не всі наукові праці, особливо ті, що вийшли друком за радянських часів, витримали випробування часом – через свою заполітизованість, незрідка дещо поверхову постановку проблем, замовчування багатьох важливих для розуміння сучасності сюжетів. Однак і такі видання

є важливими для сучасних дослідників, і не лише тому, що містять великий обсяг фактичних матеріалів, а і як пам'ятки історичної думки минулого століття. Водночас література, почасти вітчизняна, а особливо зарубіжна, публіцистичного та пропагандистського характеру, яка нічого істотного до об'єктивного, виваженого розуміння історичної долі, сучасного стану й перспектив розвитку південного і східного регіонів України не додає, полишена упорядниками довідника осторонь.

Значення підготовленого НБУВ фундаментального бібліографічного довідника для забезпечення інформаційного протистояння пропаганді російського нарративу історії Сходу й Півдня України полягає в можливостях його використання не лише професійними дослідниками – істориками, політологами, соціологами, економістами, культурологами, а й широким громадським загалом, політикумом, управлінцями, працівниками мас-медіа. Використання його матеріалів сприятиме актуалізації в сучасному просторі соціальних комунікацій, у суспільному дискурсі всього вагомого історіографічного набутку з проблематики Півдня і Сходу України. Зазначене є вкрай важливим для об'єктивного розуміння складних, суперечливих і багатовимірних процесів, які відбуваються, пошуку конструктивних рішень, спрямованих на подолання кризових явищ і процесів, консолідацію українського суспільства, зміцнення національної безпеки.

Серйозні завдання щодо боротьби з агресивною антиукраїнською історичною міфологією можуть вирішуватися й шляхом випуску масовими тиражами історико-публіцистичних та історико-документальних видань, розрахованих на широкий читаючий загал. Їхня перевага полягає в тому, що вони дають нашим громадянам можливість ознайомитися із суттю проблем, які перебувають на вістрі ідейного протистояння самостійно, на великому й змістовному фактичному матеріалі. Ці можливості далеко ще не використовуються повною мірою, хоча ряд прикладів вказує на ефективність впливу такого роду літератури. У Харкові, наприклад, масовим тиражем видано своєрідну енциклопедію українсько-російського протистояння [27]. Сміливим і вельми корисним слід вважати розгортання випуску популярної історичної літератури, розрахованої на масового читача, російською мовою [28].

Основні тези наукових напрацювань учених-істориків з проблем Сходу й Півдня України знайшли втілення в дискусійних і контрпропаганди-

стських матеріалах друкованих ЗМІ, телебачення, Інтернету, спрямованих проти інформаційних диверсій на «історичному ґрунті». Чимало ґрунтовних матеріалів, які розкривають суть історичних спекуляцій і перекручень фактів, різного роду історичних міфів щодо Криму, Новоросії, Донбасу, підготовлених відомими дослідниками та провідними українськими журналістами, було опубліковано впродовж останніх трьох років центральною й регіональною пресою. Вагомий внесок у справу боротьби з ідеологічними диверсіями належить таким авторитетним вітчизняним виданням, як «Дзеркало тижня», «День», «Літературна Україна», розрахованим на політикум, управлінські кадри, наукову й освітянську еліту.

Однак зробленого в цьому напрямі вкрай недостатньо. Участь друкованих ЗМІ у протистоянні російському нарративові історії Сходу й Півдня України не набула дійсно системного, скоординованого характеру, у більшості випадків не має так необхідного на сьогодні прогностичного, випереджувального спрямування. Навіть у провідних виданнях траплялися публікації, досить вразливі для критики з боку недоброзичливців України.

До того ж характер публіцистичних і хронікальних матеріалів у багатьох масових виданнях, які фінансуються представниками олігархічних кланів, що займають двоїсті позиції щодо конфлікту на Сході України, нерідко повторює у відкритому чи прихованому вигляді набори тез, розроблених зарубіжною, ворожою Україні пропагандою. Значною мірою це притаманне регіональним газетам.

Подібне має місце й на телевізійному екрані. Хоча в цілому на провідних українських телевізійних каналах переважає гостра критика антиукраїнської міфотворчості, зрозуміло, розрахована на широкий загал телеглядачів, а тому, як правило, більш емоційна, ніж науково аргументована. Недоліком телевізійної пропаганди є її спирання переважно на висловлювання думок і оцінок народними депутатами, урядовцями, а також численними політологами, політтехнологами й журналістами, які зазвичай працюють «на коротку дистанцію», вдаючись до коментування біжучих подій і не ставлячи перед собою завдання довести до аудиторії глибинну суть і перспективи розвитку процесів, що відбуваються. Натомість нагальною потребою є розширення участі в обговоренні проблем Сходу й Півдня України, зокрема й історичних, відомих учених і фахівців, думка яких відзначається ґрунтовною постановкою проблем, пошуком дієвих шляхів їх розв'язання.

Досить складною є й ситуація в інтернет-ресурсах, особливо враховуючи те, що українські контрпропагандистські матеріали з історичної проблематики безпосередньо конкурують в електронному інформаційному просторі з агресивно нав'язуваною міфотворчістю російської пропагандистської машини з її кількісно переважаючими й добре скоординованими можливостями. Достатньо згадати й «старі» (ще з минулого десятиліття) російські веб-сайти та електронні бібліотеки: «Украинские страницы: история национального движения Украины 1800–1920 гг.», «Единая Русь», «Народное движение «Малороссия»» та чимало інших, сенс створення яких полягав у поширенні «малоросійської» за своїм ідейним змістом літератури та інформації, і новітні антиукраїнські електронні ресурси, організовані для відкритого обстоювання ідей територіального руйнування України, пропаганди гасел «Новоросії» та реклами донецьких сепаратистів. Серед останніх найбільш агресивними до України є портали: «Русская весна», «Русская правда», E-news: Save Donbass People From Kiev Nazis Army, а також веб-сайт інформаційної агенції «Новороссия».

У відповідь на війну в інтернет-просторі українські електронні ЗМІ зосередили зусилля головним чином на оперативному поданні об'єктивної і всебічної інформації про заходи Української держави щодо захисту національної безпеки, розвиток подій у світі навколо російської агресії, перебіг воєнного протистояння в зоні АТО, ситуацію на Донбасі і в Криму, антиукраїнські вилазки в різних регіонах України. Власне історичні сюжети з проблематики Сходу й Півдня України займають у цій роботі порівняно менше місце, хоча в цілому матеріалам з історії України надається у вітчизняному сегменті Інтернету чимале значення. Така ситуація є в цілому зрозумілою. Українська відповідь на «агресію на історичній ниві» не зосереджується лише на полеміці навколо окремих подій і фактів минулого, а спрямована перш за все на формування в співвітчизників широкого панорамного історичного мислення, високої культури національної пам'яті, які служать ментальною основою політичної, духовної і громадянської консолідації суспільства, рішучого відторгнення ним усякого роду агресивних щодо України міфілогем. У цьому плані впродовж останніх буремних років в українському сегменті Інтернету з'явився ряд публікацій з історичної тематики, які заслуговують на особливу увагу. Насамперед це стосується статей і матеріалів рубрики «Історична правда» на веб-сайті «Української

правди» (<http://www.istpravda.com.ua>), публікацій на сайті Historians (<http://www.historians.in.ua/index.php/en>).

Поряд з тим в електронних ресурсах оприлюднюється й чимало спеціальних контрпропагандистських матеріалів проти конкретних вилазок путінської пропаганди. Серед них значний резонанс здобув електронний ресурс «Брехня Путіна або Історія Новоросії та її етнічний склад у ХІХ ст.» одеського історика-краєзнавця О. Гави. У концентрованому вигляді ним представлено статистичні та картографічні матеріали, які переконливо засвідчують переважання серед населення Півдня України етнічних українців і розкривають усю поліетнічну багатовимірність етнічного складу населення регіону – на противагу запущеному російською пропагандою міфу щодо заселення великоросами «порожнього простору» [29]. Гостро публіцистичними, а разом з тим науково аргументованими стали публікації Б. Короленка про реалії завоювання Криму й перетворення його на «исконно русский край» [30], С. Кононенка «Виставка великодержавної брехні» про потуги Сімферопольського історичного музею шляхом прямої підтасовки фактів і документів розкривати тематику «Криму в історії Росії» на матеріалах Давнього Києва або маскувати факти незаконної анексії Криму Російською імперією у ХVІІІ ст., депортації кримськотатарського та інших народів Криму [31], а також чимало інших матеріалів у розділі «Крим» на сторінках «Історичної правди». Важливими для пропагандистської справи й дуже привабливими для читачів рисами подібних публікацій є їхня висока гуманістична спрямованість на піднесення інтелектуальної культури історичного мислення українських громадян, аргументованість викладу і висновків, запрошення до роздумів, замість нав'язування готових думок. Подібних прикладів можна навести чимало стосовно численних в Україні веб-сайтів, значною мірою розбудованих на основі громадянської ініціативи. Подібні риси істотно відрізняють українську пропаганду навколо історичних сюжетів від власне російських і сепаратистських агітаційних проєктів, спрямованих здебільшого на вплив на підсвідомість, тобто зомбування, з їхнім істерично екзальтованим і скандально сенсаційним стилем подання інформації, істинність якої користувачам важко перевірити, а також запереченням самої можливості існування іншої думки. Існують і певні форми «позитивного спротиву» намаганням ворожої пропаганди перекреслити українські надбання Сходу й Півдня України. Так, продовжують

функціонувати веб-сайти Музею Лесі Українки в Ялті, інших українських установ і осередків у Криму.

Незважаючи на всі складнощі й певну нескоординованість пропагандистських зусиль з боку держави, українськими науковцями, публіцистами, мас-медіа нині вже нагромаджено чималий досвід застосування різних взаємопов'язаних форм і методів протистояння спробам історичних спекуляцій і міфотворчості, які спрямовані на розмивання української ідентичності, самих сенсів існування української державності, пропаганду «возз'єднання» значної частини України з «руським миром», тобто входження тою чи іншою мірою до орбіти російського імперського організму. Водночас необхідно ґрунтуватися на тому, що успіх боротьби проти «історичних диверсій» сусідньої держави, які стали помітною складовою частиною великої гібридної війни, більшою мірою залежатиме від вмілого поєднання власне контрпропагандистської відсічі окремим конкретним провокаційним наскокам – навколо окремих тем, історичних подій, з активним позитивним утвердженням у розумі й серцях мільйонів громадян історичних, інтелектуальних і культурних цінностей, соціальних практик, що знаменують собою європейський цивілізаційний вибір України. Невід'ємною частиною цієї роботи є формування в найширшого загалу українців, на противагу успадкованим старшими поколіннями від радянських часів стереотипам тоталітарного мислення, заснованої на європейських гуманістичних цінностях історичної пам'яті, раціоналістичного інтелектуального світобачення, національної громадянської солідарності, які б повністю відторгали, як анахронізм, агресивну міфотворчість, різного роду релігійно-містичні та месіанські ідеї. Саме в утвердженні в суспільстві ментального імунітету проти зазіхань на національні інтереси України полягає головна запорука його внутрішньої стійкості й консолідованості.

ВИСНОВКИ

1. Повернення окупованих територій, політичного примирення та реінтеграція Криму й Донбасу в Україну посідає провідне місце в еволюції інформаційної основи функціонування нашого суспільства. Відповідно до закономірностей суспільного розвитку реалізації цих проблем, як і будь-яких інших, має передувати розроблення і внесення в інформаційну основу життєдіяльності відповідних концептуальних рішень. Ці рішення мають бути сприйняті соціально активною частиною суспільства й реалізовані нею у відповідних діях. Складність реалізації цих завдань, крім відсутності політичної одностайності суспільства на території, підконтрольній українській владі, обумовлюється також світоглядними установками населення на анексованих і окупованих територіях, яке вже понад два роки перебуває, в основному, поза українським інформаційним середовищем, відчуває значний ідеологічний тиск з боку розроблюваної російськими політтехнологами разом із сепаратистами квазіідеології.

2. Проблема подальшого національного розвитку українського суспільства нерозривно пов'язана не лише з поверненням незаконно відторгнутих територій України, а й з досягненням консолідації українців навколо спільного вектора розвитку. Забезпечення поступального національного розвитку на власній інформаційній основі має відбуватися за умови взаємопов'язаного оновлення суверенних інформаційних ресурсів, інформації, що відображає ментальний розвиток, тієї, що продукується власними силами та залучена з ресурсів глобального інформаційного простору для забезпечення всіх напрямів розвитку суспільства. Взаємозв'язок усіх цих процесів буде успішним за наявності в суспільстві чітко визначених цілей, моральних принципів, духовно-ціннісних орієнтирів, що відображаються в національній ідеології. Уже доводилося зазначати раніше, що значення національної ідеології в умовах інформаційного суспільства відчутно зростає, у ньому «трансформаційні процеси мають поступово підпорядковуватися свідомій організації розвитку».

Для реалізації завдань суспільної консолідації в Україні і, тим більше, для повернення в політико-правовий та соціокультурний простір України фактично відторгнутих територій Донбасу та Криму в інформаційній основі розвитку сучасного українського мають бути ліквідовані наявні ще істотні недоліки:

- у ній має бути забезпечена відсутня нині внутрішня цільність взаємопов'язаних елементів, що відображають регіональну специфіку розвитку в об'єднаному, скоординованому загальною метою процесі суспільної еволюції;

- у ній мають бути заміщені нежиттєздатні на сьогодні елементи уявлень про соціальний розвиток, сформовані пропагандистською діяльністю союзного утворення на етапі його розкладу, упроваджені, адаптовані до вітчизняних реалій орієнтири нового інформаційного суспільства, що набувають життєздатності в провідних країнах світу;

- об'єднуючим і мобілізуючим елементом використовуваного для суспільного розвитку інформаційного ресурсу має стати сучасна ідеологія розвитку, основа національної інтеграції українців в постіндустріальному суспільстві.

3. Аналіз можливостей впливу українських інформаційних комунікацій на населення тимчасово непідконтрольних Україні частин Луганської та Донецької областей обов'язково повинен враховувати особливості і страфікацію мешканців цих територій. Про досягнення оптимального результату щодо відновлення українського інформаційного простору можливо говорити лише з урахуванням різноманітних за формою та змістом підходів, заходів і засобів, спрямованих на реінтеграцію не стільки територій, скільки жителів ОРЛДО (окремих районів Луганської й Донецької областей).

Необхідно констатувати, що на сьогодні в інформаційному просторі тимчасово окупованих територій український медіа-продукт має незадовільний вплив на населення. Єдиний спосіб, завдяки якому на ОРЛДО можливо побачити чи почути український погляд на події, – це супутниковий зв'язок. Але такий вид комунікації на непідконтрольних територіях мають лише одиниці. Тепер користувачів супутникових антен стало істотно менше, оскільки встановити таку антену могли досить успішні, заможні люди, більшість яких з початком воєнного конфлікту покинули свої домівки. З тієї ж причини значно зменшився серед місцевого населення і відсоток

користувачів всесвітньої мережі, оскільки більшу частину населення так званої «ЛНР/ДНР» становлять пенсіонери.

Виходячи з такого потужного проросійського інформаційного впливу та відсутності українських медіа-ресурсів, стає більш зрозумілою поведінка місцевого населення Донецька й Луганська. Вони або ж повторюють те, що їм нині нав'язує російська пропаганда через медіа-контент, або ж узагалі уникають висловлювати власну точку зору, оскільки доступу до українського погляду не мають.

4. Технології швидкої дії (інтернет-технології) були відведені російськими інформаційними стратегами при плануванні інформаційної агресії проти України на друге місце також і тому, що їхній вплив на центральну і, тим більше, західну частину України, на жителів великих індустріальних центрів був на той час уже малоперспективним. Адже переважну більшість користувачів Інтернету в цих регіонах становили молоді люди, які підтримували ідеологію Майдану, уже були орієнтовані на ціннісні орієнтири Заходу і, таким чином, мали певний імунітет стосовно російської пропаганди.

Водночас російські стратеги не залишають надії на підвищення свого інформаційного впливу на інтернет-аудиторію України, адже масовість цієї аудиторії за умови успіху обіцяє істотні вигоди. У цілому, за даними Держкомстату, на сьогодні понад 6 млн користувачів користуються Інтернетом. Важливим при цьому є те, що понад 80% активних вітчизняних користувачів мережі регулярно перебуває в соціальних мережах.

Інтерес стратегів інформаційної війни до соцмереж базується також на тому, що на сьогодні соціальні мережі Інтернету стають істотним інструментом деструктивного інформаційно-психологічного впливу, у тому числі з метою маніпулювання особистістю, соціальними групами та суспільством у цілому.

Паралельно з цим удосконалюється цільове призначення мереж як комунікацій негативних інформаційних впливів. Серед них:

а) поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливів здійснюється у формі: розсилки e-mail (електронних листів); організації новинних груп у соціальних мережах; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їхніх відвідувачів (чати, онлайн-голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах (у блогах, соцмережах);

б) інформаційне маніпулювання. Із застосуванням різноманітних технологій інформаційно-психологічного впливу, у тому числі й сугестивних, з розвитком технологій воно стає більш дієвим. Зокрема, це стосується механізмів реалізації політичного впливу. Сугестивні технології більш активно використовуються в інтернет-просторі й набувають масштабів, зіставних із загрозами для національного інформаційного простору.

5. З огляду на невисокий рівень освоєння населенням Донбасу інтернет-технологій, російські стратеги інформаційної війни зробили ставку на використання на цій території традиційних ЗМІ, насамперед телебачення. При цьому, по-перше, була чітко визначена присутність держави в телепропаганді на територіях, охоплених трансляцією російських телеканалів. По-друге, у пропагандистській роботі серед населення Росії та невідконтрольних українському суверенітету районах Донбасу враховується психологічна готовність вірити лише «своїм», звичним і простим у користуванні традиційним джерелам інформації та з підозрою ставитися до зарубіжних, відчуваючи звичне з часів союзнаї держави відчуття існування «в умовах ворожого оточення». По-третє, дієвість російської пропаганди значною мірою обумовлюється відсутністю або незначним обсягом альтернативної аргументації стосовно подій, пов'язаних з російсько-українським протистоянням, розривом унаслідок загострення відносин між державами звичних зв'язків між родичами, розривом у побутовому спілкуванні – аж до звичного для всіх обігу слухів і новин на рівні «сарафанного радіо».

При цьому результати досліджень вказують на прояв нової тенденції, яка полягає в тому, що на окупованих територіях спостерігається розчарування в медіа і недовіра до будь-яких ЗМІ взагалі (насамперед до новин і суспільно-політичних програм). Найбільш затребуваною є інформація про зниклих рідних і знайомих, втрати серед мирного населення і військових, а також про діяльність місцевої та державної влади.

За даними Аналітичного центру Ю. Левади, 94% росіян одержують інформацію про події на Сході України через телепрограми, 21% – від друзів, родичів і сусідів, 12% – з радіопередач. При цьому 66% вважають, що зарубіжні медіа викривлюють події в Україні. Звертає на себе увагу слабкість інформатизації в Росії на побутовому рівні, відсутність органічності, звички сприймати інтернет-інформацію за достовірне джерело новин знач-

ною кількістю громадян. При цьому лише 16% громадян, що цікавляться питаннями політичного життя, одержують інформацію з інтернет-видань, а 9% із соціальних мереж і газет. Кількість читачів газет і користувачів мереж вказує на невелику роль мережевих технологій в інформаційних обмінах серед російських користувачів, ще менша кількість на донбаських територіях, в умовах нестабільності й бойових дій.

6. Збереження значною частиною населення окупованих територій проукраїнських настроїв є фактом, що базується на аналізі реалій сучасної дійсності на нині окупованих територіях. Однак навіть та частина населення, яка не підтримує квазіреспубліки чи анексію Криму, має отримувати чітку відповідь від Батьківщини на запитання, пов'язані як з перспективами завершення окупації, так і з планами стосовно характеру й особливостей реінтеграції окупованих територій в єдину Українську державу. Відсутність чіткої, позитивної позиції Української держави в цьому питанні й недонесення її до населення може сприяти посиленню антиукраїнських настроїв не лише в середовищі нейтрально налаштованих мешканців окупованих територій, а й серед деяких прихильників в Україні. Одним з головних завдань процесу оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій на населення анексованого й окупованих регіонів, а також на території РФ є посилення об'єднуючої українців ідеологічної складової в пропонованому інформаційному ресурсі.

7. Вище вже зазначалося про більшу динаміку суспільних, у тому числі політичних процесів в Україні порівняно з російською. Очевидно, у зв'язку з цим у нашій країні проблему шкідливості олігархічного домінування в суспільному житті – цієї родимої плями всіх вихідців із союзної держави – було поставлено саме українцями. Прискоренню прояву цієї об'єктивної закономірності суспільного розвитку сприяло кілька факторів:

– виведення кланом В. Януковича і його «сім'ї» процесу концентрації власності на рівень «олігархізації олігархів», коли переділ активів торкнувся вже не лише політичних противників, а й донедавна потенційних союзників, великих власників промислових активів Сходу, Півдня та й усієї України в цілому. Це не могло не знизити рівень підтримки клану недавніми прихильниками;

– невдала спроба виторгувати дивіденди в переговорному процесі із Заходом і Росією стосовно євроінтеграції, реалізувати мрію, якою під

час візиту до США В. Янукович ділився з американськими бізнесменами: «намагатися одержати долар і там, і там»;

– серйозна стурбованість національно-демократичних сил України демонстративним процесом можливого зближення клану В. Януковича, підтримуваного проросійською частиною населення, з РФ;

– нагромадження потенціалу незадоволення в суспільстві, особливо у представників середнього класу, зростаючою бідністю, втратою соціальних перспектив для людей праці, правовим нігілізмом, цинізмом влади, яку дедалі з більшими підставами називали злочинною.

Результатом став грізний соціальний вибух, найпотужніший з раніше відомих Майдан, названий громадською думкою Революцією гідності. Гідності, придушення якої особливо болісно відчувала українська інтелігенція, український середній клас.

8. Майдан став важливою подією політичного значення загальноукраїнського масштабу. Його не можна кваліфікувати як інспірований якимось центром сили політичний проект, оскільки хоча основний потенціал цього суспільного вибуху відбувся в центрі реалізації всіх раніше відомих політичних проектів, однак він отримав ефективну підтримку переважної більшості регіонів України, де відбулися свої майдани, де активізувалася своя антиолігархічна боротьба. Вироблені в процесі суспільного вибуху Революції гідності духовно-ціннісні орієнтири стають загальнонаціональними суспільними орієнтирами розвитку й мають стати важливим фактором інтеграції Донбасу та Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України на сучасній ідейній основі.

9. Ще один важливий висновок, пов'язаний з необхідністю розроблення в стислі терміни національної ідеології розвитку, набуває особливого значення у зв'язку із зростанням дієвості в російсько-українському протистоянні технологій інформаційної війни. Реалії тотальної інформаційної війни обумовлюють необхідність комплексного реагування на сучасні інформаційні виклики. Ці тотальні зовнішні інформаційні впливи можуть бути нейтралізовані лише тотальними контрзаходами, які, у свою чергу, можуть бути успішними лише за умови опори на сучасну ідейну основу, підтримувану основною масою громадян.

10. Важливе значення для оптимізації впливу українських інформаційних комунікацій має розроблення моделі ефективного інформаційно-

аналітичного забезпечення, яка міститиме сукупність взаємодіючих підсистем, кожна з яких матиме своє призначення.

Перша підсистема – інформаційно-комунікативне середовище, яке забезпечує зовнішні й внутрішні комунікації, організовує доступ до зовнішніх і внутрішніх інформаційних ресурсів.

Друга – моніторинг проблемних ситуацій. Це – виявлення так званих «ретропроблем», поточних, явних і прихованих проблем, прогнозування майбутніх проблем на основі отриманої інформації.

Третя – інформаційно-документальне обслуговування, яке забезпечуватиме необхідний рівень якості прийняття рішень за рахунок збору інформації про поточну, бажану і прогнозовану ситуацію, а також поширення в різних форматах аналітичної й нормативно-правової інформації та забезпечення доступу до спеціально організованих фондів документів. Локалізація управлінських, організаційних, фінансових і будь-яких інших ресурсів у компетенції одного державного органу, який має насамперед піклуватися означеними територіями і громадянами України, які на них проживають, дала б змогу істотно вплинути на оптимізацію впливу українських інформаційних комунікацій.

11. При організації інформаційної діяльності, орієнтованої на населення, яке проживає в анексованому Криму, на окупованих територіях Донбасу та на території РФ, видається за доцільне наочно показувати всю шкоду для нації приведених до абсолюту олігархічних принципів організації економічної й політичної дійсності на цих територіях. При організації інформаційних впливів корисним буде сконцентрувати увагу потенційних користувачів на відсутності чіткої перспективи російського розвитку, орієнтирів у майбутньому з урахуванням особливостей розвитку інформаційного суспільства. Зміст таких орієнтирів не може вичерпуватися надіями на зростання світових цін на нафту, превалюванням інтересів олігархічних монополій, зацікавлених лише інтенсивною експлуатацією багатих сировинних ресурсів. Це пояснює нинішній застій еволюції російської держави та суспільства в сучасних умовах. Слід акцентувати увагу при публікації відповідних критичних матеріалів на тому, що домінування олігархічних інтересів у РФ, у принципі, підмінило на практиці зміст декларованих раніше моральних принципів братського добросусідства Росії з країнами-сусідами, солідарності з росіянами за кордоном на прагматизм прибутку.

Російським олігархам не потрібна ідеологія розвитку громадянського суспільства, оскільки при цьому вони, по-перше, втрачають можливість самостійно формулювати економічну й політичну сферу суспільного розвитку. По-друге, схвалені суспільством у результаті дії демократичних механізмів напрями й перспективи розвитку визначатимуть межі їхньої діяльності з урахуванням необхідності задоволення найнеобхідніших суспільних проблем. По-третє, політичний процес у країні розвиватиметься в напрямі посилення громадянського контролю за діяльністю владних структур і, таким чином, відбуватиметься реалізація тенденції поступового зменшення олігархічного впливу на управлінську діяльність

12. Українським історикам, політологам, працівникам ЗМІ, незважаючи на певне «затишшя» навколо власне історичної аргументації, яка використовується в гібридній війні проти нашої держави, не можна послаблювати увагу до постійного відстежування, аналізу, розкриття сенсів і викриття підступного характеру пропагандистських провокацій ідейних противників суверенної та соборної України. Адже не є таємницею, що одним з об'єктивних джерел поширення недоброзичливцями України пропагандистських міфів (на кшталт Новоросії) є недостатня обізнаність не лише широкого загалу, а подекуди й представників політикуму, мас-медіа з історичним минулим Сходу й Півдня України. У цьому плані існує широке коло проблем, які заслуговують на поглиблений розгляд учених і водночас організацію дієвих контрпропагандистських заходів.

Необхідно насамперед рішуче протистояти спробам відвертих історичних фальсифікацій стосовно нібито «суто російського» за етнічними вимірами характеру колонізації Півдня й Сходу України, зокрема Криму та Донбасу, у XVIII–XIX ст., розкриваючи як поліетнічний і полікультурний характер заселення й економічного освоєння, культурного розвитку зазначених українських регіонів, так і здійснювану в них російським царатом, а пізніше й радянською владою політику суцільного етнокультурного нівелювання та русифікації населення.

Важливим завданням є розвінчування спроб розглядати історію південних і східних регіонів України, їхній економічний, соціальний і духовно-культурний поступ з ігноруванням його українського контексту, у річищі суто імперської або радянської «союзної» історії, а також у дусі сучасних кремлівських ідеологем «єдиного історичного простору», «русского мира».

Треба звертати особливу увагу на невідповідність історичним реаліям представлення досягнень науки й техніки, культури на українських землях, особливо на Сході та Півдні України, а також імен їхніх творців безумовним надбанням російської національної історії й культури. Нарешті принципової відсічі в науковому і пропагандистському планах потребують різного роду «історико-географічні» спекуляції, засновані на старому імперському принципі «легітимної належності» тих чи інших земель російській короні.

13. Потребує широкого використання в інформаційній діяльності, орієнтованій на протистояння російській інформаційній агресії, доробку української наукової літератури, політичної публіцистики в ЗМІ й електронних ресурсах, що стосується гострої та обґрунтованої критики спекулятивних публікацій російських авторів з питань історичного й сучасного розвитку України, системних маніпуляцій історичними реаліями, грубих перекручень і підтасовок фактів, що становлять справжню картину формування національної території України, насамперед етнокультурних і етносоціальних параметрів колонізації та історичного поступу Півдня й Сходу України. Зазначене стосується, зокрема, нового вкидання давно спростованих наукою тез щодо заселення великоросами у XVIII ст. нібито зовсім «порожніх» територій Північного Причорномор'я. У новітній українській літературі на високому теоретичному рівні, з використанням результатів новітніх фахових досліджень доведено, що колонізовані переважно етнічними українцями та представниками інших етнічних спільнот південні і східні землі за своїм етнокультурним характером, а також безпосередньо за глибинним характером, типологією соціально-економічного й культурного розвитку стали органічним продовженням основного етнічного ядра українських земель.

Велике значення для системного осмислення дискусійних проблем і озброєння на цій основі вітчизняних інформаційних та пропагандистських інституцій сучасними науково-вивіреними концептуальними підходами, фактами й аргументами мало розгортання Інститутом історії України НАН України, як головним центром історичної науки в державі, випуску великої серії монографій і брошур провідних фахівців: «Студії з регіональної історії» з підсерією «Степова Україна», колективної монографії концептуального спрямування «Схід і Південь України: час, простір, соціум».

Глибокий історико-політологічний аналіз витоків, передумов, сучасних драматичних реалій і перспектив подолання політичної кризи на Донбасі міс-

титься в колективній праці «Донбас в етнополітичному вимірі» та серії підготовлених Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України аналітичних доповідей та колективних монографій.

Підготовлений Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського в межах спільного проекту з Інститутом історії України НАН України впродовж 2014–2016 рр. довідник «Схід і Південь України: час, простір, соціум. Том 2. Матеріали до бібліографії» мовою бібліографії всебічно розкрив проблеми Східної та Південної України як історичного, соціального й духовного феномена, невід’ємного складника історії України, репрезентував величезні масиви публікацій історичних документів і досліджень, що відображають їхній політичний, соціально-економічний, науково-освітній та культурний розвиток.

14. Успіх боротьби проти «історичних диверсій» сусідньої держави, які стали помітною складовою частиною великої гібридної війни, дедалі більшою мірою залежатиме від умілого поєднання власне контрпропагандистської відсічі окремим конкретним провокаційним наскокам – навколо окремих тем, історичних подій, з активним позитивним утвердженням у розумі й серцях мільйонів громадян історичних, інтелектуальних і культурних цінностей, соціальних практик, що знаменують собою європейський цивілізаційний вибір України. Невід’ємною частиною цієї роботи є формування в найширшого загалу українців, на противагу успадкованим старшими поколіннями від радянських часів стереотипам тоталітарного мислення, заснованої на європейських гуманістичних цінностях історичної пам’яті, раціоналістичного інтелектуального світобачення, національної громадянської солідарності, які б повністю відторгали як анахронізм агресивну міфотвочість, різного роду релігійно-містичні та месіанські ідеї.

В умовах нинішнього інформаційного протистояння є дуже важливим формування суспільно значущих ідей в єдиний, цілісний і збалансований комплекс – ідеологію. Вона має відображати уявлення про те, як зростатиме життєвий рівень, удосконалюватиметься моральний клімат і як буде організоване інформаційне суспільство. Чіткі, зрозумілі та привабливі для українських громадян уявлення, незалежно від того, проживають вони на Заході чи Сході України чи розділені межами протистояння нинішнього конфлікту. Чіткі та зрозумілі орієнтири майбутнього мають забезпечити взаєморозуміння, повернення миру та злагоди у спільному українському домі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

До розділу 1

1. Цит. за: Рубан Ю. Примирення як досвід європейської політики. *Україна модерна*. URL: <http://uamoderna.com/blogy/yurij-ruban/reconciliation-europe>.

2. Екстремізм – 2015. *Український інститут дослідження екстремізму*. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2016/02/Ekstremizm-2015.pdf>.

3. Там само.

4. Рубан Ю. Примирення як досвід європейської політики.

5. В «Воле народа» заявили, что 1 трлн грн Мельничука – это неудачная шутка. *112.ua*. 2016. 30.10. URL: <http://112.ua/politika/v-vole-naroda-zayavili-cto-1-trln-grn-melnichuka-eto-neudachnaya-shutka-349237.html>; Народный депутат Украины оказался богаче основателей Google. *UBR*. 2016. 30.10. URL: <http://ubr.ua/ukraine-and-world/power/narodnyi-deputat-ukrainy-okazalsia-bogache-osnovatelei-google-444515>; Экс-комбат «Айдар» народный депутат Мельничук указал в декларации, что хранит один триллион гривен. *Зеркало недели*. 2016. 30.10. URL: http://zn.ua/UKRAINE/eks-kombat-aydara-narodnyu-deputat-melnichuk-ukazal-v-deklaracii-cto-hranit-odin-trillion-griven-228724_.html; Экс-«айдаровец» Мельничук задекларировал 1 триллион гривен наличными. *Українська правда*. 2016. 30.10. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/10/30/7125237/> та ін.

6. Санистебан Л. Основы политической науки / пер. с исп. В. Л. Заболотного. Москва: МП «Владан»; Моск. отд-ние Союзбланкоиздат, 1992. 128 с. С. 55.

7. Черчіллю сьогодні виповнився б 141 рік (афоризми). *Znaj.ua*. URL: <http://znaj.ua/news/culture/31136/z-dnem-narodzhennya-ser-uyinston-cerchill.html>.

8. Парубий заявил, что мнение жителей востока Украины можно игнорировать. *Вести*. URL: <http://vesti-ukr.com/donbass/151294-parubij-zajavil-cto-mnenie-zhitelej-vostoka-ukrainy-mozhno-ignorirovat>.

9. Лекція Свободи Святослава Вакарчука. *IV Lviv Media Forum*. URL: <http://lvivmediaforum.com/2016/news/lektsiya-svobody-svyatoslava-vakarchuka/>.
10. *Шайгородський Ю. Ж.* Політика: взаємодія реальності і міфу [монографія]. Київ: Знання України, 2009. 400 с. С. 86–87.
11. *Зварич І.* Роль міфу в кризові періоди історії етносу. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. пр. Вип. 621–622. *Філософія*. Чернівці, 2012. С.195.
12. Там само. С. 197.
13. Там само. С. 197.
14. Там само. С. 198.
15. *Либанова Э.* «Україна єдина» – это цель, а не лозунг. *ZN.UA*. 2016. 25.03. URL: http://gazeta.zn.ua/internal/ukrayina-yedina-eto-cel-a-ne-lozung_.html.
16. *Либанова Э.* Земля обедованная. *ZN.UA*. 2015. 16.10. URL: http://gazeta.zn.ua/internal/zemlya-obedovannaya_.html.
17. *Либанова Э.* «Україна єдина» – это цель, а не лозунг.
18. *Золкіна М., Матвійчук О., Сидорчук О., Смілянський Ю.* Політика України щодо окупованих територій (окремі території Донецької та Луганської областей): аналіз альтернатив. *Аналітичні записки. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. 2015. Вересень. С. 3. URL: http://dif.org.ua/uploads/pdf/1442844279_3727.pdf.
19. *Пигнастая Л.* Коммуникации в кризисных ситуациях. *PR Библиотека*. URL: http://www.pr-club.com/pr_lib/pr_raboty/earlier/communication.shtml.
20. Глава Луганщины Ю. Гарбуз: «Я не считаю себя губернатором только «этой стороны». *ОстроВ, Луганская редакция*. 2016. 22.06. URL: <http://www.ostro.org/general/politics/articles/502286/>.
21. *Либанова Э.* «Україна єдина» – это цель, а не лозунг.
22. Що коли Донбас завтра знову наш? : Історики, економісти та бізнесмени випишують рецепт возз'єднання Донбасу з Україною. *Новое время*. 2016. 09.02. URL: <http://nv.ua/ukr/project/donbass-nash.html>.
23. *Тука Г.* У России есть сценарий, когда «ЛДНР» обратятся в Госдуму с просьбой о признании, та согласится и начнется крупномасштабная война. / Беседа вела Е. Посканная. *Гордон*. 2016. 31.05. URL: <http://gordonua.com/>

publications/tuka-u-rossii-est-scenariy-ldnr-obratyatsya-v-gosdumu-priznaniia-ona-soglasitsya-nachnetsya-voyna-134029.html.

24. Михайленко О. Прихований відчай – вчителька української мови про настрої в Донецьку. *Gazeta.ua*. 2016. 16.02. URL: http://gazeta.ua/articles/donbas/_prihovaniy-vidchaj-vchitelka-ukrayinskoii-movi-pro-nastroyi-v-donecku/679009/

25. Горан В. Дешевая коммуналка и дорогие продукты, – констатируют жители «ЛНР» / Беседу вели Л. Денисенко, Т. Трощинская. *Громадське радіо*. 2016. 23.05. URL: <http://hromadskeradio.org/ru/programs/kyiv-donbas/deshvaya-kommunalka-i-dorogie-produkty-konstatiruyut-zhiteli-lnr>.

26. Либанова Э. Земля обедованная.

27. Веселова Н. Схід і захід ніколи не вступали ні в які конфлікти – це все штучне. *112.ua*. 2016. 14.05. URL: <http://ua.112.ua/interview/skhid-i-zakhid-nikoly-ne-vstupaly-ni-v-iaki-konflikty-tse-vse-shtuchne-311166.html>.

28. «Сейчас Донбасс разделен даже больше, нежели вся Украина в целом» – в Красноармейске поговорили об ожиданиях и опасениях избирателей. *Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва»*. 2015. 16.10. URL: <http://dif.org.ua/article/seychas-donbass-razdelen-dazhe-bolshe-n-ezheli-vsya-ukraina-v-tselom-v-krasnoarmeyske-pogovorili-ob-ozhidaniyakh-i-opaseniyakh-izbirateley>.

29. Єременко С. Гібридна анексія Донбасу вже відбулась, але це замовчують. / Розмовляла Т. Штифурко. *Zik*. 2016. 19.05. URL: http://zik.ua/news/2016/05/19/svitlana_yeremenko_gibrydna_aneksiya_donbasu_vzhe_vidbulas_ale_tse_700409.

30. Там само.

31. Городенко О. Забыли, слили или не учли? Украинская Луганщина до сих пор смотрит «Киселев-ТВ» и слушает русское радио. *ОстроВ*. 2016. 01.04. URL: <http://www.ostro.org/lugansk/politics/articles/496312/>.

32. Завражина Г. В. Мовленнева агресія та засоби її вираження в масмедійному політичному дискурсі України (на матеріалі російськомовної газетної комунікації): автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2008. 19 с.

33. Там само.

34. Там само.

35. Там само.

36. «Слово убивает» и «Вальс в Луганске». Выездное заседание Комитета по свободе слова ВР в цитатах / Записала М. Ераносян. *Восточный фарватер*. 2016. 08.06. URL: <http://farwater.net/farwater/slovo-ubivaet-i-vals-v-luganske-vyezdnoe-zasedaniya-komiteta-po-svobode-slova-vr-v-citatax/>.

37. В Краматорске на выездном заседании комитета Верховной Рады обсудили дела СМИ. *Восточный проект*. 2016. 08.06. URL: <http://vp.donetsk.ua/gorod/18479-v-kramatorske-na-vyezdnom-zasedanii-komiteta-verkhovnoj-rady-obsudili-dela-smi.html>.

38. *Стець Ю.* : Чтобы возобновить вещание в Донбассе, надо его освободить / Беседовал Р. Чернышев. *ЛІГА.net*. 2016. 26.05. URL: http://news.liga.net/interview/politics/10892262-stets_chtoby_vozobnovit_veshchanie_v_donbasse_nado_ego_osvobodit.htm.

39. *Тарута С., Гармаш С., Стяжжина Е.* Болевые точки Донбасса: несколько советов Киеву. *ЛІГА.net*. 2015. 25.03. URL: http://news.liga.net/articles/politics/5346189-bolevye_tochki_donbassa_neskolko_sovetov_kievu.htm.

40. Там само.

41. *Єременко С.* Гібридна анексія Донбасу вже відбулась, але це замовчують.

42. НТКУ запускає радіо «Голос Донбасса» – Аласанія. *ОстроВ*. 2016. 07.06. URL: <http://www.ostro.org/general/society/news/501232/>.

43. *Єременко С.* Гібридна анексія Донбасу вже відбулась, але це замовчують.

44. *Горан В.* Дешевая коммуналка и дорогие продукты, – констатируют жители «ЛНР».

45. Восточное партнерство: информационный портал. URL: <http://lugansk.lugansk.ua/>.

46. Дослідження медіа-ситуації в південних і східних областях України. *Інститут Масової Інформації*. 2016. 11.03. URL: <http://imi.org.ua/news/52-632-doslidjennya-media-situatsiji-v-pivdennih-i-shidnih-oblastyah-ukrajini.html>.

47. *Костюченко Т.* Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Луганська область. Дослідження ГФК Юкрейн. *Інститут Масової Інформації*. 2016. 15.04. URL: <http://imi.org.ua/news/52733-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-luganska-oblast.html>.

48. Костюченко Т., Вітковська А. Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Донецька область. Дослідження ГФК Юкрейн. *Інститут Масової Інформації*. 2016. 11.03. URL: <http://imi.org.ua/news/52631-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-donetska-oblast.html>.

49. Єдина україномовна газета Донбасу тепер виходить у Краматорську, – Ігор Зоц. / Запитували Н. Соколенко, С. Стуканов. *Громадське радіо*. 2016. 21.06. URL: <http://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/yedyna-ukrayinomovna-gazeta-donbasu-teper-vyhodyt-u-kramatorsku-igor-zoc>.

50. Костюченко Т., Вітковська А. Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Донецька область. Дослідження ГФК Юкрейн.

51. Вікторова Я. Блог з Луганська: про що пише преса «республіки». *BBC*. URL:

http://www.bbc.com/ukrainian/blogs/2016/05/160512_luhansk_blog_newspaper_vs.

52. Рудой А. Связанные одной соцсетью. *Рабкор*. URL: <http://rabkor.ru/columns/debates/2015/08/20/connected-by-one-social-network/>.

53. Roberts S., Orttung R. How to understand the post-Soviet 'war of lapels'. *The Washington Post*. 2015. 8 May. URL: <https://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2015/05/08/how-to-understand-the-post-soviet-war-of-lapels/>.

54. Дуванова Д., Нікольсько-Ржевський А. Розділяй думки і завойовуй територію. Як війна на Донбасі розколює націю. *Voxukraine*. URL: http://voxukraine.org/2015/08/10/yak-viyna-na-donbasi-rozyednuye-natsiyu_ukr/.

55. Костюченко Т., Вітковська А. Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Донецька область. Дата оновлення: 11.03.2016. URL: <http://imi.org.ua/news/52631-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-donetska-oblast.html>.

56. Костюченко Т., Вітковська А. Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Луганська область. Дата оновлення: 15.04.2016. URL: <http://imi.org.ua/news/52733-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-luganska-oblast.html>.

57. Юрий Стець: «Чтобы возобновит вещание в Донбассе, надо его освободить». Дата обновления: 26.05.2016. URL: http://news.liga.net/interview/politics/10892262-stets_чтобы_возобновит_вещание_v_donbasse_nado_ego_osvobodit.htm.

58. *Костюченко Т., Вітковська А.* Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Донецька область. Дата оновлення: 11.03.2016. URL: <http://imi.org.ua/news/52631-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-donetska-oblast.html>.

59. *Дуванова Д., Нікольсько-Ржевський А.* Розділяй Думки і Завойовуй Території: Як Війна на Донбасі Розколює Націю. Дата оновлення: 10.08.2015. URL: http://voxukraine.org/2015/08/10/yak-viyna-na-donbasi-rozyednuye-natsiyu_ukr/.

60. *Якименко Ю.* Соціальні медіа як інструмент дослідження проблем регіонального розвитку. *Україна: події, факти, коментарі.* 2016. № 10. С. 78.

61. Радіо Свобода розпочинає проект громадянської журналістики «Листи з окупованого Донбасу». Дата оновлення: 9.12.2014. URL: http://www.radiosvoboda.org/section/letters_donbas/4213.html.

62. *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції. Теоретико-аналітичні нариси: монографія. Київ: НІСД, 2003. 240 с.

63. Там само. С. 210.

64. *Шевченко М. М.* Модель регіональної дезінтеграції держави як складова комплексної моделі державного реагування на загрози національній безпеці. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки.* 2014. Вип. 2. С. 41.

65. *Марутян Р. Р.* Інтелектуальне забезпечення державного управління національною безпекою: вдосконалення та розвиток. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки.* 2014. Вип. 1. С. 124.

66. Что такое краудсорсинг? Дата обновления: 30.07.2013. URL: http://crowdsourcing.ru/article/what_is_the_crowdsourcing.

67. Там само.

68. *Запорожець Т. В.* Інформаційно-аналітичне забезпечення державних механізмів запобігання та врегулювання ентополітичних конфліктів в Україні. *Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки.* 2014. Вип. 2. С. 55.

69. Кармазіна М. Інформаційний простір Донеччини: регіональні особливості. Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип.3. С. 184. URL: http://www.ipiend.gov.ua/img/scholarly/file/nz_77_81.pdf.

70. «Хочу в СССР!». №0 (0) Демонстрационный номер. URL: <http://ussr-2.com/demo.pdf>.

71. Каталог періодичних видань України. Видання України для України на період з січня 2015 року по грудень 2015 року. URL: http://poshta.kiev.ua/files/katalog_29.pdf.

72. *Дорош М.* Влада повинна негайно протистояти пропаганді на окупованих територіях, не чекаючи їх звільнення – експерти. Дата оновлення: 18.02.2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/vlada_povinna_negayno_protistoyati_propagandi_na_okupovanih_teritoriyakh_ne_shekeyuchi_ikh_zviltannya_eksperti/.

73. Донецкие журналисты перечислили факты давления со стороны сепаратистов. Дата обновления: 19.04.2014. URL: http://m.lb.ua/news/2014/04/19/263774_donetskie_zhurnalisti_perechisli_fakti.html.

74. Після того, як сепаратисти отримали прямий ефір, Луганська ОДТРК працює у штатному режимі. Дата оновлення: 30.04.2014. URL: <http://ru.telkritika.ua/kontekst/2014-04-30/93180>.

75. У Донецьку і Горлівці майже повністю вимкнули радіо і телебачення – ЗМІ. Дата оновлення: 19.05.2014. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/05/19/7025728>.

76. Обращение Министерства информации к гражданам ДНР. Дата обновления: 17.07.2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Hdu4lZ2hjA4>.

77. *Новікова Л.* ЗМІ та довіра до українських і російських ЗМІ. Київський міжнародний інститут соціології. Дата оновлення: 29.10.2014. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=425&page=6>.

78. Нацисты перевозили пленных, привязав за ноги к вертолету. Дата обновления: 26.09.2014. URL: <http://novorossia.su/ru/node/7147>.

79. Украина. Южный разгром. Дата обновления: 13.08.2014. URL: <http://komitet.net.ua/article/127286/>.

80. *Русанов Д.* Шахтерск. Разгром наци-гвардейского батальона. Их никто не звал на Донбасс. Дата обновления: 31.07.2014. URL: <http://anna-news.info/node/19272>.

81. Экономические перспективы Новороссии. Дата обновления: 1.07.2014. URL: <http://novorossia.su/ru/node/3375>.

82. *Костюченко Т., Вітковська А.* Дослідження медіа-ситуації на сході і півдні України: Донецька область. Дата оновлення: 11.03.2016. URL: <http://imi.org.ua/news/52631-doslidjennya-media-situatsiji-na-shodi-i-pivdni-ukrajini-donetska-oblast.html>.

83. Донецкие новости. URL: <http://dnews.donetsk.ua/>.

84. Вечерний Донецк. URL: <http://vecherka.donetsk.ua/>.

85. Павло Жебрівський: «Монополізація ЗМІ на Донеччині впливає на свободу слова в регіоні». Дата оновлення: 8.06.2016. URL: <http://detector.media/infospace/article/115849/2016-06-08-pavlo-zhebrivskii-monopolizatsiya-zmi-na-donechchini-vplivae-na-svobodu-slova-v-regioni/>.

86. Досвітні огні. URL: <http://www.vitrenko.org/news.php>.

87. Славянские новости. URL: http://www.slavonic.iptelecom.net.ua/slavnews/index.php?iss_n=9.

88. *Остана С.* Як нардепи з'їздили на Донбас. Дата оновлення: 10.06.2016. URL: <http://detector.media/infospace/article/115942/2016-06-10-iaak-nardepi-zyizdili-na-donbas>.

До розділу 2

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями. URL: [zakon.rada.gov.ua/go/254 k/96-вр](http://zakon.rada.gov.ua/go/254%20k/96-вр).

2. Див.: Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011.

3. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія і розвиток; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. С. 6–24; Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015.

4. Особливості інформаційного забезпечення національного консенсусу в сучасній Україні; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. С. 14.

5. Див.: Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2010. С. 123–201.

6. Див.: Горовий В. Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій; Інтеграція України у світове співтова-

риство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011. С. 5–15.

7. Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015. С. 33–48.

8. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2014. С. 12–14.

9. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века. Москва: Логос, 2003. С.187.

10. *Почепцов Г.* Від Facebook'у і гламуру до Wikiliaks: медіакомунікації. Київ: Спадщина-Інтеграл, 2012. С. 110.

До розділу 3

1. *Бодрийяр Ж.* Фрагменти из книги «О соблазне». *Иностранная литература.* 1994. № 1. С. 59–66.

2. Див.: Чим ДНР відрізняється від ЛНР: соцмережі змагаються в гумористичних версіях. Дата оновлення: 21.04.2016. URL: <http://m.online.ua/ukr/news/740308/>.

3. Facebook-сторінка В. Саркісяна (Владимир Саркисян). Дата оновлення: 5.10.2016. URL: https://www.facebook.com/vladimir.sarkisyan/posts/1194035897327686?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

4. Там само.

5. *Кримський С. Б., Павленко Ю. В.* Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 316 с.

6. *Половинчак Ю.* Регіональна ідентичність та образ регіону у інтернет-просторі. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky.* 2016. № 4. С. 35–38.

7. Місцева українізація. Тексти. org.ua: Аналітичний центр. URL: <http://texty.org.ua/d/el2015/>.

8. Facebook-сторінка П. Духлія (Пилип Духлій). Допис від 19 трав. 2016. р. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1250310904980310&set=a.314896515188425.88344.100000042388077&type=3>; Facebook-сторінка Д. Чекалкіна (Дмитрий Чекалкин). Поширений допис від 21 трав.

URL: https://www.facebook.com/Dmitriy.Chekalkin/posts/1514408015-252113?comment_tracking={%22tn%22%3A%22O%22}.

9. Facebook-сторінка І. Скиби-Якубової (Ivanna Skyba-Yakubova). Допис від 10 берез. 2016 р. URL: <https://www.facebook.com/ivanna.skyba/posts/984352198267497>.

10. Facebook-сторінка Р. Морозова (Roman Morozov). Допис від 20 трав. 2016 р. URL: https://www.facebook.com/roman.morozov1/posts/10209938775-405244?comment_tracking={%22tn%22%3A%22O%22}.

11. Facebook-сторінка П. Духлія (Пилип Духлій). Допис від 19 трав. 2016 р.; Facebook-сторінка Д. Чекалкіна (Дмитрий Чекалкин). Поширений допис від 21 трав.

12. *Казанский Д.* Украинская символика может спасти вас от войны. *Блог Дениса Казанского* URL: http://deniskazansky.com.ua/ukrainskaja_simvolika_spsaet_ot_vojny; Facebook-сторінка Д. Казанського (Денис Казанский). Допис від 8 лип. 2016. URL: https://www.facebook.com/den.kazansky/posts/1092212027524975?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

13. Facebook-сторінка С. Фотіної (Светлана Фотина). Поширений допис від 6 лип. 2016. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1729962750626400&id=100008380741123&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

14. Facebook-сторінка В. Трегубова (Виктор Трегубов). Допис від 09 лип. 2016 р. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=2742-36819604108&id=100010533766117&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D.

15. Facebook-сторінка «Український Схід». Допис від 10 черв. 2016 р. URL: <https://www.facebook.com/southeastua/photos/a.497743023671253.1073741826.497699457008943/877114335734118/?type=3&theater>.

16. *Заноз Н.* Новорос: ідентичність чи квазіідентичність? 03 December 2014. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/1364-nazarii-zanoz-novoros-identychnist-chy-kvaziidentychnist>.

17. *Захаров С.* Діра. Київ: Люта справа, 2016. 112 с.

18. *Астаф'єв А. О.* Вплив російської імперської ментальності на соціокультурне відчуження в Україні: шляхи подолання. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. № 19. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1821/>.

19. Дуванова Д., Нікольсько-Ржевський А. Розділяй думки і завойовуй території: як війна на Донбасі розколює націю. *voxukraine*. 2015. 10 серп. URL: http://voxukraine.org/2015/08/10/yak-viyna-na-donbasi-rozyednuye-natsiyu_ukr/.
20. Половинчак Ю. Мобилизационный и манипулятивный потенциал дискурса социальных медиа. *VII Международная научно-практическая конференция «Интернет и общество» INSO2015*, Кутаиси, Гос. ун-т Акакия Церетели, 10–11 июля 2015 г. URL: <http://inso.ge/inso2015/wp-content/uploads/krebuli-2015.pdf>.
21. Білокобильський О. Заручники міфологічного розуму або чому східноукраїнський конфлікт став можливим. *Схід*. 2015. № 2. С. 113–115.
22. Заноз Н. Реінтеграція Сходу: місія складна, але можлива. *Zaxid.net* 15.05.2014. URL: <http://www.experts.in.ua/inform/smi/detail.php?ID=108074>.
23. «До Дня Незалежності: що українці думають про Україну?». *Інститут соціології Національної академії наук України*. URL: http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/do-dnja-nezalezhnosti-sho-ukrainci-dumayut-pro-ukrainu_.htm.
24. Ставлення населення до подій на Донбасі: ціна миру і шляхи подолання конфлікту. *Фонд демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва*. URL: <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/stavlennja-nasnfliktu.Htm>.
25. 20 років референдуму на підтвердження Акту незалежності. Підсумки. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/12/1/63565/>.
26. Юрійчук Є. Референдна легітимація влади в республіці Молдова: зовнішньополітичні аспекти. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/slv/2012_13/st68.pdf.
27. Полтавець С. Придністров'я: досвід невизнаної республіки з 1990 р. *Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти*. № 9. жовт. 2015. С. 3–6. URL: http://nbuviap.gov.ua/images/konstutyciynuy_proces/2015/kp9.pdf.
28. Григорій Перепелиця «Європейці тільки зараз відчули подих майбутньої війни» / Інтерв'ю Незалежному аналітичному центру геополітичних досліджень «БОРИСФЕН ІНТЕЛ» 08.12.2014. URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/intervu2-perepelica/>.
29. И. Дзюба «Интервью для журнала «Родина», 2001, № 1. *Спрага*. Київ: Ред. журн. «Укр. світ», 2001. 280 с.

30. Харитонова Н. И. Приднестровский конфликт и проблема непризнанных государств на постсоветском пространстве в конце XX – начале XXI вв.: автореф. дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2008. С. 3–4.

31. Там само. С. 34.

32. Бомешко В. Г. Образование Приднестровской Республики. URL: <http://rus-istoria.ru/component/k2/item/725-obrazovanie-pridnestrovskoy-respubliki><http://rus-istoria.ru/component/k2/item/725-obrazovanie-pridnestrovskoy-respubliki>.

33. Олег Панфилов: Отчаяние оккупированных. URL: <http://ru.krymr.com/a/28074006.html>.

34. Діалог: Віталій Аблицов – Іван Дзюба. *Дзюба І. М. Спрага*. Київ: Ред. журн. «Укр. світ», 2001. 280 с.

35. Словник термінів з кібербезпеки / за заг. ред. Копана О. В., Скулиша Є. Д. Київ: ВБ «Аванпост-Прим». 2012. С. 74.

36. Там само. С. 83–84.

37. Володимир Горбулін: «2017-й: далі буде...». URL: http://gazeta.dt.ua/internal/2017-y-dali-bude-cinnisni-resursi-viyuni-i-miru-ukrayinskiy-format_.html (дата звернення 05.10. 2016).

38. Інформаційна політика як питання національної безпеки. URL: <http://idpo.org.ua/news/130-nformacyna-poltika-ukrayini-yak-pitannya-yiyi-bezpeki.html>.

39. Там само.

40. Там само.

41. МІП: На лінії розмежування активно розповсюджуються українські друковані видання безпеки. URL: <http://mip.gov.ua/news/1359.html>.

42. Інформаційна політика як питання національної безпеки. URL: <http://idpo.org.ua/news/130-nformacyna-poltika-ukrayini-yak-pitannya-yiyi-bezpeki.html>.

43. Радник Міністра: «Країні потрібні люди, які воліють перевіряти інформацію, що до них надходить». URL: <http://mip.gov.ua/news/1356.html>.

44. Проект закону України «Про засади інформаційної безпеки України» URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123.

45. Там само.

46. Мельник С. В., Тихомиров О. О. До проблеми формування понятійно-термінологічного апарату кібербезпеки. *Актуальні проблеми управ-*

ління інформаційною безпекою держави: зб. матеріалів наук.-практ. конф., 22 берез. 2011. Ч. 2. С. 43–44.

47. Бутузов В. М. Протидія комп'ютерній злочинності в Україні (системно-структурний аналіз): [монографія]. Київ: КИТ, 2010. С. 176.

48. Проект закону України «Про засади інформаційної безпеки України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123.

49. Висновок на проект Закону України «Про засади інформаційної безпеки України». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51123.

50. Комітет ВРУ з питань свободи слова та інформаційної політики підтримав законопроект. 2015. 7 жовт. URL: <http://mip.gov.ua/news/676.html>.

51. МІП: Комісія з питань відновлення мовлення ухвалить рішення щодо нестабільного прийому сигналу українських телеканалів у Волноваському районі. 2016. 28 лип. URL: <http://mip.gov.ua/news/1358.html>.

52. МІП в зоні АТО: На Донеччині в Лимані Інтернет використовують 2 з 3 жителів містечка. 2016. 25 лип. URL: <http://mip.gov.ua/news/1350.html>.

53. Інтернет-користувачі можуть оминати блокування інтернет-сайтів на окупованих територіях (ПОРАДИ). URL: <http://www.telekritika.ua/rinok/2015-06-12/108187>.

54. Замість бантів – аксельбанти: мілітаризація дітей в Криму. URL: <http://i-army.org/zamist-bantiv-akselbanty-militaryzatsiya-ditej-v-krymu/>.

55. Там само.

56. Яремчук В. Д. ПРЦ на Донбасі як інструмент інформаційно-пропагандистської політики Російської Федерації. Способи і форми протидії держави і суспільства церковно-релігійній деструкції. *Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою* / Аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. С. 125–126.

57. Там само. С. 126.

58. Інформаційна політика як питання національної безпеки. URL: <http://idpo.org.ua/news/130-nformacyyna-poltika-ukrayini-yak-pitannya-yiyi-bezpeki.html>.

59. Як ефективно протистояти інформаційній агресії Росії? URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/26935502.html>.

60. Там само.

61. Українські медіа мають виготовляти більше продукту для людей на окупованих територіях – експерти. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/ukrainski_media_mayut_vigotovlyati_bilshe_produkту_dlya_lyudey_na_okupovanikh_teritoriyakh_eksperti/.

62. Там само.

63. Дзюба І., Спрага М. Яким буде місце української культури в Україні? Київ: Ред. журн. «Укр. світ», 2001. 280 с.

До розділу 4

1. WP Мир и политика. URL: <http://mir-politika.ru/13321-94-rossiyan-poluchayut-informaciyu-ob-ukraine-iz-tv-70-schitayut-ee-obektivnoy.html>.

2. Українсько-російське інформаційне протистояння в контексті подій на Південному Сході. О. С. Онищенко, В. М. Горовий. *Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору*. Київ, 2015. С. 25–44.

3. Керівник Луганської ОДТРК: Частина облич каналу працює на терористів. *ВідеоТека: мультимедійний проект*. URL: videotelekritika/show/podi/2380-kerivnik_luganskoyi_odrkchastina_oblich_kanal_u_pratsue_na_terjristiv (дата звернення: 02.05.2015).

4. Дубов Д. Текущие проблемы развития СМИ в Украине. *Построение демократий: Украина и Япония. Помощь Украине в деле демократизации со стороны Японии в 2015 году*. Под ред. Р. Сиратори, К. Хасимото, М. Разумного. Киев : Феникс, НИСИ, 2016. С. 434.

5. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». *Верховна Рада України*: офіц. веб-портал. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15> (дата звернення: 23.11.2016).

6. Громадське ТБ Донбасу (Donbas Public TV): веб-сайт. URL: <http://hromadske.dn.ua> (дата звернення: 23.11.2016).

7. Дубов Д. Текущие проблемы развития СМИ в Украине. Рукопись. С. 436.

8. Киридон А. Ментальне картографування у структурі цінностей: рефлексії Майдану у самосвідомості донеччан. *Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2-х т. Т. 1: кол. моногр.*/ відп. ред. В. А. Смолій; кер. авт. кол. Я. В. Верменич. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 378 с.

9. Социальные сети скоро исчезнут? *Минфин.com.ua: финансовый портал*. 2011. 9 дек. URL: <http://minfin.com.ua/2011/12/09/508493> (дата обращения: 23.11.2016).
10. Соціальна мережа «ВКонтакте» опинилася на 8 сходинці в світі за популярністю. *business.tv.ua: веб-сайт*. 2014. 11 січ. URL: http://business-tv.com.ua/news/sotsialna_merezha_vkontakte_opinilasya_na_8_skhodintsi_v_sviti_za_populyarnistyu-102.htm.
11. В Facebook насчитали около двух миллионов украинцев. *Утро.ua: ежедневная интернет-газета*. 2011. 14 нояб. URL: http://www.utro.ua/ru/zhizn/v_facebook_naschitali_okolo_dvuh_millionov_ukraintsev13-23858787 (дата обращения: 23.11.2016).
12. *Дубов Д.* Текущие проблемы развития СМИ в Украине. С. 426.
13. *Бакулев Г. П.* Массовая коммуникация: Западные теории и концепции. Москва: Аспект Пресс, 2005. С. 35.
14. *Почепцов Г. Г., Чукут С. А.* Інформаційна політика: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 663 с.
15. Деструктивные сетевые социальные структуры и информационные войны как современные вызовы безопасности России. В. И. Ковалев, Ю. А. Матвиенко. *Сайт С. П. Курдюмова*. URL: <http://spkurdyumov.ru/networks/destruktivnyye-setevye-socialnye-struktury> (дата обращения: 23.11.2016).
16. Визначення характеристик інформаційного впливу на складові інформаційно-телекомунікаційних систем в умовах інформаційного протистояння. В. І. Шестаков, С. В. Чернишук. *Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем*. Вип. 4. Житомир: ЖВІ НАУ, 2011. С.162.
17. *Кампанцева Л. Ф.* Лінгвістична експертиза соціальних мереж. *Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії: кол. моногр.* Кампанцева Л. Ф. та ін. Київ: Нац. акад. СБУ, 2016.
18. *Петрик В.* Сугестивні технології маніпулятивного впливу. *Українські підручники: навч. матеріали онлайн*. URL: http://pidruchniki.ws/10590719/psihologiya/sugestiya_interneti_informatsiyno-komunikativni_peredumovi (дата звернення: 23.11.2016).
19. Почепцов Г.: Западный мир ожидает революция среднего класса. *politiko.ua: політ. соц. мережа*. 2016. 12 квіт. URL: <http://politiko.ua/blogpost58713> (дата звернення: 23.11.2016).

20. Марутян Р. Соціальні мережі як виклик національній безпеці. *dsaua.org: Асоціація розвитку та безпеки*. 2012. 15 берез. URL: http://www.dsaua.org/index.php?option=com_content&view=article&id=154%3A2012-03-15-21-44-19&catid=66%3A2010-12-13-08-48-5 (дата звернення: 23.11.2016).
21. Економічна інформатика. М. В. Макарова, С. В. Гаркуша, Т. М. Білоусько, О. В. Гаркуша. Суми: Університетська книга, 2011. С. 192.
22. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: монографія. О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик. Київ, 2014. С. 27.
23. Тихомиров О. О. Протидія кіберзлочинності як складова державного забезпечення інформаційної безпеки. *Право України*: юрид. журн. 2011. № 4. С. 252–259.
24. Савчук Н. В. Кіберзлочинність: зміст та методи боротьби. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. пр.* Вип. 19. Київ: Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2009. С. 338–342.
25. Бабенко А. М. Кіберзлочинність як чинник негативного впливу на криміногенну ситуацію у регіонах. *Безпека інформації*: наук. журн. 2013. № 2. С. 112–117.
26. Чернігівщина готується до інформаційної війни з Росією. *Чернігівська обласна державна телерадіокомпанія*. URL: <http://chodtrk.com.ua/?p=16961> (дата звернення: 23.11.2016).
27. Опасности нападения на Мариуполь нет. *Сегодня.ua : веб-сайт*. 2014. 4 сент. URL: <http://www.segodnya.ua/regions/donetsk/opasnosti-napadeniya-na-mariupol-net-549684.html> (дата обращения: 24.11.2016).
28. В батальоне «Донбасс» «непонятки». Никто не может понять, кто кем командует. *SearchNews : новостное онлайн-агентство*. 2015. 23 февр. URL: <http://searchnews.info/ukraine/60888-v-batalone-donbass-neponyatki-nikto-ne-mozhet-ponyat-kto-kem-komanduet.html> (дата обращения: 24.11.2016).
29. У Фейсбучі ретельно стежать за Україною, – експерт із нових медіа. *Galinfo: Агенція інформації та аналітики*. 2015. 25 лют. URL: <http://galinfo.com.ua/news/186381.html> (дата звернення: 23.11.2016).
30. Информационные войны: боты и тролли строчат без выходных. *Харьков: новостное агентство*. 2014. 24 сент. URL: <http://nahnews.com.ua/86928-informacionnye-vojny-boty-i-trolli-strochat-bez-vyходных> (дата обращения: 24.11.2016).

31. Поправки к «пакету Яровой» могут появиться к ноябрю. *Medikforum.ru*: веб-сайт. 2016. 8 сент. URL: [https://news.yandex.ua/yandsearch?text=анти террористический%20 закон%20 рф&rpt=nnews2&rel=rel&grhow=clutor&from](https://news.yandex.ua/yandsearch?text=анти%20террористический%20закон%20рф&rpt=nnews2&rel=rel&grhow=clutor&from) (дата обращения: 24.11.2016).
32. Українцям порадили видалити себе з російських соцмереж. *Велика Епоха*: веб-сайт. 2014. 30 лип. URL: <http://www.epochtimes.com.ua/ukraine/society/sbu-radit-ukrayintsyam-pokinuti-rosiyski-sotsialni-merezhi-116556.html> (дата звернення: 23.11.2016).
33. Внебрачных Р. А. Троллинг как форма социальной агрессии в виртуальных сообществах. *Вестник Удмуртского университета. Философия. Социология. Психология. Педагогика*. Ижевск: Удмуртский гос. ун-т, 2012. Вып. 1. С. 48–51.
34. Як політики «воюють» в Інтернеті. *Радіо «Свобода»*. 2011. 29 серп. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24311931.html> (дата звернення: 23.11.2016).
35. *Webre A. L.* Facebook. URL: www.bibliotecapleyades.net/sociopolitica/sociopol_internetfacebook01.htm (date of access: 24.11.2016).
36. *Shachtman N.* Exclusive: U. S. Spies buy stakes in firm that monitors blogs, tweets. URL: www.wired.com/dangerroom/2009/10/exclusive-us-spies-buy-stake-in-twitter-blog-monitoring-firm (date of access: 24.11.2016).
37. *Илларионов А.* Вызовы информационной войны для свободного общества и возможная контрстратегия. Выступление на XIX Форуме открытого общества Эстонии (Таллинн, 18 сент. 2014 г.). *Livejournal*. URL: <http://aillarionov.livejournal.com/735489.html> (дата обращения: 24.11.2016).
38. Розвиток ресурсної бази вітчизняного інформаційного середовища / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2012. С. 23.
39. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, Л. А. Дубровіна та ін. Київ, 2011. С. 11–12.
40. *Горова С. В.* Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності: монографія. Київ, 2013. 208 с.
41. *Давидова І. О.* Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві. Харків: ХДАК, 2005. С. 226.
42. *Johnson D.* Democratic Values and the Internet. *Internet Ethics*. edited by D. Langford. Houndmills ets.: Macmillan press, 2000. P. 191–192.

43. Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін. Київ, 2013. С. 16–17.

44. Українсько-російське інформаційне протистояння в контексті подій на Південному Сході. С. 34–35.

До розділу 5

1. Рубан Ю. Стратегія гуманітарної безпеки України у контексті гібридної війни. *Historians.in.ua: інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі*. URL: <http://historians.in.ua/index.php/dyskusiya/1341-yurii-ruban-stratehiia-humanitarnoi-bezpeky-ukrainy-u-konteksti-hibrydnoi-viiny> (дата звернення: 02.10.2016).

2. Стенограма засідання итоговой пленарной сессии Международного дискуссионного клуба «Валдай». *Rg.ru: интернет-портал «Российской газеты»*. URL: <https://rg.ru/2013/09/19/stenogramma-site.html> (дата обращения: 06.10.2016).

3. Глазьев С. Сохранить русский мир! Из выступления на 2-й Международной конференции «Россия, Украина, Новороссия: глобальные проблемы и вызовы» в Ялте 29 августа 2014 г. *Украинская катастрофа: от американской агрессии к мировой войне?* Москва: Книжный мир, 2015. С. 277. (Коллекция Изборского клуба).

4. Крым и Новороссия. Академическая история. Интервью с директором Института российской истории РАН, д-р ист. наук Ю. Петровым. *Русская история*. 2014. № 3. С. 26–27.

5. Анохин П. Новороссия в поисках правды. *Российская Федерация сегодня*: журн. 2014. № 16. URL: <http://www.russia-today.ru/article.php?i=1078> (дата обращения: 09.10.2016).

6. Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2 т. Т. 1: кол. моногр. відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 378 с. (Студії з регіональної історії).

7. Чухліб Т. В. Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 105 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

8. Пиріг Р. Я. Донбас у складі Української гетьманської держави (травень – листопад 1918 року). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 41 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

9. *Донік О. М.* З історії індустріального освоєння Донбасу (XIX – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 60 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна).
10. *Подкур Р. Ю.* «Великий терор» 1937–1938 рр. на Донбасі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 126 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна).
11. *Кульчицький С., Якубова Л.* Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. 813 с.
12. *Усенко П. Г.* Маріуполь: грецьке забарвлення українського Надазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 108 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна).
13. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940–2015): зб. документів та матеріалів / упоряд.: О. Г. Бажан (кер.), С. М. Блащук, Г. В. Боряк, С. І. Власенко, Н. В. Маковська. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 1092 с.
14. *Верменич Я. В.* Південна Україна: взаємовпливи держав та культур на цивілізаційному пограниччі. Аналітична записка / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. 81 с.
15. *Верменич Я. В.* Південна Україна на цивілізаційному пограниччі. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. 482 с.
16. *Якубова Л. Д.* Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 109 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна).
17. *Смолій В., Якубова Л.* Донеччина і Луганщина: місце в модерному українському національному проекті. Аналітична доповідь. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2015. 62 с.
18. Культурні цінності Криму і Донбасу в умовах війни та окупації. Матеріали круглого столу на тему: «Історико-культурний та науковий потенціал Півдня та Сходу України в умовах окупації та воєнних дій: загрози, втрати, перспективи збереження та відновлення» (м. Київ, 12 листоп. 2015 р.) / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд.: С. І. Кот, Г. В. Боряк, І. Д. Ліховий [та ін.]. Київ: Ін-т історії України, 2016. 90 с.

19. Історія Криму в запитаннях та відповідях / відп. ред. В. Смолій; упоряд. Г. Боряк. Київ: Наук. думка, 2015. 527 с.

20. *Кульчицький С., Якубова Л.* Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Київ: Кліо, 2016. 720 с.

21. Донбас в етнополітичному вимірі / редкол. Котигоренко В. О. (голова), О. Калакура, Л. Ковач [та ін.]. Київ: Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.

22. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь / редкол. Рафальський О. О. (голова), Котигоренко В. О., Панчук М. І. Київ: Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 268 с.

23. Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою. Аналітична доповідь. Бевз Т. А., Кармазіна М. С., Ротар Н. Ю. [та ін.]. Київ: Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 196 с.

24. *Войналович В. А., Кочан Н. І.* Релігійний чинник етнополітичних процесів на Донбасі: історія і сучасність. Київ: Ін-т політ. і етнонаціон. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 304 с.

25. *Горбулін В. П., Власюк О. С., Кононенко С. В.* Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна. Київ: Нац. ін-т стратег. дослідж, 2015. 129 с.

26. Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони України / К. Галушко, А. Гречило, С. Громенко [та ін.]; упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 525 с. (Історія без цензури).

27. *Кідрук М.* Небратні: Україна – Росія: енциклопедія протистояння. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2015. 299, [1] с.

28. *Чухлиб Т. В.* Мечом и оралом. Донбасс – давняя земля Украины. Пер. на рус. А. Дубины. Київ: Кліо, 2015. 80 с.

29. *Гава О.* Ложь Путина или История «Новороссии» и ее этнический состав в XIX веке. *Аргумент:* веб-сайт. URL: <http://argumentua.com/stati/lozh-putina-ili-istoriya-novorossii-i-ee-etnicheskii-sostav-v-xix-veke> (дата об'ращення: 28.11.2016).

30. *Короленко Б.* «Принуждение к союзу»: як Крим став «ісконно русскім». *Українська правда. Історична правда:* веб-сайт. 2016. 28 листоп.

URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/19/142949> (дата звернення: 17.10.2016).

31. Кононенко С. Виставка великодержавної брехні. Про місце Криму в історії Росії. *Українська правда. Історична правда*: веб-сайт. 2015. 21 жовт. URL: <http://www.istpravda.com.ua/digest/2015/10/21/148645> (дата звернення: 02.10.2016).

Наукове видання

ГОРОВИЙ Валерій Микитович, ОНИЩЕНКО Олексій Семенович,
ПОПИК Володимир Іванович та ін.

**ІНФОРМАЦІЙНІ ЧИННИКИ СИСТЕМИ
ІНТЕГРАТОРІВ ДОНБАСУ І КРИМУ
В ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКІЙ ЄДНОСТІ**

Редактори: Т. Дубас, Л. Сісіна, О. Федоренко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 21.12.2016. Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 16,45. Обл.-вид. арк. 10,85.
Наклад 300 пр. Зам. № 23.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.